

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**

**DÜNYADAKİ SİLAHSIZLANMA ÇALIŞMALARI VE
TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI (1964–1974)**

Yüksek Lisans Tezi

GAMZE ALPER

Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Elif Yeneroğlu Kutbay

İZMİR • 2011

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ğ¼ne sunduğum “D¼nyadaki Silahsızlanma Çalışmaları ve T¼rk Dış Politikasına Yansımaları (1964-1974)” adlı y¼ksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığın, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

İsim-Soyadı

Gamze Alper

İmza

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 25/08/2011 tarih ve 26/21 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Uluslararası İlişkiler anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Gamze ALPER'in aşağıda (Türkçe / ~~İngilizce~~) belirtilen tezini incelemiş ve adayı 21/09/2011 günü saat 14:30'da 75 dk..... süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna ~~oybirliğiyle~~ / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Yrd.Doç.Dr.Elif Y.KUTBAY

Başarılı

☒

Başarısız

☐

Düzeltilme (Üç ay süreli)

☐

Yrd.Doç.Dr.Onur KINLI
ÜYE

Yrd.Doç.Dr.Mete Ulaş AKSOY
ÜYE

Başarılı

☒

Başarısız

☐

Düzeltilme (Üç ay süreli)

☐

Başarılı

☐

Başarısız

☒

Düzeltilme (Üç ay süreli)

☐

Tezin Türkçe Başlığı : Dünyadaki Silahsızlanma Çalışmaları ve Türk Dış Politikasına Yansımaları (1964-1974)

Tezin İngilizce Başlığı : International Disarmament Efforts and Its Reflections on Turkish Foreign Policy (1964-1974)

* 1. Yüksek Lisans Tezi savunma süresi asgari 45 azami 90 dakikadır.

2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) bilgisayarda doldurulmalıdır.

3. Tez başlığı (İngilizce ve Türkçe) mutlaka belirtilmelidir.

4. Yüksek Lisans Tez savunmasında üyelerden en az birinin E.Ü.Lisansüstü eğitim öğretim yönetmeliğinin 17(2) maddesi gereğince anabilim dışından olması zorunludur.

KISALTMALAR CETVELİ

BM	Birleşmiş Milletler
CCD	Silahsızlanma Komitesi Konferansı (Conference of the Committee on Disarmament)
CSTD	Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
çev.	Çeviren
dö.	Dönem
ed.	Editör
ENCD	On Sekiz Ülke Silahsızlanma Komitesi (Conference of the Eighteen Nation Committee on Disarmament)
GSMH	Gayri Safı Milli Hâsıla
haz.	Hazırlayan
IAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency)
ICBM	Kıtalararası Balistik Füze (Intercontinental Ballistic Missile)
IRBM	Bölgelerarası Balistik Füze (Interregional Ballistic Missile)
MC	Milletler Cemiyeti
MLF	Çok Taraflı Nükleer Güç (Multilateral Force)
MMTD	Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MRBM	Orta Menzilli Füze (Medium–Range Ballistic Missile)
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NPT	Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (Treaty on the Non–Proliferation of the Nuclear Weapons)
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development)
ot.	Oturum
TUSAŞ	Türk Uçak Sanayii Anonim Şirketi
y.y.y.	Yayın Yeri Yok

ÖNSÖZ

Tezimin başlığını, danışmanım ve hocam Yrd. Doç. Dr. Elif Yeneroğlu Kutbay ve Yrd. Doç. Dr. Onur Kınılı'nın yönlendirmeleri doğrultusunda belirledikten sonra konuyla ilgili literatür taramasına girdiğimde, genel olarak silahsızlanma üzerine yazılıp söylenmiş kitap, makale vb. konularda sıkıntı yaşamayacağımı gördüm. Bununla birlikte konuyu uluslararası ilişkiler disiplini ve tarihsel süreç çerçevesine oturtmak gerektiği noktada, silahsızlanma meselesinin geniş bir kapsama sahip olmasının verdiği tedirginliği de yaşadığımı söylemeliyim. Fakat bu aynı zamanda, silahsızlanma kavramının ve buna yönelik çalışmaların başlangıcına gittiğim birinci bölümde, konuyu daha geniş bir algıyla ve ekonomik, askeri ve siyasi yönleriyle ele almamı, silahsızlanma faaliyetlerinin altında yatan esas etkenleri görmemi sağladı. Konunun Türkiye ile ilgili kısmına geldiğimde ise, 1968–1971 yılları arasındaki silahsızlanma faaliyetlerini ele alan, Dışişleri Bakanlığı'na yayınlanmış çalışma yol gösterici olmakla birlikte, amacı Türkiye'nin söz konusu düzenlemelere katılımının değerlendirilmesinin ötesinde, Türkiye'nin silahsızlanmaya yönelik tutumu ile dönemin dış politikası ve savunma eğilimleri arasındaki ilişkinin ortaya konması olan bu tez için yeterli olmayacağı aşikârdı. Bu noktada, Başbakanlık Cumhuriyet Arşiv Belgeleri ile Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Tutanakları gibi kaynaklar devreye girdi.

Belirtmem gereken bir diğer nokta da, tez başlığı on yıllık bir süreçle sınırlandırılmış olsa da, bu dönemin anlaşılabilmesi ve konu bütünlüğünün sağlanabilmesi için, öncelikle silahsızlanma kavramının ve daha önceki dönemlerdeki çalışmaların da ele alınması gerekliliği, tezimin kimi konularda eksik kaldığı hissiyatının ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu noktalarda ise mümkün olduğunca referans kaynaklara atıfta bulunarak ve dipnotlarla okuyucuyu yönlendirmeye çalışarak söz konusu sıkıntıyı aşmaya çalıştım.

Yaptığımız düzenli görüşmelerle, çalışmamı disiplinli bir şekilde sürdürmeme yardımcı olan ve yazdığım metinleri okuyarak gerekli düzenlemeleri yapmamı sağlayan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Elif Yeneroğlu Kutbay'a, yönlendirmeleriyle zihnimdeki soru işaretlerini çözmem konusunda yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Onur Kınılı'ya; yüksek lisans döneminde benzer süreçler yaşadığımız ve en sıkıntılı anlarımda dahi motivasyonumu yüksek tutmamda desteğini hep hissettiğim Seçil Aladağ'a, yaptığı okumalar ve düzeltmelerin yanında, manevi desteğiyle de yanımda olan Gökser Gökçay'a,

dostlarım, Hilal Göktaş, Altuğ Baydar, Simge İktüeren ve Ayşen Müezzinoğlu'na; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi ile Ankara Milli Kütüphane çalışanlarına ve Ankara'da kaldığım zamanlardaki desteği için Kalkan ailesine; beni yetiştiren ve tez sürecindeki en büyük destekçilerim olan babam Cihangir Alper ile annem Serpil Alper'e ve son olarak kardeşlerim Gonca Alper ve Özge Alper'e ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Gamze Alper

Ağustos 2011

DÜNYADAKİ SİLAHSIZLANMA ÇALIŞMALARI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI (1964–1974)

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
KISALTMALAR CETVELİ	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1
I. DÜNYADA SİLAHSIZLANMA	5
A. Uluslararası İlişkilerde Silahsızlanma Kavramı ve Gelişimi	5
1. Silahsızlanma, Silahların Sınırlandırılması ve Silahların Kontrolü	5
2. Silahsızlanma ile Savaş ve Barış Olgusu	7
3. Silahlanma Yarışı ve Silahsızlanma ile Barış ve Güvenlik İlişkisi	12
B. Tarihsel Süreçte Silahsızlanma ve Silahların Kontrolü	17
1. Tek Taraflı Girişimler ve İkili Antlaşmalar Çerçevesinde Silahsızlanma Çabaları	17
2. Uluslararası Konferanslar ve Antlaşmalar Yoluyla Silahsızlanma Faaliyetleri	19
2.1. Saint Petersburg Deklarasyonu ve Lahey Konferansları	19
2.2. Wilson İlkeleri	24
2.3. Versailles Antlaşması ile Almanya'nın Silahsızlandırılması Çabaları	26
2.4. Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı	29
2.5. Silahsızlanma Meselesinin Milletler Cemiyeti'nde Ele Alınması	30
2.6. 1925 Tarihli Boğucu, Zehirleyici ve Benzer Gazların ve Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Protokol	31
2.7. Uluslararası Anlaşmazlıkların Barışçıl Yollarla Çözümü Çabaları: Locarno Antlaşmaları ve Briand–Kellogg Paktı	33
2.8. Londra Deniz Silahsızlanması Konferansı	35
2.9. Cenevre Konferansı ve Kara Silahsızlanma Meselesi	36
3. II. Dünya Savaşı'nda Mihver Devletlerine Yönelik Politikalar Doğrultusunda Yaşanan Gelişmeler	43

3.1. Atlantik Şartı	43
3.2. Birleşmiş Milletler Bildirgesi	44
4. Soğuk Savaş Döneminin Yeni Güç Dengesi ve Doğu–Batı Çatışması Ekseninde Silahsızlanma Çalışmaları	45
4.1. Silahsızlanma Meselesinin BM Yasası’ndaki Yeri	47
4.2. Atom Enerjisi Komisyonu, Klasik Tıp Silahlar Komisyonu ve BM Silahsızlanma Komisyonu	48
II. 1964–1974 YILLARI ARASINDAKİ SİLAHSIZLANMA ÇALIŞMALARI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI	52
A. 1928–1964 Döneminde Silahsızlanma Çalışmaları ve Türkiye	53
1. II. Dünya Savaşı Öncesi Dönem	54
1.1. Briand–Kellogg Paktı ve Moskova Protokolü	54
1.2. Karadeniz ve Ona Bitişik Denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Protokolü	55
1.3. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Katılımı	56
1.4. Cenevre Konferansı ve Kara Silahsızlanma Meselesi	58
2. ABD Dış Politikası Çerçevesinde Savaş Sonrası Statükoyu Belirleyen Gelişmelerin Türkiye’ye Etkisi	60
2.1. Türkiye ile ABD Arasındaki 27 Şubat 1946 Tarihli Kredi Anlaşması	60
2.2. Truman Doktrini ve Marshall Planı Kapsamında Türkiye’ye Yapılan Yardımlar	61
2.3. Türkiye’nin NATO’ya Katılımı ve Bağdat Paktı	66
2.4. 1948–1960 Döneminde Türkiye ile ABD Arasındaki İkili Antlaşmalar ve Füzelerin Türkiye’ye Yerleştirilmesi	70
2.5. U2 Olayı	72
2.6. Küba Füze Krizi	73
B. Dış Politikada Kıbrıs Uyuşmazlığının Etkin Olduğu Dönemde Silahsızlanma Çalışmaları	78
1. Johnson Mektubu’ndan (1964) Kıbrıs Harekâtı’na (1974) Uzanan Süreçte Kıbrıs Meselesi	78

1.1. Johnson Mektubu ve İnönü'nün Cevabı	78
1.2. Kıbrıs Meselesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri	83
1.3. Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması (1969)	85
1.4. Kıbrıs Harekâtı (1974)	88
2. 1964–1974 Döneminin Silahsızlanma Antlaşmaları ve Türkiye	92
2.1. Atmosferde, Fezada ve Su Altında Nükleer Silâh Denemelerinin Men'i Hakkında Antlaşma (1963)	93
2.2. Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dâhil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkındaki Antlaşma (1967)	94
2.3. Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (1968)	96
2.4. Nükleer Olmayan Devletler Konferansı (1968)	100
2.5. Yeraltı Nükleer Denemelerinin Durdurulması Görüşmeleri (1969)	102
2.6. Denizyatağı ve Okyanus Tabanı ile Bunların Altındaki Topraklara Nükleer Silahların ve Diğer Kitle İmha Silahlarının Yerleştirilmesinin Yasaklanmasına Dair Antlaşma (1971)	105
2.7. Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Zehirli Silahların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme (1972)	109
C. 1964–1974 Döneminin Ekonomik Gelişmeleri ile Genel Dış Politika ve Savunma Eğilimlerine Bakış	113
SONUÇ	119
KAYNAKLAR	124
ÖZET	132
ABSTRACT	133

GİRİŞ

İlk ilkel silahların kullanımından başlayarak, önceleri insan yaşamının sürdürülmesi ve ardından da devletlerin bekasının sağlanmasının yanında, güç elde etme ve karşı tarafa üstünlüğünü kabul ettirme mekanizması olarak ortaya çıkan silahlanma faaliyetleri, zaman içerisinde karşıtını yaratacaktır. Nasıl ki silahlanma faaliyetleri, belirli ihtiyaçların bir sonucu olarak ve belirli amaçlara yönelik bir biçimde ortaya çıktıysa; silahsızlanma da, ister kalıcı bir barışın inşa edilmesi gibi tüm insanlık adına olsun, isterse bir ulusun, bir devletin ya da bir uluslararası topluluğun çıkarına yönelik olsun, belirli gereklilikler doğrultusunda gündeme gelecektir.

Türkiye siyasasında önemli dönüm noktalarına işaret eden 1964 tarihli Johnson Mektubu ile 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Harekâtı arasındaki yıllar, askeri darbe ve koalisyon hükümetlerine tanıklık edildiği, Türk dış politikasında yeni yönelimlerin ortaya çıktığı ve savunma politikasının gözden geçirildiği bir dönemdir de aynı zamanda. Uluslararası alandaki gelişmeler açısından ise bu dönem, Soğuk Savaş'ın yumuşamaya başladığı ve buna paralel olarak nükleer silahlanmanın kontrol altına alınmasına yönelik girişimlerin ön plana çıktığı ve Türkiye'nin de söz konusu faaliyetlere katıldığı yıllardır. Tezimizin amacı, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Batıdan alınmakta olan ekonomik ve askeri yardımların, kimi dış politika meseleleri ile savunma sanayii üzerindeki etkilerinden hareketle, Türkiye'nin, söz konusu dönemde dünyadaki silahsızlanma ve silahların kontrolü faaliyetlerine yönelik tutumu ile dış politika eğilimleri ve savunma politikaları arasında nasıl bir ilişki olduğunun ortaya konmasıdır.

Bu amaçla, 1960'lar ile 1970'lerin silahsızlanma çalışmalarına geçmeden önce, her iki tarafın da —Kore Savaşı örneğindeki gibi— artış gösteren konvansiyonel silahlanmasının yanında, ABD ile Sovyetler Birliği arasında başlayıp, İngiltere, Fransa ve Çin gibi diğer devletlerin de dahil olduğu nükleer alandaki silahlanma yarışı nedeniyle, bu düzenlemelere zemin oluşturan Soğuk Savaş döneminin ilk çeyreğine bakmayı uygun bulduk. Her iki kanadın da kendi ekonomik, askeri ve siyasi örgütlenmesini gerçekleştirme çabası içinde olduğu Soğuk Savaş konjonktürünü, ABD ile SSCB arasındaki güç mücadelesi üzerinden tanımlanmak mümkündür. Ekonomik baskılar ve silahlanma yarışı ile kendini gösteren bu güç mücadelesinin ilk yılları, savaş sonrasında ekonomik avantajı elinde bulunduran ABD'nin, bu avantajı askeri, siyasi ve kültürel alana genişlettiği ve 1970'lere kadar artarak

devam edecek olan üstünlüğünün başlangıcını oluşturacaktır. Diğer yanda, ekonomik olarak hiçbir zaman ABD'nin gücüne ulaşamayacak olsa da, 1949'da ilk nükleer denemesini gerçekleştirmesiyle, nükleer alandaki ABD tekeli kırıran Sovyetler Birliği, ABD'nin gücünü zorlayacak tek rakiptir. Karşılıklı meydan okumalara rağmen, Küba Füze Krizi gibi sıcak bir çatışmanın eşiğine gelindiğinde dahi, statükonun bozulmaması amacını güden iki taraf arasında, nükleer dengenin bozulmaya başladığı 1960'lardan itibaren artan diyalog, nükleer silahların yasaklanması ve kontrolü faaliyetleri ile uygulama zemini bulacaktır.

Tezimizi, Türkiye açısından iki önemli tarihsel olayla sınırlandırmış olmakla birlikte, silahsızlanma kavramı ile tarihsel süreçte silahsızlanmanın başlangıcına, 20. yüzyılın ilk yarısındaki düzenlemelere ve bunun öncesinde de silahsızlanma gereksinimi ortaya çıkarmış olan silahlanma faaliyetlerinin geçmişine bakmanın, konu bütünlüğünün sağlanması açısından yararlı olacağını düşündük.

Bu noktadan hareketle çalışmamızın birinci bölümünde, silahsızlanma meselesini, uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde, teorik bir tabana oturtmaya çalıştık. Okuyucunun zihninde oluşabilecek karışıklıkları önlemek adına öncelikle, sıkça birbirinin yerine kullanılan, silahsızlanma, silahların kontrolü ve silahların sınırlandırılması arasındaki farklılıklar kadar, benzerliklere de değindik. Silahların kontrolü ve sınırlama yöntemleri olarak niteliksel, niceliksel ve coğrafi sınırlamanın, silahsızlanma faaliyetlerine ne şekilde uygulandığını ise, ayrı bir başlık altında incelemek yerine, silahsızlanma ve silahların kontrolüne yönelik düzenlemeler altında yeri geldikçe değinmeyi uygun gördük. Yine bu bölümde, silahlanmanın geçmişinden kısaca bahsettikten sonra, 19. yüzyıl İngilteresinde iktisadi ve toplumsal dönüşüm süreci olarak ortaya çıkan Endüstri Devrimi'nin getirdiği teknolojik yenilikler ve ekonomik imkânlarla paralel olarak gelişen silah teknolojileri, güçlü ulusal ordu ve donanmalar, artan askeri bütçeler ve artan silahlanma yarışı üzerinde durduk. Silahlanma yarışının, uluslararası ilişkilerin bir diğer konusu olan savaş ve barış olgusu üzerindeki etkisinden yola çıkarak, silahsızlanma ile savaşın önlenmesi ve barışın tesisi arasındaki ilişkiyi, Kant ve Morgenthau gibi uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin görüşleri çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık. I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında yoğunluk kazanan silahsızlanma faaliyetlerinin de gösterdiği gibi, silahsızlanma ile savaş ve barış arasında kurulan haklı ilişkinin yanında, devletleri silahsızlanmaya iten

ekonomik, askeri ve siyasi etkenlere, 18. yüzyılın sonlarından itibaren silahsızlanma ve silahların kontrolüne yönelik düzenlemeler çerçevesinde değindik.

Birinci bölümde ele aldığımız silahsızlanma çalışmalarına Türkiye'nin katılımını, iç ve dış dinamiklerinin devamlılık arz eden ve değişim gösteren yönlerinin daha iyi aktarılabilmesi için, tezimizin ikinci bölümüne dâhil etmeyi uygun gördük. Bu bölümde, 1964–1974 yılları arasındaki döneme geçmeden önce, 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden ortalarına kadar geçen süreçte, Briand–Kellogg Paktı ve Moskova Protokolü gibi savaşı önlemeye yönelik faaliyetlere ve Milletler Cemiyeti (MC) ile Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altındaki silahsızlanma çalışmalarına yer verdik. Ardından, Johnson Mektubu'na giden sürecin başlangıcını oluşturması nedeniyle, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında, ABD ile imzaladığı ikili antlaşmaları, içinde bulunduğu Batı ittifakından aldığı askeri ve ekonomik yardımları ve bu ittifaka dahil olmanın Türkiye'yi de içine sürüklediği U2 Olayı ve Küba Füze Krizi gelişmelerini, 1964 sonrası dış politikasını etkilediği ölçüde ele aldık. Aynı şekilde, Johnson Mektubu'ndan itibaren Türk dış politikasında Kıbrıs meselesinin etkin olduğu dönemi, NATO Sözleşmesi ve ikili antlaşmalar doğrultusunda 1950'lerden itibaren inşa edilen askeri üslerin, yerleştirilen nükleer füzelerin ve NATO üyeliğinin sorgulanmaya başlaması gibi sonuçları doğrultusunda değerlendirdik.

Soğuk Savaş döneminin nükleer silahlarla sağlanan güç dengesi neticesinde BM Silahsızlanma Komisyonu ve Silahsızlanma Komitesi Konferansı gibi platformlarda gerçekleştirilen görüşmelerin, nükleer silahların kontrolü çabalarına yönelmiş olması nedeniyle, çalışmamızın odak noktasını da bu türdeki silahların sınırlandırılmasıyla ilgili düzenlemeler oluşturdu. Ele aldığımız düzenlemelerle ilgili önemli bir unsur, imzalanmış olan bir antlaşmanın yasaklama veya sınırlandırma getirmediği noktaların, daha sonraki antlaşmaların temelini atmış olmasıdır. Buna verilebilecek bir örnek, 1963 yılında imzalanan Kısmi Deneme Antlaşması'nın getirdiği yasaklamanın, devletlerin dış uzaydaki nükleer faaliyetleri ile ilgili alanı kapsamaması nedeniyle, 1967 yılında buna yönelik bir antlaşmanın imzalanmasıdır.¹ Bu doğrultuda, çalışmamızın konusunu oluşturan antlaşmalar arasında bu türden bir bağlantının olması, dönemin birbirini takip eden silahsızlanma faaliyetlerine

1 Söz konusu antlaşmalardan ilki, Atmosferde, Fezada ve Su Altında Nükleer Silâh Denemelerinin Men'i Hakkında Antlaşma, ikincisi ise Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dâhil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkındaki Antlaşma'dır. Bu düzenlemeler ikinci bölümde incelenecektir.

yönelmemize neden oldu. Aynı şekilde ilk bölümde ele aldığımız, bakteriyolojik araçların savaşta kullanımının yasaklanmasına dair Cenevre Protokolü'nde (1925) yer almamış olan düzenlemeleri tamamlayıcı nitelikte olan Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Zehirli Gazların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanmasına ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme de (1972), önceki antlaşma ile arz ettiği bütünlük nedeniyle, incelediğimiz silahsızlanma faaliyetleri arasında yer aldı. Diğer yandan, ele aldığımız silahsızlanma antlaşmaları ve konferanslarının kapsamını belirlerken, bu düzenlemelere Türkiye'nin de katılım göstermiş olmasını göz önünde bulundurduk. Aynı şekilde, bu dönemdeki çalışmaların nükleer devletler ile nükleer olmayan devletler ayrımı üzerine kurulmuş olması nedeniyle, nükleer olmayan devletler arasındaki görüşmeleri, Türkiye'nin de nükleer olmayan bir devlet olarak bunlara katılmış olması nedeniyle ele aldık.

Tezimizde kitap, makale, gazete ve dergi gibi ikinci el kaynakların yanı sıra Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden edinilen belgeler ile Zabıt Cerideleri'nden elde ettiğimiz malzemelere de yer verdik. Bunun yanında Ayın Tarihi, Düstur ve Resmi Gazete'den faydalandık. T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü'nce yayınlanan Silahsızlanma (1968–1971 Yılları Arasındaki Gelişmeler), İsmail Soysal'ın “Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları” ve Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağitları (1945–1990)” ve Fahir Armaoğlu'nun “Belgelerle Türk–Amerikan Münasebetleri” isimli kitapları, Türkiye'nin katılım gösterdiği antlaşma metinleri için, bahsettiğimiz resmi kaynaklarla birlikte yararlandığımız diğer kaynakları oluşturdu.

I. DÜNYADA SİLAHSIZLANMA

A. Uluslararası İlişkilerde Silahsızlanma Kavramı ve Gelişimi

Çalışmamızın incelenmesi esnasında kavramların benzerliğinden doğacak herhangi bir anlaşmazlığa yer vermemek adına öncelikle silahsızlanma, silahların kontrolü ve silahların sınırlandırılması arasındaki farkın ortaya konduğu, sonrasında ise ana hatlarıyla silahsızlanma ile savaş, barış ve güvenlik ilişkilerine değinildiği bu bölümde, tarihsel süreçte silahsızlanma, belirli türdeki silahların sınırlandırılması ve uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl çözümüne yönelik düzenlemeler ele alınacak; Türkiye'nin söz konusu gelişmelere katılımı ise 1964–1974 dönemindeki silahların kontrolü düzenlemelerinin Türk dış politikası üzerindeki etkisinin, aynı dönemde gelişme gösteren Türk savunma sanayi ile bağlantılı olarak irdeleneceği ikinci bölüme bırakılacaktır. Yalnızca, Lahey Konferansı'na katılan Osmanlı Devleti'nin konferansla ilgili görüşlerine, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından önceki döneme denk düşmesi sebebiyle bu bölümde yer verilecektir.

1. Silahsızlanma, Silahların Sınırlandırılması ve Silahların Kontrolü

Silahsızlanma kavramı genel anlamda; devletlerin sahip oldukları silah envanterinin niteliksel ve niceliksel olarak sınırlandırılması, azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılmasıdır.² Diğer yandan, devletlerin askeri güç potansiyellerinin karşılıklı olarak sınırlandırılması ve azaltılması çabası olarak görülen silahsızlanmanın, uluslararası güvenliğin ve dünya barışının sağlanmasına yönelik bir faaliyet olduğu yönünde bir görüş de mevcuttur.³

Morgenthau, “Uluslararası Politika” adlı çalışmasında silahsızlanmayı “*Silahlanma yarışına son vermek amacıyla belirli veya tüm silahların azaltılması ya da yok edilmesi*” olarak tanımlamakta ve silahlanma yarışının durdurulmasıyla uluslararası savaşın da ortadan kalkacağı yönünde genel bir kanı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, silahsızlanma ile silahların kontrolü, genel silahsızlanma ile yerel silahsızlanma ve niteliksel ile niceliksel silahsızlanma arasındaki farkın göz önünde bulundurulması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Morgenthau'ya göre silahsızlanma, silahlanmanın azaltılması veya ortadan

2 Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, İstanbul, Anka Yayınları, 2004, s. 153.

3 *Ana Britannica*, Cilt 28, s. 8.

kaldırılmasını ifade ederken; silahların kontrolü askeri istikrar önlemi olarak silahlanma yarışının düzenlenmesi anlamına gelmektedir.⁴

Çoğunlukla silahsızlanma kavramı ile eş anlamda kullanılmasına karşın, onunla bağlantılı fakat ondan daha farklı bir içeriğe sahip olan silahların kontrolü; silahların nitelikleri ve sayıları, geliştirilmesi ve denenmesi, konuşlandırılması, kullanılması ve transferlerinin denetim altında tutulması veya sınırlandırılması ile ilgili uluslararası düzenlemelerdir.⁵ Belirli türdeki silahlarda niteliksel veya niceliksel olarak sınırlamaya gidilmesini ifade eden silahların kontrolü faaliyetlerinin hedefleri arasında, topyekûn savaş riskinin azaltılması, herhangi bir savaş durumunda meydana gelecek yıkımın en aza indirilmesi ve askeri savunma harcamalarında azaltıma gidilmesi yer almaktadır.⁶ Diğer yandan silahsızlanma, bu yolda kendisine hizmet eden bir yöntem olarak silahların kontrolü faaliyetlerini içerisinde barındırmasına karşın⁷, silahların kontrolünden daha geniş kapsamlı bir faaliyet olarak, silahların bütünüyle veya belirli türleriyle yok edilmesini ve devletler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde savaşın ve silahların bir seçenek olmaktan çıkarılması amacını taşımaktadır.⁸

Çalışmamızda silahsızlanma ve silahların kontrolü arasındaki farkın ortaya konması kadar önem taşıyan diğer bir konu da silahların kontrolünde hangi yöntemlerin uygulandığının belirlenmesidir. Silahların kontrolü, niteliksel veya niceliksel olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Tüm veya çoğu silahların azaltılması anlamına gelen niceliksel sınırlama⁹, her bir katılımcı ülkenin elinde bulundurabileceği silahları (nükleer savaş başlığı, zırhlı savaş gemisi gibi) ve bunların oranlarını belirlemektedir.¹⁰ Niceliksel sınırlamada esas nokta, hangi silahlarda hangi oranda indirime gidileceği hesaplanırken ele alınacak kriterlerin ne olması gerektiğinin belirlenmesidir. Bu sınırlama yönteminde, karşı taraf için

4 Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970, ss. 497–498.

5 Mesut Hakkı Caşın, *Çağdaş Dünyada Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahsızlanma*, Ankara, Savunma Sanayi Müsteşarlığı, 1995, s. 78.

6 Jeffrey M. Elliot, Robert Reginald, *The Arms Control, Disarmament and Military Security Dictionary*, y.y., WildsidePress, 1989, s. 272.

7 Caşın, s. 79.

8 Elliot ve Reginald, s. 272.

9 Morgenthau, s. 498.

10 Detlev F. Vagts, “The Hague Conventions and Arms Control”, *The American Journal of International Law Vol. 94, No. 1, 2000*, <http://www.jstor.org/stable/2555229>, s. 31, (25.10.2010).

tehdit oluşturmayacak düzeyde silaha sahip olunması ve devletler arasında sıcak çatışmaya imkân vermeyecek bir dengenin kurulması hedeflenmektedir.¹¹

Niteliksel sınırlama ise, zehirli gazlar, patlayıcı mermiler, bakteriyolojik silahlar gibi belirli tür silahların kullanımının yasaklanması veya sınırlandırılması şeklinde gerçekleşmektedir.¹² Bu türdeki sınırlama, silahsızlanmanın gerçekleşebilmesi için belirli kategorideki silahların kullanımının sınırlandırılması gerekliliği noktasından hareket etmektedir. Özellikle de nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar gibi tahrip gücü yüksek silahların varlığı bu türde bir sınırlamayı önemli kılmaktadır.¹³

Bu iki yöneme ek olarak, belirli coğrafi bölgelerin silahlardan arındırılması uygulaması da tarihte uygulanmış olan silahsızlandırma faaliyetlerindendir. Lahey Konferansı kararına göre, 1905 yılında İsveç–Norveç sınırında iki yüz millik dağlık alanın tarafsız bölge olarak belirlenmesi ve I. Dünya Savaşı sonrasında Ren bölgesinin askerden arındırılmış bölge ilan edilerek bu sınırlar dâhilinde her türlü askeri tesisat, tatbikat ve harekâtın yasaklanması bu türde sınırlamaya verilebilecek örneklerdendir.¹⁴ Niteliksel ve niceliksel sınırlama yöntemlerinin silahsızlanma çalışmalarına ne şekilde uygulandığına silahsızlanma faaliyetlerinin ele alınacağı bir sonraki bölümde daha ayrıntılı biçimde yer verilecektir.

2. Silahsızlanma ile Savaş ve Barış Olgusu

İnsanoğlu, tarihöncesi dönemden itibaren taş ve kemik gibi çeşitli malzemelerle yaptığı ilk aletler sayesinde maddeye ve doğaya hükmetmeyi öğrenmiştir. İlk ilkel silahların kullanımı da bu döneme rastlamaktadır. Yontulmuş taşlar, kesici ve ucu sivri kemik mızraklar birer korunma aracı ve avlanma silahı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde avcılık ve toplayıcılıkla yaşayan insan, sonrasında tarım ve hayvancılığın gelişmesiyle yerleşik düzene geçmiş; kurduğu kent devletleri ve krallıklarla daha geniş örgütlenmeler haline gelmeye başlamıştır. M.Ö. 3. binyıldan itibaren ilk uygarlığın gelişmeye başladığı Eski Mısır'dan bugüne, önceleri korunma, sonrasında ise yeni toprakların fethi ve yeni kaynaklara ulaşma çabası çatışma ve savaş olgusunu kaçınılmaz kılmıştır.¹⁵ Tahta, bronz ve demir gibi maddelerden yapılan mızrak, zıpkın, yay gibi ilkel silahlara, zaman içerisinde barut ve ateşli silahlar

11 Caşın, s. 87.

12 Vagts, s. 31.

13 Caşın, s. 89.

14 Caşın, s. 88.

15 *Thema Larousse*, Cilt 1, 1993, ss. 32–41.

da katılmıştır. Önceleri ateşli silahlarda kullanılan baruttan, bir süre sonra toplardan da faydalanılmaya başlanmıştır.¹⁶ 14. ve 15. yüzyıldan itibaren silahların daha mekanik ve etkili olmaya başlaması ve düzenli orduların kurulması gibi etkenler, savaşların hem boyutunu hem de yol açtığı yıkımı artmıştır. Şövalyeler ve soylular gibi birebir savaşçılar yerine silahlı askerlerden oluşturulan ordular, 17. yüzyılın başında Otuz Yıl Savaşları'nın kaderini belirleyecektir. Çok sayıda Avrupa devletini içine alan bu savaşdaki düzenli ordular, sadece savaşın boyutunu arttırmakla kalmayacak; bu orduların dağıtılmasıyla işlevsiz kalan bir asker topluluğuna da yol açacaktır.¹⁷

Önceleri avlanma, korunma gibi amaçlarla kullanılan silahlar yüzyıllar içinde insan topluluklarının yanında devletlerin de sahip olduğu araçlar haline gelmiş ve yeni silahların savaş maliyetlerinde yarattığı artış, devletleri yeni gelir elde etme yöntemleri aramaya yöneltmiştir. Tarihsel süreçte silahların miktarı ve tahrip gücünde sanayi, teknoloji ve bilimdeki gelişmelerle birlikte meydana gelen artış, silahlanma faaliyetlerinin devletlerin bütçelerinde oluşturduğu daha ağır yükleri de beraberinde getirmiştir. Bu yöntemlerden biri olarak, uzak yerlerle yapılan ticaret faaliyetleri bir süre sonra ekonomik rekabet, sömürgecilik ve hegemon güç olma gibi amaçlarla bir arada ilerlemiştir.¹⁸

Silahların kullanımı gibi savaş ve çatışma da, gerek bireyler, gerek etnik, dini, kültürel, ekonomik, siyasi vb. sebeplerle bir araya gelmiş insan toplulukları, gerekse devletler arasında yüzyıllardan beri süregelen bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Pek çok yazar, teorisyen, tarihçi tarafından ele alınmış; amacı ve nedenleri ortaya konmaya çalışılmış olmasına karşın, Uluslararası İlişkiler disiplininin temel konularından biri olan savaş olgusu üzerinde anlaşılmaya varılmış bir kuram bulunmamaktadır. Nitekim savaş, askeri, siyasal,

16 Barut, ateşli silahlar ve top gibi daha etkili silahların bulunması ile ilgili üzerinde anlaşmaya varılmış tek bir görüş bulunmamaktadır. Kimi kaynaklarda, Avrupa'da barutun 13. yüzyılda İngiliz Roger Bacon tarafından bulunduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, bu patlayıcı maddenin daha öncesinde Çinliler tarafından maytaplarda kullandığı yönünde genel bir kanı mevcuttur. Ağır silahların ilk örnekleri olan topun ise, İngilizlerle Fransızlar arasındaki 1346 tarihli Crecy Savaşı'nda ve 1453'te İstanbul'un fethi sırasında etkin olarak kullanıldığı bilinmektedir. (Edwin Tunis, *Weapons: a Pictorial History*, New York, The World Publishing Company, 1954, s. 68; James Riddick Partington, *A History of Greek Fire and Gunpowder*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1999, ss. 9, 12, 19; Jason Richie, *Weapons: Designing the Tools of War*, Minneapolis, The Oliver Press Inc., 2000, s. 10.)

17 Torbjorn L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, çev. Mehmet Özay, İstanbul, Açılım kitap, 2006, ss. 117–118.

18 Knutsen, s. 84.

toplumsal vb. birçok unsuru bir arada barındırdığı için tek bir nedenle açılanabilecek bir olgu değildir.¹⁹

Savaşla ilgili yapılmış en kapsamlı çalışmalardan olan, “Savaş Üzerine” adlı eserinde Carl Von Clausewitz, savaşı en basit haliyle, düşmana kendi irademizi kabul ettirmek için başvurulmuş bir şiddet eylemi olarak tanımlamaktadır. Burada amaç, karşı tarafa irademizi zorla kabul ettirmek ise şiddet, bu yolda kullanılan bir araçtır. Dolayısıyla amaca ulaşmak için taraflardan her birinin karşılıklı olarak başvurduğu sınırsız bir şiddet kullanımı ortaya çıkmaktadır.²⁰ Fakat bu tanım, her türlü ayrıntının ve tarihsel bağlamın dışına çıkarılmış soyut bir savaş tanımıdır. Oysa soyut düzlemde gerçek hayata geçiş yaptığımızda, sınır tanımayan mutlak bir savaşın yerini gerçek savaş almaktadır. Gerçek savaş —bu yönde bir eğilim gösterse dahi— hiçbir zaman sınırsız bir şiddete ulaşamaz. Çünkü savaş aniden ortaya çıkan, devletin daha önceki hayatından ve diğer olaylardan bağımsız bir hareket değildir. Bu durum, savaşı salt bir şiddet olmaktan çıkarıp politik bir amaca yöneltmektedir. Clausewitz’e göre “*Savaş, politik ilişkilerin başka araçların desteği ile sürdürülmesinden başka bir şey değildir*” ve bu nedenle “*hiçbir zaman politik ilişkilerden ayrılamaz.*”²¹ Devletler arasındaki politik ilişkiler diplomatik teatillerle sonlanmaz ve savaş söz konusu politik düşünceleri kaleme almanın farklı bir biçimidir. Bu doğrultuda savaşın hedefi ve aracı noktasına dönecek olursak, esas olan politikadır ve buna ulaşmada savaş, sadece bir araçtır.

Savaş ve barış meselesi, uluslararası ilişkilerde normatif yaklaşımın temel sorunlarından birini oluşturmaktadır. Normatif teoriler, toplumsal ve siyasal ilişkilerin normlar bazında oluştuğu noktasından yola çıkarak, bu alanlarda yaşanan sorunların da etik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplini ele alırken devlet ve bireyin yanına, uluslararası toplum kavramını da ekleyen normatif yaklaşım, toplumda genel kabul görmüş normlar ve geleneklerin ahlakiliğinin değerlendirilmesini ve hatta dönüştürülmesini öngörür. Var olanı açıklamaktan öte, olması gerekene odaklanır ve “ne yapmalı” sorusunun cevabını arar. Savaş ne zaman meşrudur? Nükleer caydırıcılık politikaları ahlaki olarak savunulabilir mi? Bir devletin içişlerine müdahale etmek herhangi bir koşulda meşru sayılabilir mi? Bir devletten gelen sığınmacılar, bir diğeri

19 Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 5. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, ss. 414–416.

20 Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul, May Yayınları, 1975, ss. 14–16.

21 Clausewitz, s. 244.

tarafından nasıl işlem görecektir? Bu ve bunun gibi pek çok güncel soru, normatif teorinin iç içe olduğu konulardandır.²² Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler disiplininin temel sorunlarından biri olan savaş ve barış olgusu da, normatif bir yaklaşımla ele alınmış; savaşın nedeni, meşruluğu, nasıl sonlandırılması gerektiği, barışa ne şekilde ulaşılabilceği gibi sorular ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.²³ Bu sorular, klasik realizmin öncüsü Hobbes'dan, idealizmin ilk temsilcileri Locke, Rousseau, Kant ve rasyonalizmin öncüsü kabul edilen Grotius'a kadar pek çok düşünür tarafından ele alınmıştır.

İdealizm, dünyanın karşılaştığı ilk büyük çaplı felaket olan I. Dünya Savaşı sonrası ortamda, uluslararası alandaki sorunlara, 17. ve 18. yüzyılın Aydınlanma anlayışından gelen, aklın önderliğinde çözüm bulunabileceği düşüncesinden doğmuştur.²⁴ Bireylerin temelde rasyonel ve iyi varlıklar olduğu kabulünden hareketle mülkiyet, bireysel özgürlük, yaşama hakkı ve eşitlik gibi temel ve demokratik haklara sahip olduğunu savunan idealizm felsefesi, J. Locke, J. Bentham gibi düşünürlerin görüşleriyle temellenmiş; düşünsel alandaki bu gelişmeler zamanla siyasal ve ekonomik alanda da kendini göstermiş ve savaş sonrası oluşturulacak olan uluslararası ortamı şekillendirmiştir. 20. yüzyılın başında, özellikle ABD Başkanı Woodrow Wilson'la özdeşleşen barışçıl bir dünya düzeninin kurulması çabaları, Wilson Prensipleri ve MC çatısı altında geliştirilecek olan silahsızlanma çalışmalarına da temel oluşturacaktır.²⁵

Bu döneme kadar savaşın önlenmesine yönelik atılan adımlar yavaş ilerlemiş; hatta savaş, ihlal edildiğini iddia ettiği hakkını savunmak veya kendi çıkarlarını gerçekleştirmek adına, yine kendi takdirine göre karar verebileceği silahlı ve kapsamlı bir zorlama yolu olarak egemen bir devletin başvurabileceği temel haklardan biri sayılmıştır.²⁶ 17. yüzyıldaki çalışmalar savaş önlemenin değil, savaşın hangi koşullarda meşru sayılabileceği üzerinde durarak, ona haklı bir sebep bulmaya yönelik olmuş ve meşru savaş²⁷ kavramını ön plana

22 Mervyn Frost, *Towards a Normative Theory of International Relations: A Critical Analysis of the Philosophical and Methodological Assumptions in the Discipline with Proposals towards a Substantive Normative Theory*, New York, Cambridge University Press, 2009, ss. 82–83.

23 İhsan D. Dağı, Atilla Eralp, E. Fuat Keyman, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, ss. 186–189.

24 Dağı vd., s. 62.

25 Tarihsel bütünlüğün sağlanabilmesi açısından, bu konunun daha ayrıntılı bir biçimde “Tarihsel Süreçte Silahsızlanma ve Silahların Kontrolü” başlıklı bölümde ele alınması uygun görülmüştür.

26 Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1965, s. 423.

27 Haklı ve haksız savaş meselesinin geçmişi, Antik Yunan ve Roma uygarlıklarına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, diğer bir site devletine karşı girişilecek savaşa, haklı bir sebep bulunmaya çalışılmış ve

çıkarmıştır. Uluslararası İlişkiler kuramında rasyonalizmin öncüsü kabul edilen Grotius, devletlerin de sosyal bireyler gibi belirli bir toplumsallık içinde yaşadığını ileri sürmekte ve uluslararası toplumun varlığından söz etmektedir. Fakat bu durum üst bir otoritenin bulunmadığı uluslararası toplumda, savaşı önlemede yeterli değildir. Barışın korunması, uluslararası toplumu bir arada tutan ve genel kabul görmüş birtakım normlar ve gelenekler sayesinde gerçekleşmektedir. Bu koşullarda ise savaş, ancak meşru müdafaa amacıyla yapıldığı takdirde haklı görülebilmektedir.²⁸ Başkalarının hakkını çiğnememek koşuluyla, insanın kendi çıkarını düşünmesi ve bu yönde hareket etmesi bir arada yaşamanın doğasına ters düşmez fakat hakkın çiğnenmemesine yönelik bir savaş varsa bu, doğal hukuka da aykırı değildir.²⁹

Grotius'un bireyleri sosyal varlıklar olarak kabul eden görüşü Kant'ın birey anlayışıyla da örtüşmektedir. Ahlaki değerlere sahip, sosyal birer varlık olarak insanlar ortak bir topluluğa bağlıdırlar. Ulus devletler biçimindeki bölünmüşlük hali zaman içinde yerini evrensel bir topluma bırakacak ve savaşın yerini “ebedi barış” alacaktır.³⁰ Kant, bu ebedi barışı sağlayacak olan nihai bir dünya anayasasının kurulması için birtakım ön şartlara yer verdiği “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme” adlı çalışmasında, sürekli orduların zaman içerisinde ortadan kalkması gerektiğini ileri sürmektedir. Her an eylemde bulunmaya hazır görünen sürekli ordular diğer devletleri endişeye düşürerek birbirlerine karşı bir üstünlük yarışına itmektedir. Devletler arasındaki bu rekabet aynı zamanda, herhangi kısa bir savaşın getireceğinden daha ağır bir yük oluşturarak devletleri savaşa sürüklemekte; bununla da kalmayıp, bireyleri devletlerin elinde insanları öldürmeye iten birer

bu haklı sebep daha çok din ile ilişkilendirilmiştir. Hristiyan Kilisesi tarafından da benimsenmiş olan meşru savaş kavramı, Saint Augustin, Thomas Aquinas, Francisco de Vitoria gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Daha sonraları bu kavram devletler hukukunun kurucularından Grotius ve Vattel'in görüşlerinde şekillenmiştir. Grotius yalnızca meşru müdafaa için yapılacak olan savaşı haklı görürken, Vattel savaşın ancak bir hakkın korunması için girişildiğinde meşru sayılabileceğini ileri sürmüştür. Meşru savaş kavramının bir doktrin olarak uluslararası hukukta yerini alması ise 19. yüzyılın gelişmeleriyle mümkün olmuştur. 1907 tarihli Lahey Konferansı'yla kabul edilen Porter Sözleşmesi'nde, Birinci Lahey Konferansı'nda kurulması kararlaştırılan hakemlik komisyonuna başvurmadan yapılacak olan savaşın meşru olmayacağı kabul edilmiştir. Bugünkü haliyle meşru savaş, hangi koşullarda savaşa başvurulabileceği ve hangi araçların kullanılabileceği gibi sorulara yanıt aramaktadır. Meşru savaş ile ilgili olarak bkz. Fatma Taşdemir, *Uluslararası Terörizme karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, Ankara, USAK Yayınları, 2006; Hedley Bull, *Hugo Grotius and International Relations*, New York, Oxford University Press, 2002.

28 Dağı vd, ss. 47–50.

29 Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *Kral–Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2004, s. 101.

30 Dağı vd, ss. 51–53.

makine haline getirmektedir. Yalnızca sürekli ordular değil, askeri gücün bir aracı olan parasal güç de Kant tarafından savaş ihtimalini arttırıcı bir etken olarak görülmektedir.³¹ Kant'ın öngördüğü evrensel barış, yalnızca savaşın olmadığı bir durumu tasvir etmemekte; birey, devlet ve devletler federasyonu üçgeninde, birtakım haklar ve uluslararası kuralların gerekliliğine de işaret etmektedir. Bireyler, yasalarını halkın oluşturduğu devlete karşı sivil haklara sahipken; devletlerin hakları da, devletler arası ilişkileri düzenleyen uluslararası hukuk çerçevesinde korunmaktadır. Böylelikle insanlar ve devletlerin evrensel haklar çerçevesinde bir araya geldiği evrensel bir dünya topluluğuna ulaşılacaktır.³²

Barışı sağlamaya yönelik bu fikirleri, Aydınlanma düşüncesinden beslenen İdealizm anlayışının, uluslararası örgütler ve uluslararası hukuka attığı önemle, sürekli barışa ulaşma çabası takip etmiştir. Bu doğrultuda, önce MC ve sonrasında onun yerini alan BM, barışı koruyucu mekanizmalar olarak devreye girmiş; uluslararası antlaşmalar ve düzenlemelerin önemi artmaya başlamıştır.

3. Silahlanma Yarışı ve Silahsızlanma ile Barış ve Güvenlik İlişkisi

Dünya çapındaki kapitalist sistemin gelişimini, finansal genişlemeler sonucunda yer değiştiren sermaye birikimi üzerinden açıklamaya çalışan Arrighi, “Uzun Yirminci Yüzyıl” isimli kitabında tarihsel analizini birbirini takip eden dört ayrı sistemik birikim döngüsü üzerinden açıklamaya çalışmıştır. 14. yüzyıldaki Ceneviz mali üstünlüğünün yerini alan 17. yüzyıldaki Hollanda'nın merkezi para piyasası konumunu, 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere ele geçirmiş ve İngiltere merkezli olarak üretim ve ticaretin genişlediğine tanıklık edilmiştir. İngiliz iktisadi büyümesinin gerçekleştiği bu dönemde kamu harcamaları ve sermaye malları sanayinde (demir, dokumacılık gibi) önemli oranlarda genişleme yaşanmıştır.³³

Temeli çok daha uzun bir birikim sürecine dayanmasına karşın 18. yüzyıl İngiltere'sinin iktisadi koşullarında gelişerek, esas sonuçlarının 19. yüzyılda görülmeye başladığı ve bir dizi toplumsal ve iktisadi dönüşümün eşlik ettiği sürdürülebilir bir büyüme sürecini ifade eden Sanayi Devrimi ile birlikte ilerleyen teknolojik buluşlar, buhar gücünün kullanımı, daha büyük emek, sermaye ve hammaddeyle işleyen fabrikaların kurulması, seri üretime

31 Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984, s. 228.

32 Dağı vd, ss. 193–194.

33 Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, ss. 242–243.

geçilmesi ve kitle toplumunun ortaya çıkması gibi ekonomik ve toplumsal gelişmeler zaman içerisinde diğer Avrupa ülkelerine ve ABD'ye de yayılmıştır. Yeni yollar ve kanallar sayesinde, yeni hammadde ve pazar arayışı nedeniyle daha çok insan çok daha uzak mesafelere ulaşım imkânı bulmuştur.³⁴ Diğer yandan, buhar gücü ve makineleşme ile birlikte demiryolu ağlarının kurulması ticareti geliştirdiği gibi, savaş durumunda seferberlik imkânını da kolaylaştırmıştır. Özellikle Almanya, demiryollarını askeri amaçlarına hizmet edecek biçimde geliştirmiş ve aynı şekilde Rusya, Trans-Sibirya demiryolu ile Sibirya'yı bir uçtan bir uca bağlamıştır.³⁵ Zengin kömür kaynaklarının bulunması, çelik üretimi ve daha da önemlisi teknolojik ilerlemeler tahrip gücü daha yüksek silahların, daha dayanıklı ve daha büyük savaş gemilerinin yapımına olanak sağlamıştır. 19. yüzyılın başından son çeyreğine kadar geçen süreç özellikle deniz kuvvetlerinde önemli gelişmelere sahne olmuştur. Buhar gücüyle çalışan gemiler açık denizlerde dahi yelkenlilerden çok daha güvenli bir biçimde manevra imkânı sağlamış; ilk kez 1859'da Fransa tarafından uygulanan demir zırhlar, ateşli silahlara karşı korumasız olan ahşap gemi gövdelerini dayanıklı hale getirmiştir. Savaş gemilerindeki ilerlemeler diğer büyük güçler tarafından geliştirilmiş; 1860 yılında İngiltere, iki yıl sonra da ABD zırhlı gemilerini kullanıma koymuşlardır.³⁶ Almanya'nın gemi inşaatının İngiliz deniz gücüne ulaşmasını hedefleyen ve 1898'de yürürlüğe konan Alman Donanma Yasalarına³⁷ karşılık İngiltere, 1906 yılında Dretnot adlı ağır silahlarla donanabilen ilk zırhlı savaş gemisini denize indirmiştir. Daha sonra ağır silahlı gemilerin genel kabul gören ismi haline gelmeye başlayan dretnot, 20. yüzyılda büyük güçler arasındaki deniz silahlanma yarışının simgesi haline gelmiştir.³⁸

Kara kuvvetlerinde ağır ateşli silahlarda görülen gelişmeler de bir o kadar önemli olmuştur. Yivli tüfekler mermilerin, namlusu yivsiz olan silahlardan daha uzağa fırlatılabilmesini

34 William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985, ss. 371–373.

35 Antony Best, Jussi M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo ve diğerleri, *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, çev. Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt, İstanbul, Yayınodası, 2008, ss. 15–16; M.E. Falkus, *Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700–1914*, çev. Alaeddin Şenel, Ankara, V Yayınları, 1986, s. 87.

36 Lary H. Addington, *The Patterns of War Since the Eighteenth Century*, Bloomington, Indiana University Press, 1984, ss. 50–53.

37 Bu yasanın çıkmasında etkili olan Alman Donanma Bakanı Tirpitz, Alman filosunu geliştirerek İngiltere ile rekabet edebilir hale getirmeyi ve İngiliz donanma gücünün diğer büyük güçler karşısında da savunmasız bırakmayı amaçlamıştır. Almanya'nın İngiliz deniz gücüne ulaşması mümkün olmasa da, Rusya ve Fransa karşısındaki rekabet gücü artmıştır. (Best vd., s. 14; Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, Çev. Birtane Karanakçı, 5. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, s. 247.)

38 Addington, ss. 106–108.

sağlamıştır. Ağızdan dolma silahlardan sonra kuyruktan dolma silahların bulunması, gatling ve kuşatma silahlarının kullanılmaya başlanması 19. yüzyıl ortalarının önemli askeri gelişmelerindendir. Bu dönemde havan topları 1861–1865 yılları arasındaki Amerikan İç Savaşı’nda yaygın olarak kullanılmıştır.³⁹ Kara barutun yerini nitroselüloz veya pamuk barutu denilen dumansız barut almış; pikrik asit ve dinamit tahrip gücü daha yüksek patlayıcılar olarak önem kazanmış; kuşatma silahlarının kalibresi (çapı) artmıştır. Bu yüzyılda, özellikle de I. Dünya Savaşı’nın başlangıcına doğru büyük güçlerin askeri harcamaları artış göstermiştir.⁴⁰ Askeri harcamalar, 1870’lerden 1890’lara kadar çok fazla bir yükselme göstermezken; 1894–1913 yılları arasında birden bire artmıştır. Bu dönemde, askeri bütçelerdeki artış miktarı açısından Avusturya Macaristan, Almanya ve İngiltere sırasıyla % 160, % 158 ve % 117’lik oranlarla ilk sıralarda yer almış; bu oranı, Fransa, % 91,5, Rusya ise % 18,5’luk artış miktarı ile takip etmiştir.⁴¹

19. yüzyılda Alman ve İtalyan ulusal birliklerinin kurulması bir yandan Avrupa’daki siyasal dengeleri değiştirerek I. Dünya Savaşı’nın bloklarını ortaya çıkarırken; diğer yandan özellikle Alman kara ve deniz kuvvetlerindeki gelişmeler dönemin askeri ilerlemelerinin ve silahlanma yarışının itici gücünü oluşturmuştur. Almanya, ulusal birliğinin sağlanmasında önemli bir yeri olan kendine özgü kara kuvvetleri organizasyonu ve Genel Kurmaylık Sistemiyle, özellikle 1850’lerden itibaren askeri olarak gelişim göstermiş ve Fransa, İtalya, Rusya gibi diğer büyük güçlerin de ordularında, kendisini takip etmesini sağlayacak bazı düzenlemelere gitmesine sebep olmuştur. İzlediği askeri politikalardan yola çıkarak I. Dünya Savaşı’nın tüm sorumluluğunu Almanya’nın üzerine yüklemek savaşa yol açan diğer bütün koşulların göz ardı edilmesine sebep olacaktır. Fakat üzerinde durulması gereken nokta, Alman silahlanmasının ve askeri sisteminin, diğer güçlerin de askeri alanda Almanya’yı takip etmesine yol açtığı yönünde bir görüşün olduğudur. Bu görüşü destekleyecek şekilde Fransa, 1872 yılında zorunlu askerlik hizmetini uygulamaya koymuş; 1880 yılında ise, askerlerin —Alman kısa dönem askerlik sistemine benzer bir şekilde— üç yıl aktif olarak ordu içerisinde, dört yıl da yedek hizmette bulundurulması sistemini getirmiştir. 1890’lara gelindiğinde Almanya ve Fransa’nın seferber edilebilir asker sayısı hemen hemen aynı miktara ulaşmıştır. 1913 yılına gelindiğinde, bir dönem iki yıla

39 Addington, ss. 64–71; Kennedy, s. 177.

40 Addington, s. 92.

41 Vagts, s. 32.

düşürmüş olduğu zorunlu askerlik hizmeti süresini tekrardan üç yıla çıkarmıştır.⁴² Diğer yandan Fransa 1914 yılında Rusya'ya, Almanya karşısında daha hızlı seferberlik imkânı sağlaması için demiryolu yapımında kullanılmak üzere bir miktar borç vermiştir.⁴³ Zira Rusya bu dönemde diğer büyük güçlere oranla sahip olduğu çok daha yüksek nüfusuyla, orduya asker toplamakta herhangi bir zorluk çekmezken, ülke topraklarının büyüklüğü ve stratejik demiryollarının yetersizliği nedeniyle askerlerini seferber etmesi, diğer ülkelerinkine göre daha uzun zaman almaktaydı.⁴⁴

19. yüzyılın ilerleyen teknolojisinin yarattığı koşulların yanında devletlerin izlediği politikalar da topyekûn bir savaşa giden süreçte silah altında tutulan asker sayılarını, gelişen silah teknolojilerini, artan deniz ve kara kuvvetlerini beslemiştir. Savunma harcamaları, orduda yedek hizmette bulunanların da eğitim ve donanımına imkân sağlamış; Avrupa'nın bir ucundan öbür ucuna, genelkurmayların uzmanlıkları artarken diğer yandan, daha kısa sürede daha fazla askerin seferber edilmeye başlanması mümkün olmuştur. Seferberlik planları yalnızca savaş zamanına özgü olmaktan çıkıp, orduların savunma planlarıyla birleştirilerek savunmanın bir parçası haline getirilmiştir.⁴⁵

Artış gösteren silahlanma faaliyetleri ile birlikte silahsızlanmaya yönelik çalışmaların ortaya çıktığı 19. yüzyıldan itibaren savaş ve barış olgusu üzerinde, silahlanma yarışıyla birlikte silahsızlanmanın da etkileri tartışılmaya başlamıştır. Silahsızlanmanın farklı şekildedeki tanımlamalarından da anlaşılabileceği gibi, silahsızlanma ile uluslararası güvenlik ve barışın sağlanması arasında dolaylı veya dolaysız bir ilişki kurulmaktadır. Bunlardan biri, silahlanmanın devletleri savaşa yönlendirdiği ve silahsızlanma faaliyetlerinin devletleri barışa götürecek bir araç olduğu yönündeki görüştür. Devletler, özellikle de belirli bir seviyenin üzerinde silah envanterine ve tahrip gücü yüksek askeri araçlara sahip olanlar, herhangi bir anlaşmazlık durumunda silaha başvurmayı tercih etmekte ve dış politikalarını büyük oranda askeri bir anlayışla yönlendirmektedirler. İki devlet arasındaki herhangi bir anlaşmazlık silahlanmayı desteklemekte ve bir başka devletin bu silahlanmaya aynı şekilde karşılık vermesiyle ortaya çıkan silahlanma yarışı, gerilimi arttırarak, savaşı kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla silahların ortadan kaldırılması veyahut karşılıklı çatışmaya yol

42 Addington, s. 91.

43 Best vd., s. 15

44 Almanya, Fransa, Avusturya Macaristan ve İtalya gibi devletler birliklerini yaklaşık iki hafta içerisinde seferber edebiliyorken, Rusya için bu süre kırk güne çıkmaktaydı. (Addington, s. 92.)

45 Addington, s. 91.

açmayacak seviyeye indirilmesi, uluslararası ortamda barışı ve güvenliği sağlayacak bir unsur olarak görülmektedir.⁴⁶ Ayrıca bu görüşe göre, silahlanmaya aktarılan ülke kaynaklarının ekonomik ve toplumsal refahı sağlamak amacıyla kullanılması, hem ülke düzeyinde hem de dünya ekonomisinde istikrarı sağlayacak, dolayısıyla dünya barışını destekleyici bir etken olacaktır. Nitekim MC Misakı'nda barışın korunmasını sağlayacak bir unsur olarak ulusal silahların azaltılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Diğer yandan bu görüşe karşıt duranlar, çatışma ve savaşların, silahlanma yarışı sonucunda ortaya çıkmadığını, aksine silahlanmanın, devletler arasındaki husumetin ve duyulan savaş korkusunun bir ürünü olduğunu ileri sürmektedirler. Bu nedenle barışın sağlanması silahsızlanma çabalarından öte, politik bir süreç içerisinde mümkündür. Silahsızlanma ise barışa yol açacak bir unsurdan çok, barışçıl bir dünyaya ulaştıktan sonra elde edilebilecek bir sonuç olarak görülmektedir.⁴⁷

Morgenthau da, devletlerin silaha sahip oldukları için savaştıkları görüşüne karşı çıkmaktadır. Devletler veya onların nezdinde insanlar, ellerinde silah bulunduğu için değil, savaşı gerekli gördükleri ve daha çok güç elde ederek egemen olmak istedikleri için savaşırlar. Bu nedenle belirli türdeki silahların yok edilmesi veya silahlanmada niceliksel sınırlamaya gidilmesinin fiili olarak savaşı ortadan kaldıracı bir etkisi yoktur. Bu durum, sahip olunan silahların niteliğini, dolayısıyla izlenecek savaş yöntemini etkilese de savaş olasılığını ortadan kaldırmayacaktır. Niceliksel sınırlama devletleri, sahip oldukları silahların niteliğini yani gücünü ve etkinliğini arttırmaya yönelteceği gibi, niteliksel sınırlama da, yeni silah teknolojileri üreterek başka türde silahlanmaya yol açacaktır.⁴⁸ Silahsızlanma savaşa yol açan uyuşmazlıkların çözümünde gerekli bir adımdır ama temel koşul değildir. Devletler arasındaki uyuşmazlıkların temel sebebi güç rekabeti olduğu için, bütün tarafları tatmin edecek bir güç dengesine ulaşılmadığı sürece savaşın önüne geçmek mümkün değildir. Ancak bu koşul sağlandığı takdirde, silahlanmanın azaltılması konusunda birtakım çalışmalar yapabilecek hale geleceklerdir.⁴⁹

Silahlanma yarışı ve silahsızlanma ile savaş, barış ve güvenlik arasında kurulan ilişkiye yönelik bu farklı görüşlerden de anlaşılacağı üzere, uluslararası güvenlik ve istikrarın

46 İnisi, L. Claude, Jr., *Swords Into Plowshares: The Problems and Progress of International Organizations*, New York, Random House, 1971, ss. 287–288.

47 Claude, ss. 289, 293.

48 Morgenthau, ss. 519–520.

49 Morgenthau, s. 523.

sağlanması ve daimi bir barışın kurulmasını tek bir unsurla açıklamaya çalışmak zordur. Nihai tahlilde, silahların sınırlandırılması çabaları siyasal, askeri ve ekonomik ilişkilerin bir parçasıdır. Bu nedenle, silahlanmanın hangi durumlarda barışın korunmasına yönelik bir tehdit oluşturduğu, silahsızlanmanın sürekli bir barışa götürüp götüremeyeceği ve devletleri silahların sınırlandırılması yönünde bir politika izlemeye iten nedenlerin esasen neler olduğu tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmelidir.

B. Tarihsel Süreçte Silahsızlanma ve Silahların Kontrolü

1. Tek Taraflı Girişimler ve İkili Antlaşmalar Çerçevesinde Silahsızlanma Çabaları

Silahsızlanma kavramı ilk kez 1899 tarihli Lahey Konferansı'nda gündeme gelmesine karşın, çeşitli silahların kullanımının sınırlandırılması ve yasaklanmasına yönelik girişimler 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Silahsızlanma konusu, 17. ve 18. yüzyılda, farklı devletlerin önerileri ve çeşitli antlaşmalarla gündeme gelmiştir. Fakat Lahey Konferansı'na kadar yapılan sınırlamalar daha çok ikili anlaşmalar çerçevesinde gerçekleşmiş; silahsızlanma ve silahların sınırlandırılmasına yönelik olarak çok sayıda devletin katıldığı uluslararası bir düzenleme gerçekleştirilmemiştir. Her ne kadar Westphalia Antlaşması'nda, Kutsal Roma İmparatorluğu'na bağlı olarak savaşan bütün askerlerin ve orduların terhis edilmesi ve İmparatorluğu oluşturan birimlerin yalnızca kendi hâkimiyeti altındaki ve kendi güvenliği için gerekli olduğuna kanaat getirdiği kadar askeri elinde bulundurmasıyla ilgili bir madde⁵⁰ yer alsada, söz konusu Antlaşma doğrudan silahsızlanmaya yönelik bir düzenleme değildir. 1766 yılında Avusturya, Prusya'ya her iki ülkenin silahlanmalarının sınırlandırılması ve askeri güçlerinin % 75 oranında sınırlandırılmasını teklif etmiş, ancak bu öneri Prusya tarafından reddedilmiştir.⁵¹ Buna benzer bir diğer teklif, 1815 tarihli Viyana Kongresi'nin hemen ardından Rusya tarafından önerilmiştir. 1816 yılında Rus Çarı I. Alexander, İngiltere'ye genel bir silahlanma indirimi teklifinde bulunmuş; İngiltere'nin cevabı ise, Rusya'nın askeri gücünde önemli miktarda indirimi üstlenerek, silahsızlanmaya öncülük edecek bir adım atabileceği şeklinde olmuştur. İngiltere aynı zamanda, her ülkenin askeri ihtiyaçları ile ilgili en iyi kararı yine kendisinin verebileceğini ve İngiliz silahlarının uluslararası bir antlaşmaya bağlı olamayacağını dile getirmiştir.⁵² İngiliz Dışişleri Bakanı Castlereagh'ın

50 *Treaty of Westphalia*, http://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp, (25.10.2010).

51 Coit D. Blacker, Gloria Duffy, *International Arms Control: Issues and Agreements*, 2nd Edition, Stanford, Stanford University Press, 1984, s. 81.

52 Blacker ve Duffy, s. 82.

askeri gücün tek başına değerlendirilmeyeceği ve ekonomik, siyasi ve coğrafi unsurlarla bir arada ele alınması gerektiği yönündeki görüşü Avusturya Başbakanı Metternich tarafından da desteklenmiş ve Rusya'nın önerisi sonuçsuz kalmıştır. Rusya'nın o dönemde Osmanlı ve İran üzerindeki politikaları İngiltere tarafından, mevcut Rus kuvvetlerinin devamlılığı için haklılaştırıcı bir unsur olarak kullanıldığı şeklinde değerlendirilmiş ve şüphe ile karşılanmıştır. Rusya ise bu iki ülkeye yönelik politikalarının, ülkesinin iç düzeniyle ilgili olduğunu ve herhangi bir Avrupa Devleti'nin buna müdahale hakkı bulunmadığını savunmuş; diğer yandan Rus askeri kuvvetlerinin Avrupa barışını tehdit edecek bir unsur oluşturmadığını dile getirmiştir.⁵³ Burada dikkat çeken nokta, gerek teklifi götüren taraf Rusya'nın gerekse İngiltere ve Avusturya'nın, silahlanma konusunu, uygulamak zorunda kalabilecekleri yükümlülükler bakımından ele almaları ve iç politikalarına öncelik vermeleridir.

19. yüzyılda silahların sınırlandırılması ile ilgili diğer bir gelişme, tarafların Büyük Göllerdeki deniz kuvvetlerinde indirim giden 1817 tarihli Rush–Bagot Sözleşmesi'dir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile İngiltere arasında maliyeti gittikçe artan deniz silahlanma yarışının, 1812'deki gibi bir savaş⁵⁴ ihtimalini güçlendirmesi tarafları böyle bir düzenlemeye itmiştir. Taraflar bu düzenleme ile Büyük Göllerdeki gemi inşaatını durdurmuş fakat mevcut büyük çaplı gemilerini elden çıkarmamışlar; yalnızca bu gemilerin sahip olabileceği maksimum tonajı belirlemişlerdir.⁵⁵ II. Dünya Savaşı öncesinde, bu kez Kanada ile ABD arasında düzenlenerek, günümüzde yürürlükte kalmaya devam eden bu antlaşma, Büyük Göller'deki gemilerin maksimum tonajını belirlemiştir.⁵⁶

Bu sözleşmeyi takip eden yıllarda silahların sınırlandırılmasına yönelik girişimler devam etmiş bu kez Fransa ilki 1831 yılında olmak üzere, 1863, 1867 ve 1869 yıllarında

53 H. A. Smith, "The problem of Disarmament in the Light of the History", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931–1939)*, Blackwell Publishing, 1931, <http://www.jstor.org/stable/3016057>, s. 602, (25.10.2010).

54 İngiltere'nin Avrupa limanlarına uyguladığı ablukanın ve İngiliz donanmasının denizlerdeki hâkimiyetinin ABD ticareti üzerinde meydana getirdiği sınırlamalar sonucunda, ABD'nin İngiltere'ye karşı 1812 yılında açtığı Mr. Modison's Savaşı olarak da bilinen bu savaş, ABD'nin Atlantik Okyanusu kıyıları, Meksika Körfezi Sahilleri, ABD ile Kanada'yı birbirinden ayıran Büyük Göller ve Saint Lawrence Nehri üzerinde gerçekleşmiştir. Savaş süresince her iki taraf da bazı bölgeleri işgal etmiş fakat birbirleri üzerinde belirgin bir üstünlük sağlayamamışlar ve 1814 yılında imzaladıkları antlaşma ile işgal ettikleri bölgeleri geri vermişlerdir. (*The War of 1812*, <http://www.globalsecurity.org/military/ops/1812.htm>, (30.10.2011); *Origins of the War of 1812*, http://en.wikipedia.org/wiki/Origins_of_the_War_of_1812, (30.10.2011).)

55 Blacker ve Duffy, s. 82; Sir Llewellyn Woodward, *The Age of Reform 1815–1870*, New York, Oxford University Press, 1997, s. 206.

56 Caşın, s. 102.

silahların sınırlandırılmasına yönelik bazı tekliflerde bulunmuştur. Bu tarihlerde, askeri ilerlemeler ve harcamalar bakımından hızla ilerleyen Prusya'yı yakalamakta güçlük çeken Fransa İmparatoru III. Napolyon, 1863'te İngiliz Kraliçesi Victoria'ya yazdığı, Avrupa meselelerinin görüşülmesine yönelik mektupta, ulusların içinde bulunduğu orantısız silahlanmanın karşılıklı güvensizliğe yol açtığını bildirir bir ifadeye yer vermiştir. Yine 1869 yılında ülkesinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntının da etkisiyle, Prusya'ya makul bir silahların sınırlandırılması teklifinde bulunmak için İngiltere'yi devreye sokmuştur. Fakat Fransız teklifinin ardında temelde ekonomik sorunların yattığını bilen Bismarck, içinde bulundukları bu kritik zamanda, olası bir sınırlandırmanın Prusya'yı zayıflatacağını ileri sürerek bu teklifi reddetmiştir. Bir yıl sonra çıkacak olan savaş ise, tarafların silahsızlanmaya yönelik değişken politikalarını anlamlı hale getirecektir.⁵⁷

2. Uluslararası Konferanslar ve Antlaşmalar Yoluyla Silahsızlanma Faaliyetleri Gelişmeler

2.1. Saint Petersburg Deklarasyonu ve Lahey Konferansları

1868 tarihli Savaş Zamanında 400 Gram Ağırlığın Altındaki Patlayıcı Mermilerin Kullanımından Vazgeçilmesine Dair Saint Petersburg Deklarasyonu⁵⁸, silahsızlanma kavramının ilk kez kullanıldığı Lahey Konferansı'na giden sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Deklarasyonun temelinde Rusya'nın, kendisi tarafından bulunmuş olan ve sert cisimlerle temas halinde patlayan bir tür merminin kullanımının uluslararası bir antlaşma ile yasaklanmasını içeren bir teklif bulunmaktadır. Rusya söz konusu patlayıcının, sonrasında diğer devletler tarafından da geliştirilerek kullanılması imkânını bertaraf etmek için bu yönde bir girişimde bulunmuştur. Deklarasyonda “gereğinden fazla acıya sebebiyet vermeme”⁵⁹

57 Smith, ss. 601–607.

58 Deklarasyona akit taraflar; Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Baden–Württemberg Eyaleti, Bavyera Eyaleti, Belçika Krallığı, Brezilya Krallığı, Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı, Danimarka Krallığı, Estonya, Fransa Cumhuriyeti, Hollanda Krallığı, İran, İsveç ve Norveç Birleşik Krallığı, İsviçre Konfederasyonu, İtalya Krallığı, Osmanlı İmparatorluğu, Portekiz Krallığı, Prusya Krallığı ve Kuzey Almanya Konfederasyonu, Rus Çarlığı, Yunanistan Krallığı'dır.

59 Antlaşmanın İngilizce metninde “unnecessary suffering” olarak belirtilmiş olan bu ilke, savaşçıların savaş dışı bırakılmasının yeterliliğini ve savaş dışı bırakılmış kişilerin yaralanmalarına ve ölümlerine yol açılmamasını ifade etmektedir. Savaş gerekliliği nesnel bir kavramdır ve uygulamada farklı şekillerde yorumlanabilir. Aynı şekilde, savaş esnasında kullanılan hiçbir askeri mühimmatın yol açacağı zarar ve acı gerekli sayılamaz. Fakat deklarasyonda üzerinde durulan nokta, devletlerin savaş esnasındaki tek meşru amacının, düşmanın askeri kuvvetlerinin zayıflatılması olduğu ve güçsüz durumda bulunan kişilerin çektiği acıyı arttıracak veya onların ölümüne sebebiyet verecek silahların kullanılmasının, bu amacı aşan bir nitelik taşıyacağıdır. Bu nedenle söz konusu silahların kullanımının insanlık kurallarına aykırı olduğu kabul edilmiş ve bu silahlar taraflar arasında yasaklanmıştır. (Meltem Sarıbeyoğlu, *Kitle*

ilkesinden hareketle, buna yol açabilecek silah, mermi ve materyallerin kullanımı yasaklanmıştır. Tarafların askeri ve deniz birlikleri savaş durumunda, 400 gramın altında ağırlığa sahip patlayıcı ve yanıcı mermiler ile dum dum kurşunlarını içeren bu silahları kullanmaktan men edilmiştir. Silahların niteliksel olarak sınırlandırılmasına örnek teşkil eden Deklarasyon metninin yalnızca akit taraflar için bağlayıcı olduğu kabul edilmiş; deklarasyon, bunun dışında kalan devletler için herhangi bir zorlayıcı hüküm içermemiştir.⁶⁰ Deklarasyonun pratikteki önemi ise getirdiği yasaklamadan çok kendinden sonra gelecek Birinci ve İkinci Lahey Konferanslarına temel oluşturmada yatmaktadır.

St. Petersburg Deklarasyonu'nu izleyen süreçte, Endüstri Devrimi'yle birlikte 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa ülkelerinde görülen, bahsetmiş olduğumuz ekonomik, endüstriyel ve askeri gelişmeler 1899 ve 1907'de olmak üzere Lahey'de toplanacak iki konferansa ortam hazırlamıştır. 1899 tarihli Lahey Konferansı'nın toplanması ise Rusya tarafından teklif edilecektir. Ekonomik ve askeri açıdan dünyanın büyük güçlerinin gerisinde kalmış olan Rusya, 1890'lardan itibaren endüstriyel gelişme çabası içine girmiştir. Rusya bu dönemde daha çok vergilendirme, iç borçlanma ve yabancı yatırımların teşviki ile sanayisini geliştirip ekonomik olarak büyümeye çalışmış; hem endüstrileşme sürecinin bir parçası olarak hem de stratejik açıdan önem verdiği demiryolu yapımına büyük kaynak aktarmıştır. Böylelikle Avrupa ülkelerinin yüzyılın ortalarından itibaren yeni demiryolu ağları ile ticari ve askeri avantaj sağlama girişimlerine Rusya da katılmıştır. Ancak, bir yandan izlediği mali politikaların —ağır vergilendirme politikası gibi— uzun vadeli amaçlardan çok kısa vadeli kaygılara yönelik olması, diğer yandan da dünya çapında meydana gelen para sıkıntısı ekonomik büyüme dönemini kesintiye uğratmış; 1900'lü yıllar Rus ekonomisi için bunalım yılları olmuştur.⁶¹

Aynı dönemde, büyük güçlerin hem deniz hem de kara gücünde teknolojik ilerlemeler kaydedilmiş ve silahlanma faaliyetleri artış göstermiştir. Avrupa ülkeleri gibi askeri alandaki ilerlemeleri takip etmeye çalışan Rusya için ise silahlanma yarışının etkileri, ekonomik bunalım da devreye girince diğer ülkelere göre daha önce ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu

İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Düzenlemeler, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/d5/M00064.pdf>, s. 29.)

60 International Committee of The Red Cross, *Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight*. Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/130?OpenDocument>, (21.01.2011).

61 M. E. Falkus, *Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700–1914*, çev. Alaeddin Şenel, Ankara, V Yayınları, 1986, ss. 97–98.

dönemde Rusya'nın askeri harcamaları diğer bütün Avrupa güçlerinden daha fazla olmuş ve milli hasılasının % 4,4'ü civarında bir eğilim göstermiştir.⁶² Askeri alandaki harcamaların ülkesinin geri kalmış ekonomisi üzerinde oluşturduğu ağır yük nedeniyle Rus Çarı II. Nikola, silahların sınırlandırılması yönünde girişimde bulunmuş ve Lahey Konferansı'nın toplanmasına öncülük etmiştir. Mayıs 1899'da toplanan konferansta Rusya'nın, belirli bir dönem için askeri güçlerin ve deniz kuvvetlerine ayrılan bütçenin durdurulması yönünde verdiği öneri başta ABD olmak üzere diğer ülkeler tarafından kabul görmemiştir. ABD delegasyonunda bulunan Alfred Thayer Mahan⁶³ ülkesinin İspanya ile giriştiği savaştan henüz galip çıktığını ve bu nedenle içinde bulundukları dönemde, ABD'nin askeri büyümesinin sınırlandırılmasının istenilen bir durum olmadığını ifade etmiştir.⁶⁴

Konferans sonucunda silahların sınırlandırılması yönünde uzlaşmaya varılamamasına karşın, temelde insanlığın maddi ve manevi refahının artması için askeri masrafların azaltılmasının istenen bir durum olduğu üzerinde durulmuştur.⁶⁵ Yirmi altı ülkenin⁶⁶ taraf olduğu konferansın nihai senedi, Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçıl Yollarla Çözümü, Kara Savaşlarına ilişkin Sözleşme ve Deniz Savaşlarına İlişkin 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nden Uyarılma olmak üzere üç adet sözleşme ile çeşitli patlayıcı ve mermilerin kullanımının ve ateşlenmesinin yasaklanması, boğucu ve diğer zararlı gazların yayılmasına sebebiyet verecek mermilerin yasaklanması ve insan vücudunda kolayca yassılaşıp genişleyebilen mermilerin kullanımının yasaklanmasına dair üç deklarasyondan

62 Detlev F. Vagts, "The Hague Conventions and Arms Control", *The American Journal of International Law* Vol. 94 No. 1, 2000, <http://www.jstor.org/stable/2555229>, s. 33, (21.01.2011).

63 ABD Deniz Akademisi'nden mezun olan ve Uluslararası İlişkiler disiplinde jeopolitik okulun temsilcilerinden kabul edilen A.T. Mahan, güçlü bir donanmaya sahip olmanın ve denizler ve su yolları üzerinde stratejik noktaların denetiminin büyük devlet olmanın önkoşulu olduğunu kabul ederek, İngiltere'nin yükseldiği dönemle İngiliz deniz gücünün artışı arasındaki paralelliğe dikkat çekmiştir. Coğrafi özellikler açısından denizlerin, kıyı uzunluklarının ve stratejik limanlara sahip olmanın önemini vurgulamıştır. Mahan'ın bu görüşleri ABD ve diğer bazı ülkelerin devlet adamları nezdinde de etkili olmuştur. (Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 3. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 220-221.)

64 Vagts, s. 34.

65 Caşın, s. 105.

66 Taraf ülkeler; Amerika Birleşik Devletleri, Alman İmparatorluğu, Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Belçika Krallığı, Bulgaristan Prenslığı, Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı, Çin Hanedanlığı, Danimarka Krallığı, Fransa Cumhuriyeti, Hollanda Krallığı, İran, İspanya Krallığı, İsveç ve Norveç Birleşik Krallığı, İsviçre Konfederasyonu, İtalya Krallığı, Japonya, Karadağ, Lüksemburg Büyük Dukalığı, Birleşik Meksika Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu, Portekiz Krallığı, Romanya, Rus Çarlığı, Sırbistan, Siyam ve Yunanistan Krallığı'dır.

oluşmaktadır.⁶⁷ 1899 tarihli Kara Savaşlarına ilişkin Lahey Sözleşmesi'yle silahlı çatışma hukukuna dair birtakım kurallar kabul edilmiştir. Konvansiyon'da savaşta temel amacın düşman kuvvetin zayıflatılması olduğu ve hem savaşanlar hem de siviller açısından gereğinden fazla acıya sebebiyet verecek silahlardan ve eylemlerden kaçınılması gerekliliği kabul edilmiş; bu doğrultuda dumdum kurşunları gibi insan vücudunda kolayca yassılaşip genişleyebilen mermilerin kullanılması yasaklanmıştır.⁶⁸ Lahey'de kabul edilmiş olan bu yasaklamanın, çabuk bir ölüme sebep olmaması ve acıya sebebiyet vermesi nedeniyle uluslararası teamüller açısından nükleer silahları da dolaylı olarak kapsadığı ileri sürülen bir görüştür.⁶⁹

Silahlı çatışmalar hukuku açısından sivillerin ve savaşanların durumuna dair üzerinde durulması gereken bir nokta, 1899 tarihli Kara Savaşlarına İlişkin Lahey Sözleşmesinin başlangıç bölümünde Rus Delegesi F. F. Martens tarafından ifade edilmiş olan *Martens Kaydı*'dır;

*“Çok daha tamamlanmış bir savaş hukuku yasası inşa edilene kadar, Yüksek Akit Taraflar, kendilerince kabul edilmiş olan düzenlemelerin kapsamadığı konularda, sivil halk ve savaşçıların, medeni ulusların arasında kurulmuş olan teamüllerin, insanlık yasalarının ve kamu vicdanının gereklerinin sonucu olarak, uluslararası hukukun idaresi ve koruması altında olduklarını açıklamayı doğru bulmaktadırlar.”*⁷⁰

Söz konusu kayıt, sivillerin olduğu kadar savaşanların da korunması açısından, savaş esnasında kullanılan ve belirsiz etkileri nedeniyle hem siviller hem de savaşanlar üzerinde sınırları belirlenemeyen etkilere sahip ve kullananın dahi kontrolünden çıkmaya müsait olan silahların kullanımından kaçınılması prensibini de desteklemektedir. Daha sonra yapılan bazı antlaşmalarda da bu kayda göndermeler yapılmıştır ve bu ilke silahlı çatışmalar hukukuyla ilgili uluslararası hukuk teamüllerinden kabul edilmektedir.⁷¹

67 Konferans sonunda imzalanan sözleşme ve deklarasyon maddeleriyle ilgili bkz. The Avalon Project, Documents in Law, History and Diplomacy, http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/lawwar.asp; International Committee of The Red Cross, International Humanitarian Law – Treaties & Documents, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO?OpenView>.

68 Gürkan Işıl, “Uluslararası Silahlı Çatışma Hukukunda Yasak Silahlar ve Yöntemler”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta, 2004), s. 97.

69 Hüseyin Pazarcı, “Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1, 1992, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/454/5138.pdf>, (23.01.2011), s. 107.

70 Sarıbeyoğlu, s. 35.

71 Martens Kaydı'yla ilgili bkz. International Committee of The Red Cross, *The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict*, <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jnhy.htm>.

Birinci Lahey Konferansı sonucunda, konferansın toplanmasındaki asıl amaç olan devletlerin mevcut silahlanmalarının sınırlandırılması hedefine ulaşamamış olması Haziran 1907’de ikinci bir konferansın toplanmasına yol açmıştır.⁷² 1907 yılının Temmuz ayında imzalanan İkinci Lahey Sözleşmesi’yle 1899 tarihli Sözleşme’nin kararları kabul edilmiş ve bunların yanında yeni birtakım kararlar daha alınmıştır. Birinci Lahey Sözleşmelerinde kabul edilmiş olan Martens Kaydı 1907’deki IV sayılı Kara Savaşındaki Kural ve Örflere Dair Lahey Sözleşmesi’nde de yer almıştır. Ayrıca bu sözleşme ile savaşan tarafların silah ve araç seçiminde sınırsız bir hakka sahip olmadıkları ilkesinden hareketle, savaş gereklilikleri ile zorunlu olmadıkça düşmanın mal varlığının tahrip edilmesi yasaklanmıştır.⁷³ İkinci Lahey’de kara kuvvetlerine yönelik düzenlemelerin yanında deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasıyla ilgili olarak Denizaltı Mayınlarının Döşenmesine İlişkin Sözleşme imzalanmıştır. VII sayılı Lahey Sözleşmesi, bağlarından koptuktan sonra kısa bir sürede kendiliğinden zararsız hale gelmeyen dip mayınlarının kullanımını yasaklamış ve deniz mayınlarının kullanımını birtakım şartlara bağlamıştır. Buna göre savaşan tarafların, düşman devletin kıyıları ve limanlarına ticareti engelleyecek şekilde mayın yerleştirme hakkına sahip olmadığı belirtilmiş ve dip mayınlarının, ancak savaş dışı gemilerin güvenliği için gerekli tedbirlerin alındığı ve kontrolden çıkmaları durumunda tehlikede olan yerlere bildirilmesi imkânının olduğu durumlarda kullanılabileceği ifade edilmiştir.⁷⁴ 1899’dan İkinci Lahey Konferansı’nın toplandığı 1907 yılına kadar geçen süreçte, silahların sınırlandırılması alanında önemli çalışmalar yapılmadığının bizzat Rusya tarafından dile getirilmesi ve yine bu dönemde askeri masrafların artış göstermesi, silahsızlanma çalışmalarının samimiyeti ve tarafların istekliliğini tartışmalı hale getirmektedir.

19. yüzyılın Avrupa merkezli gelişmeleri, bulunduğu coğrafyada önemli bir konuma sahip olan Osmanlı Devleti’ni de yakından ilgilendirmekteydi. 17. yüzyılın sonuna kadar genişlemesini sürdüren ve Avrupa’da hatırı sayılır derecede üstünlük sağlayan Osmanlı Devleti, bu tarihten itibaren askeri, ekonomik ve bunların doğal bir sonucu olarak siyasi anlamda yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır. Bir dizi ıslahatla bu gerilemenin durdurulmasına

72 Birinci Lahey Konferansı’nın imzacı devletlerine ek olarak 1907 Sözleşmelerinin tarafları; Arjantin Cumhuriyeti, Bolivya, Dominik Cumhuriyetleri, Ekvator Cumhuriyeti, El Salvador Cumhuriyeti, Guatemala Cumhuriyeti, Haiti Cumhuriyeti, Kolombiya Cumhuriyeti, Küba Cumhuriyeti, Nikaragua Cumhuriyeti, Panama Cumhuriyeti, Paraguay Cumhuriyeti, Peru Cumhuriyeti, Şili Cumhuriyeti, Uruguay Doğu Cumhuriyeti ve Venezüella Cumhuriyeti’dir.

73 Pazarıcı, s. 109.

74 Işıl, s. 92.

çalışılmışsa da, bir yandan 1854'teki Kırım Savaşı'ndan itibaren İmparatorluğun içine girdiği borç sarmalı, diğer yandan Avrupalı devletlerinin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma ve içişlerine müdahale etmeme politikasından vazgeçmeleri nedeniyle gerileme sürecinin uzatılmasının ötesine geçilememiştir. Fakat bu durum, Osmanlı'yı uluslararası alandaki çalışmalar dışında bırakmamış; aksine Osmanlı topraklarını yeni paylaşım alanı olarak görmeye başlayan büyük güçlerin bu devlet ile daha da yakından ilgilenmesine sebep olmuş ve Osmanlı Devleti de konferansa davet edilen 26 ülke arasında yerini almıştır.

Konferans öncesi ve esnasında gerek Osmanlı delegasyonu ile Hariciye Nezareti arasındaki yazışmalar, gerekse de yurtdışındaki çeşitli Osmanlı sefaretlerinden gelen telgraflar, Osmanlı'nın konferansta tartışılan konular ve alınan kararlar açısından temkinli davranmaya çalıştığını göstermektedir. Ülke yönetimi konferans süresince delegelere verdiği talimatlarda devletin içinde bulunduğu özel şartların belirtilmesi gereği üzerinde durmuştur. Osmanlı kuvvetleri diğer devletlerin savunma güçlerine denk olmadığı için savaş gereçlerindeki sınırlandırmanın etkilerinin de aynı olmayacağı, gerek komşumuz olan Balkan ülkelerinin gerekse de Almanya gibi büyük güçlerin silahlanmaları karşısında Osmanlı'nın da geri kalamayacağı üzerinde durulmuş; bu nedenle silahların sınırlandırılması konusunun dikkatle ele alınması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁵

2.2. Wilson İlkeleri

Tanıklık ettiği iki büyük dünya savaşı, ekonomik ve siyasi buhranlar, bölgesel çatışmalar, kültürel ve toplumsal dönüşümler ile bilimsel ve teknolojik ilerlemeler gibi pek çok değişken nedeniyle Eric Hobsbawm tarafından “aşırılıklar çağı” olarak tanımlanan 20. yüzyıl tarihi, savaş ve barış olgusunu, üzerinde daha çok tartışılır hale getirmiştir. Savaş öncesi dönemde Norman Angell, Andrew Carnegie gibi kişilerin öncülük ettiği barış hareketleri, devletlerin ve siyasilerin itibar etmeye yanaşmadıkları girişimler olarak zamanla etkinliklerini yitirip gitmiş; siyasi ve ekonomik pek çok unsurun bir araya gelerek yol açtığı büyük bir savaşın patlak vermesinin önünde duramamıştır.⁷⁶ Hobsbawm'ın deyiimiyle, tarafların sınırlanmamış hedeflere ulaşmak için sürdürdükleri, —topyekûn kazanılabilecek ya da topyekûn kaybedilebilecek— bir sıfır toplam oyunu haline gelen I. Dünya Savaşı, yalnızca oluşumuyla değil, ekonomik, siyasi ve askeri sonuçları itibarıyla de o güne kadar tanık

75 Gülnihal Bozkurt, “1899 Lahey Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt 3, Kısım 1, Ankara, 4–8 Ekim 1999, ss. 370, 374, 377-178.

76 Knutsen, s. 284.

olunan savaşlardan daha büyük etki yaratmıştır. Mağlup olan tarafların siyasi dönüşümlere, galip tarafların ise ekonomik çöküşe sürüklendikleri bu savaş, bozulan Avrupa haritasını düzenlemek amacıyla çeşitli girişimleri de beraberinde getirmiştir.⁷⁷

Bu girişimlerden ilki Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde kongredeki konuşmasında açıkladığı ilkelerdir. ABD, 1917'de Almanya'ya savaş açarak Avrupa'ya müdahil olmuş ve savaş sonrası oluşacak dünya düzenine öncülük etmeyi amaçlamıştır. Wilson, ülkesinin Almanya'ya karşı giriştiği savaşın, toprak elde etme veya egemenlik kurma gibi amaçlara yönelik olmadığını; fakat Almanya'nın ABD'ye karşı gerçekleştirdiği saldırıların tüm insanlığa karşı yapılmış saldırılar olarak görölmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle mutlakiyetçi rejimlerin ortadan kaldırılması, demokrasi ve barışın tesisi ve insan haklarının korunması için Almanya'nın cezalandırılması gerekmektedir.⁷⁸ Genel olarak, savaş esnasında Avrupa hükümetleri arasında görüşülmüş ve 1917'deki Bolşevik Devrimi sonrasında Lenin tarafından kamuoyuna açıklanmış olan gizli anlaşmalara karşı barış görüşmelerinde şeffaflık ve açık diplomasiyi; karasuları dışındaki bütün denizlerde, savaş ve barışta, denizlerin serbestliğini; barışı kabul eden devletler arasında her türlü ekonomik engelin kaldırılmasını ve ulusal silahlarda indirimine gidilmesini savunan Wilson İlkeleri; kimi sınırların yeniden belirlenmesi, işgal edilmiş bazı toprakların geri verilmesi ve sömürgeler üzerindeki taleplerin tarafsız bir biçimde düzenlenmesi gibi yalnızca kimi devletlerle ilişkili olan maddeleri de içermektedir.⁷⁹ Bu maddelerin her biri ayrı önem taşımakla birlikte, çalışmamızı destekleyecek olan esas nokta, *"her ülkenin ulusal silahlarının, kendi güvenliğini sağlayabilecek en düşük düzeye indirilmesi için tarafların yeterli güvenceyi karşılıklı olarak vermesi"*ne yönelik dördüncü ilkedir. Bu ilke kapsamlı bir çalışmayı öngörmese de, silahlanmayı devletleri savaşa yönlendiren bir etken olarak gören görüşü desteklemesi ve silahsızlanmaya yönelik faaliyetlerin düşünsel anlamda da olsa pekişmesi açısından önem taşımaktadır.

Wilson tarafından dünya kamuoyuna ilan edilen bu ilkelerin, yalnızca ABD'nin ulusal çıkarlarına yönelik olduğunu ileri sürmek ne kadar iddialı bir görüşe, Wilson'un sadece barışçıl dünya düzeninin kurulması gibi idealist bir düşünceye hizmet ettiğine inanmak

77 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl, 1914–1991 Aşırılıklar Çağı*, 3. Baskı, İstanbul, Everest Yayınları, 2007, ss. 37–39.

78 Knutsen, s. 275.

79 *President Woodrow Wilson's Fourteen Points*, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp, (26.12.2010).

da o kadar iyimser bir bakış açısı olacaktır. Potyemkin, “Uluslararası İlişkiler Tarihi” isimli kitabında, Wilson’un, Rusya’nın gizli antlaşmaları kamuoyuna açıkladığı sırada yayınlamaya başladığı barış programının, bir yandan Rusya’ya karşı dünya kamuoyunda uyanmaya başlayan olumlu etkileri kırmaya, diğer yandan da ülkesinin yayılmacı amaçlarının yolunu açmaya yönelik olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰ Diğer taraftan Wilson’un Alman halkına karşı değil, dünyadaki mutlakiyetçi rejimlere karşı başlattığını savunduğu savaşın ve barış önerisinin bireysel özgürlükler, insan hakları, insani gelişim ve toplumsal ve siyasi şeffaflık gibi ilkeleri vurguladığını savunan bir görüş de mevcuttur.⁸¹

2.3. Versailles Antlaşması ile Almanya’nın Silahsızlandırılması Çabaları

Almanya’nın silahsızlandırılması meselesi, hem Almanya için savaşı bitiren 1918’deki Ateşkes Antlaşması esnasında, hem de Versailles Barış Görüşmeleri’nde tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar temelde, Anglo–Sakson ülkeler ile Fransa arasındaki fikir ayrılıklarına dayanmaktadır. Görüşmeler öncesinde esasen her iki taraf da Almanya’nın silahsızlandırılması konusunda hemfikirdi. İngiltere Başbakanı Lloyd George, Almanya’nın silahsızlandırılmasının, ülkesinin Avrupa kıtasındaki askeri birliklerinin terhis edilmesine imkân sağlayacağını ve bunun önemli bir siyasi bir kazancı temsil edeceğini düşünmekteydi. Ayrıca, Fransa’nın Avrupa kıtasındaki planlarıyla ilgili şüpheleri de İngiltere’yi, Almanya’nın silahsızlandırılmasından yana görüş bildirmeye yöneltmişti. Nitekim silahsızlandırılmış bir Almanya, kıtadaki Fransız kuvvetlerinin varlığını da sorgulanır hale getirecekti. Diğer taraftan Wilson, Almanya’nın silahsızlandırılması konusunda dünya kamuoyunun doğal/ahlaki bir hakka sahip olduğunu ileri sürmekteydi. Fransa için ise, meselenin güvenlik boyutundan çok, Alman askeri gücünün etkisiz hale getirilmesi önem taşımakta ve Fransa Başbakanı Clamenceau’e göre, ülkesinin son elli yılda Almanya tarafından uğratıldığı kayıplar ve tahribat düşünüldüğünde, bu ülkenin bir daha asla eski gücüne kavuşmayacak hale getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Fransa müzakerelere, Almanya’nın askeri, ekonomik ve bölgesel olarak zayıflatılmasını talep eden oldukça katı bir görüşle katılmıştır.⁸² Tarafların anlaşmazlığa düştükleri nokta ise silahsızlandırmanın

80 Deniz ticareti serbestisiyle ilgili madde İngiliz deniz gücüyle mücadele edebilme amacına yöneliktir. Ayrıca Almanya’nın işgal ettiği topraklardan çıkması istenirken, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş olan Osmanlı ve Alman topraklarından hiç bahsedilmemiştir. (Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Cilt 2, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, May Yayınları, 1979, s. 32.)

81 Knutsen, s. 281.

82 Louise Chipley Slavicek, *Treaty of Versailles*, New York, 1956, s. 43, (28.12.2010).

temel ilkeleri üzerine olmuştur. Bu çerçevede silahsızlandırma rejiminin ayrı bir antlaşmayla mı oluşturulacağı, yoksa barış antlaşması içerisine mi dâhil edilmesi gerektiği yönündeki farklı görüşler oluşturmaktadır. Wilson, geçici bir barış antlaşması ile askeri meselelerin diğer barış düzenlemelerinden ayrı olarak ele alınması teklifinde bulunurken; Fransa, böyle bir antlaşmadan artan kalan sorunların Almanya ile müzakere edilmesi endişesiyle, bu konunun kapsamlı bir barış antlaşmasına dâhil edilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Silahsızlanmanın geçici ve sınırlı mı yoksa kalıcı mı olması gerektiği ve alınacak olan kararların Almanya ile müzakere edilmesi mi veya zorla kabul ettirilmesi mi gerektiği, üzerinde tartışılan diğer konular olmuştur.⁸³

Görüşmeler sonunda Antlaşma metni, Almanya'nın MC üyeliği ve diğer Cemiyet üyelerinin silahlı kuvvetlerinin iki yıl içinde azaltılması kaydıyla Almanya tarafından kabul edilmiştir. Bu Antlaşmaya göre Alman silahlı kuvvetlerinin yüz bin askerle sınırlandırılması ve ordunun yedi bölük piyade birliği ile üç bölük süvari birliğinden daha fazlasından oluşturulamayacağı üzerinde anlaşılmıştır. Askeri alandaki diğer bir sınırlama, Almanya'nın sahip olabileceği maksimum tüfek, makineli tüfek, siper havanı ve mühimmat sayısının belirlenmesiyle ilgilidir. Antlaşma yalnız asker ve mühimmat sayısına sınırlama getirmekle kalmamış; silah, mühimmat ve her türlü savaş materyalinin ihracı ve ithali ile kimyasal silahlar, tank ve zırhlı araçların üretimi ve ithalini yasaklamıştır. Ayrıca, Ren Nehri'nin doğusunda ve batısındaki elli kilometrelik alan askerden arındırılmıştır.⁸⁴

Versailles düzenlemesi Alman deniz ve hava kuvvetlerine de sınırlamalar getirmiştir. Buna göre, Alman donanması, maksimum 6'şar adet zırhlı ve hafif kruvazör ile 12'şer adet muharip ve torpido gemisine sahip olabilecek, bunun dışındaki bütün savaş gemileri teslim edilecektir. Bahis konusu olan bu gemilerin inşa edilebileceği miktar ise, zırhlılar için 10 bin, hafif kruvazörler için 6 bin, muhاریpler için 800, torpidolar için ise 200 tondan fazla olamayacaktır. Denizaltı inşasının ve askeri hava gemilerine sahipliğin yasaklanması da, yine bu Antlaşmanın getirdiği düzenlemelerdir.⁸⁵

83 United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR), *From Versailles to Baghdad: Post-War Armament Control of Defeated States*, New York, UN Publications, 1992, ss. 7–8.

84 United Nations Institute for Disarmament Research, ss. 12–13.

85 Karl Strupp, *Avrupa ve Amerika Umumi Hukuku Düvel Mebdeleri*, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1929, s. 350.

Versailles Antlaşması'nın silahsızlanmaya yönelik esas önem taşıyan noktası, Antlaşma'nın IV. bölümünün giriş kısmında yer alan, Almanya'nın silahsızlandırılmasının, diğer bütün üye devletlerin silahlarının sınırlandırılması faaliyetlerine başlangıç oluşturacağı yönündeki ifadedir.⁸⁶ Bu ifade, sonrasında Almanya'nın, silahlanmanın sınırlandırılması konusundaki hak eşitliği taleplerinin dayanak noktasını oluşturacağı gibi, savaş sonrası istikrarlı ve barışçıl bir düzen oluşturulması çabalarının başarısızlığa uğramasının da göstergesi olacaktır. Öyle ki, Versailles düzeninin örneğini oluşturduğu çabaların başarısızlığının ardında yatan temel neden, Almanya'ya tek taraflı olarak kabul ettirilmiş olan zorlayıcı silahsızlanma tasarısından çok, diğer üye ülkelerin genel bir silahsızlanmayı başlatmak konusundaki isteksizlikleri ve yeteneksizlikleridir.⁸⁷

Gerek savaş sonrası oluşturulmak istenen barış koşullarıyla ilgili galip devletler arasındaki fikir ayrılıkları, gerekse bizzat Wilson tarafından imzalanan barış antlaşmaları ve MC Yasası'nın ABD Kongresi'nin onayından geçmemesi, MC'nin zayıf noktalarını oluşturmuştur. Bu durum, ABD'nin uluslararası ilişkilerde oynamaya çalıştığı öncü rolünü ortadan kaldırmamış, fakat süreci uzatmıştır. Aynı şekilde, bir yanda Almanya'yı hem askeri hem de ekonomik yönden güçsüz bırakmayı hedefleyen Versailles Antlaşması; diğer yanda Rusya'nın savaş esnasında içinde bulunduğu kaotik ortamın Avrupa Devletleri tarafından desteklenmesi ve devrim sonrası Rusyası'nın MC'nin, dolayısıyla da hâkim kapitalist dünya ekonomisinin dışında tutulması, Versailles Antlaşması ile temsil edilen savaş sonrası düzenin istikrarsızlığını hazırlamıştır.⁸⁸ Mağlup devletlerin yanında galip devletlerin de büyük zararlarla çıktığı savaştan en az yara alan, hatta karlı çıkan tek taraf ABD olmuştur. Almanya'nın savaş sonrasında ödemek zorunda bırakıldığı, galip tarafların savaş maliyetlerinin ödenmesi gibi belirsiz miktardaki tazminatı⁸⁹ ABD'den aldığı borçlarla İngiltere ve Fransa'ya ödemesi, ABD'nin elinden çıkan paranın tekrar kendi eline dönmelerinden başka bir şey değildir. Zira İngiltere ve Fransa savaş esnasında silah alımıyla ABD'ye borçlanmış; savaş sonrasında ise bu borçları Almanya'dan gelen savaş tazminatları ile ABD'ye geri ödemiştir.⁹⁰

86 Zeki Mesud Alsan, *Silahsızlanma Problemi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953, s. 28.

87 United Nations Institute for Disarmament Research, s. 24.

88 Hobsbawm (2007), ss. 44–45.

89 Hobsbawm(2007), s. 42.

90 Knutsen, s. 278.

2.4. Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı

Savaşın bitimini takip eden yıllarda, Avrupa devletleri sarsılmış ekonomilerini toparlamaya çalışırken, ABD ile savaşın galiplerinden İngiltere arasında sömürgeler, doğal kaynaklar ve donanma yapımındaki rekabet devam etmekteydi. Diğer taraftan Japonya, ABD ve İngiltere'yle rekabet edebilir hale getirmek istediği gittikçe artan deniz gücü ve endüstriyle Uzakdoğu'daki etkinliğini gittikçe arttırmaktaydı. Artan rekabete rağmen İngilizlerin göz ardı edilemeyecek deniz gücü üstünlüğünü, bir antlaşmayla dengelemeye çalışmak ise ABD açısından tercih edilen bir durumdu. Temelde bu sebeplerle başlayan müzakereler sonucunda, 1922 yılında üç ayrı antlaşma imzalanmıştır. Bunlardan ikisi tarafların Pasifik'teki nüfuz alanlarının ve Çin'in egemenliği ile toprak bütünlüğünün korunmasıyla ilgilidir. Silahsızlanma açısından önem taşıyan ise, büyük denizci devletlerin sahip olabilecekleri deniz kuvvetlerinin oranlarını tespit eden Deniz Silahlarının Sınırlandırılmasına Dair Antlaşma'dır. Antlaşma ile söz konusu devletlerin sahip olabilecekleri "Capital Ships" adı verilen büyük savaş gemilerinin miktarı 35 bin ton ile sınırlandırılmıştır. Buna göre, ABD ve İngiltere için 5, Japonya için 3, İtalya ve Fransa için 1,75 oranları belirlenmiştir. Böylelikle İngiltere, 19. yüzyılda Fransa ve Rusya'ya karşı izlemekte olduğu "kendinden sonraki en büyük filoya sahip olan iki devletin filolarının toplamı kadar donanmaya sahip olma" (Two Power Standard) ilkesinden vazgeçmiş⁹¹ ve denizlerdeki üstünlüğünü ABD ile paylaşmaya başlamıştır.⁹² Yine bu Antlaşma ile 35 bin tonu aşacak savaş gemilerinin inşası ve elde tutulması ve bu gemilerin 40,6 cm çapından büyük toplarla donatılması ve ticaret gemilerinin savaş gemilerine dönüştürülmesi yasaklanmıştır.⁹³

Antlaşma, deniz kuvvetlerinde niteliksel ve niceliksel olarak birtakım sınırlamalar getirmekle birlikte, herhangi bir savaş durumunda yürürlüğün askıya alınması imkânını da saklı tutmaktaydı. Barış zamanında ise, uluslararası ortamdaki yeni durumların tarafların çıkarlarını tehdit etmesi halinde, toplanacak bir konferans ile antlaşma yeniden gözden geçirilebilecekti.⁹⁴ Bunun da ötesinde, söz konusu indirim, silahlanmanın sınırlandırılmasından çok tarafların deniz kuvvetlerindeki rekabetlerinin yeni bir alana kayması sonucunu doğurmuştur. Öyle ki, savaş teknolojisindeki gelişmeler, I. Dünya Savaşı'nda kullanılan ağır

91 Addington, s. 103.

92 Zeki Mesud Alsan, *Yeni Devletler Hukuku*, Cilt 1, İstanbul, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1955, s. 113.

93 Strupp, s. 351.

94 Potyemkin, Cilt 3, s. 278.

zırhlıların yerine, hızlı ve vurucu gücü daha yüksek gemilere yatırım yapılması imkânını sağlamıştır. Morgenthau'ya göre, zaten bir süre sonra önemini kaybedecek türdeki deniz kuvvetlerinin indirimi, tarafların ileriki bir zamanda düzensiz ve plansız bir şekilde yapacakları bu işin, düzenli ve planlı bir şekilde yapılmasından ibarettir. Nitekim kruvazör, destroyer ve denizaltılar gibi daha küçük çaplı kuvvetler için getirilmemiş olan sınırlama, bu alandaki silahlanma yarışının da önünü açacaktır.⁹⁵

2.5. Silahsızlanma Meselesinin Milletler Cemiyeti'nde Ele Alınması

Sonuçları hemen bütün devletler açısından ağır olan ve tüm dünyayı derinden sarsan I. Dünya Savaşı bittiğinde, yeni bir savaşı önlemeye yönelik çabalar da hız kazanmıştır. Wilson, kamuoyuna açıkladığı barış programında, devletlerin siyasi bağımsızlıkları ve ulusal bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına alacak bir uluslar birliğinin kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Wilson'un düşüncesine göre, demokrasi ve açık diplomasi etrafında şekillenecek olan barışçıl bir dünya düzeninin korunmasını ve devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesini sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi gerekmektedir. MC de buna öncülük ederek, aklın temel alındığı uluslararası ortamın ilerlemesini sağlayacaktır.⁹⁶ Wilson İlkeleri'nin öncülüğünde, savaş sonrası uluslararası ortamı yeniden düzenlemek amacıyla toplanan Paris Barış Konferansı'nda⁹⁷, MC'nin kurulması kararlaştırılmış ve mağlup devletlerle barış antlaşmaları imzalanmıştır.

MC'nin temel amaçlarından olan uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması, Misakın 8. maddesiyle, şu şekilde, ulusal silahlanma düzeylerinin asgari miktara indirilmesi koşuluna bağlanmıştır; *“Cemiyetin üyeleri, barışın korunması bakımından, ulusal silahlanmaların, ulusal güvenlik ve bir toplu hareket için uluslararası yükümlerin yerine getirilmesiyle bağdaşan en aşağı düzeye indirilmesi gerektiğini kabul ederler.”*⁹⁸ Bu doğrultuda MC Konseyi tarafından, silahlanmanın sınırlandırılması ile ilgili her ülkenin coğrafi konumu ve kendine

95 Morgenthau, ss. 515–516.

96 Dağı vd., s. 63.

97 Yirmi yedi ülkenin katılımıyla gerçekleşmiş olan konferansa Rusya ve Almanya katılmamıştır. Müzakereler sonucunda alınan kararlarda ABD Başkanı Woodrow Wilson, Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George, Fransa Cumhurbaşkanı Georges Clemenceau ve İtalya Başbakanı Vittorio Orlando'nun başını çektiği dört büyükler etkin olmuştur. Konferansın temel gündemini, savaş sonrası Avrupa'nın durumu ve bazı sınır düzenlemeleri ile mağlup devletlerle imzalanacak olan barış antlaşmaları oluşturmuştur.

98 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s. 496.

özgü şartları göz önünde bulundurularak oluşturulacak planların, hükümetlerin kabulüne sunulması kararlaştırılmıştır. Planın kabul edilmesi durumunda, belirtilen silahlanma sınırları Konsey'in kararı olmadıkça aşılamayacaktır.⁹⁹ Cemiyet ayrıca, barışı koruyucu ve savaşı önleyici bir mekanizma olarak, savaşa neden olacak bir sorunun önlenemediği durumlarda hukuki çözüm yollarına başvurulmasını ve ancak son çözüm yolu olarak üç ay sonra savaşa başlayabilmeyi önermekteydi. Bu çerçevede MC savaşı yasaklamıyor, ancak sunduğu önerilerin dikkate alınmasını gerekli kılıyordu.¹⁰⁰

MC'nin temel gündemini oluşturan silahsızlanma ve silahların sınırlandırılması meselesiyle ilgili çalışmalarda üzerinde anlaşmaya varılan maddeler yanında taraflar arasında anlaşmazlığa yol açan farklı görüşler de belirmiştir. Bunlardan biri Alman deniz gücünün imhası ile ilgilidir. ABD ve İngiltere'nin Alman deniz kuvvetlerinin yok edilmesi yönündeki görüşü karşısında, Fransa'nın önerisi baskın gelmiş ve söz konusu kuvvetler, müttefikler arasında paylaşılmıştır. Müzakerelerde tartışılan diğer bir mesele Almanya'nın zehirli gazların yapımını müttefiklere açıklama yükümlülüğü üzerine olmuştur. Sonuçta, kimya sanayiyle ilişkili olan zehirli gaz yapımının açıklanmasının, diğer ticari ve teknik buluşların da açıklanmasını gerektireceği ve bunun özel mülkiyetin dokunulmazlığına aykırı olacağı gerekçesiyle, Almanya'nın kimya sanayisi üzerinde denetim kurulmaması kararlaştırılmıştır.¹⁰¹

2.6. 1925 Tarihli Boğucu, Zehirleyici ve Benzer Gazların ve Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Protokol

Nükleer ve kimyasal silahlarla birlikte —tahrip ve yıkım gücü çok yüksek olan ve toplu ölümlere sebebiyet verebilen— kitle imha silahları türlerinden biri olan biyolojik silahlar, atıldığında çeşitli mikroplar yayarak hastalıklara, kalıcı arızalara ve toplu ölümlere sebep olabilen silahlardır.¹⁰² Zaman zaman biyolojik silahlarla aynı anlamda kullanılan bakteriyolojik silahlar biyolojik silahlardan daha dar bir anlam taşımasına karşın, bazı canlı organizmaların da bakteriler gibi silah olarak kullanılabileceği, dolayısıyla bunların da

99 Alsan (1953), s. 19.

100 Abdullah Kıran, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş", *GAU Journal of Social and Applied Science*, 3(6), 19–36, 1998, http://www.gau.edu.tr/PDF-Files/JASA_03_06_PDF/JASA_003_06_03_Kiran.pdf, s. 26, (29.12.2010).

101 Potyemkin, Cilt 3, s. 140.

102 Dağ, s. 45; Ayşenur Tütüncü, "Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004/2, http://www.anadolu.edu.tr/arastirma/hakemli_derigiler/sosyal_bilimler/pdf/2004-2/sos_bil.2.pdf, s. 12.

bakteriyolojik silah kategorisinde kabul edilmesi gerektiğine dair BM kararı bulunmaktadır. Ayrıca bakteriyolojik savaş yöntemlerinin biyolojik savaş yöntemlerini de kapsadığı uluslararası alanda kabul gören bir görüştür.¹⁰³ Veba, şarbon ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıkların —vebalı cesetlerin düşman askerlerin üzerine fırlatılması gibi— insanları ve hayvanları tahrip etmek için kullanımı ve ölü insan ve hayvan bedenleri gibi mikrobik enfeksiyon içeren organizmaların su kaynakları ve yiyeceklere karıştırılması yöntemleri geçmiş yüzyıllardan beri kullanılmakta olan biyolojik silah yöntemleridir.¹⁰⁴

1899 tarihli Lahey Sözleşmesi ve 1919'daki Versailles Antlaşması'nda boğucu ve zehirleyici gazların kullanımının yasaklanmasına yönelik düzenlemelere yer verilmiş olmasına karşın biyolojik silahlar, boğucu, zehirleyici gazlar ve benzeri bütün sıvı ve materyallerin ve bakteriyolojik savaş yöntemlerinin açıkça yasaklandığı ilk belge 1925 tarihli Cenevre Protokolü'dür. 1925'te MC gözetiminde Cenevre'de gerçekleştirilen konferansta düzenlenerek imzalanmış olan bu Protokolün tarafları, söz konusu yasaklamanın uluslararası hukukun bir parçası olarak evrensel bir biçimde kabul edildiğini ve imzacı olmayan devletlerin de antlaşmaya taraf olması yönünde çaba harcayacaklarını beyan etmişlerdir.¹⁰⁵ Fakat taraflar aynı zamanda, yasaklamaya tabi olan materyallerin ve yöntemlerin herhangi bir devlet tarafından kullanılması durumunda, bu silahların kendileri tarafından da kullanılması hakkını saklı tutmuşlardır. Dolayısıyla Protokolün yalnızca ilk kullanımı yasaklamış olduğu;

103 Işıl, s. 65.

104 Biyolojik silahların tarihteki kullanımına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri biyolojik silahların geçmişini çok daha eski bir tarihe götürerek ilk çağ insanların, insan ve bitkilerden elde edilen toksinlere bulaştırılmış okları ve dışkılarından elde edilen zararlı toksik maddeleri düşmanlarını öldürmek için kullandıklarını belirtmektedir. Diğer bir görüş, 1346–1347 yıllarında Moğolların Kırım'da kuşattıkları Kaffa şehrine, insanları dışarıya çıkmaya zorlamak için vebalı cesetleri mancınıkla içeri fırlatmalarının bu tür silahların kullanımının tarihteki ilk örneğini teşkil ettiği yönündedir. 18. yüzyılda kızamık bulaştırılmış battaniyelerin İngilizler tarafından Amerika kıtasındaki yerlilere karşı kullanılması ve buna benzer yöntemler daha sonraki yüzyıllarda da savaş yöntemi olarak kullanılmaya devam etmiştir. (Işıl, s. 60; Salih Özgür, “Soğuk Savaş ve Sonrası Dönemde Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma Çabaları” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Isparta, 2006), s. 31.)

105 International Committee of The Red Cross, International Humanitarian Law – Treaties & Documents, *Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare*. Geneva, 17 June 1925, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO/280?OpenDocument>; Subcommittee on Disarmament, *Disarmament and Security, a Collection of Documents 1919–1955*, Washington, United States Government Printing Office, 1956, ss. 169–170; ayrıca Antlaşmanın Türkçe metni için bkz. Düstur, III, Cilt 10, s. 285.

daha sonraki kullanımlara ve karşılık verme hakkına engel teşkil etmediği yönünde genel bir kanı bulunmaktadır.¹⁰⁶

2.7. Uluslararası Anlaşmazlıkların Barışçıl Yollarla Çözümü Çabaları: Locarno Antlaşmaları ve Briand–Kellogg Paktı

MC'nin silahsızlanma çalışmaları devam ederken, Avrupa devletlerini meşgul eden diğer bir konu Versailles Antlaşması'yla oluşturulan savaş sonrası statükonun korunması olmuştur. Özellikle Fransa'nın, Almanya'nın sınır bölgeleriyle ilgili yükümlülükleri hakkında talep ettiği güvenceler, antlaşma metninin temelini oluşturmuştur. 1925 yılında, Almanya, Fransa, Belçika, İngiltere ve İtalya arasında imzalanan bir garanti antlaşması ile bu beş devletin yanında Polonya ve Çekoslovakya'nın da dâhil olduğu altı adet hakemlik antlaşması, Locarno Konferansı sonucunda kabul edilen belgelerdir. Bu beş devlet arasında imzalanan antlaşma sonucunda, Almanya'nın Versailles Antlaşması ile oluşturulan Batı sınırlarının değişmez olduğu taahhüt altına alınmış; İngiltere ve İtalya ise bu hükmün kefil olmuşturlardır. Yine bu antlaşma ile Ren Bölgesi'ndeki silahtan arındırılmış alana ait hükümlere uyulacağı belirtilmiştir. Antlaşma sınır düzenlemelerinin yanında, tarafları birbirlerine karşı her türlü silahlı saldırı ve istilaya başvurmaktan men eden bir düzenleme de getirmektedir. Şayet söz konusu anlaşmazlık barışçıl yollarla çözümlenemezse, mesele uzlaşma komisyonuna ya da hakemlik mahkemesine götürülecektir. Fakat meşru müdafaa hakkı ve MC'nin tam kadrolu toplantılarında veya MC Konseyince alınan kararlar, her türlü silahlı saldırıyı yasaklayan maddenin istisnasını oluşturmaktadır. Diğer taraftan, Polonya ve Çekoslovakya'nın Almanya ve Fransa ile imzaladığı antlaşmalar Almanya'nın doğu sınırları ile ilgili taahhütlerini içermektedir. Locarno Antlaşmaları bir yıl sonra MC'ye üye olan Almanya'nın uluslararası sisteme dâhil edilmesi açısından önem taşımakla birlikte; kurduğu düzen uzun soluklu olmayacaktır. Locarno Düzeni, Almanya'nın Versailles Antlaşması'nın bağlarından kurtulma isteğini törpülemeyecek ve II. Dünya Savaşı'na giden süreçte Almanya, Fransa ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan anlaşmayı öne sürerek 1936'da antlaşmayı feshettiğini açıklayacaktır.¹⁰⁷

106 Funda Keskin, “Silahlı Çatışma Yöntemlerinin Birleşmiş Milletler Kuvvetlerine Uygulanması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 1, 1997, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/480/5586.pdf>, s. 460; Işıl, s. 65; Özgür, s. 20.

107 Alsan (1955), ss. 114–115; Potyemkin, Cilt 3, s. 531.

Diğer yandan aynı dönemde, Fransa ve ABD Dışışleri Bakanları Aristide Briand ile Frank B. Kellogg arasında, 1928 yılında sona erecek olan 1908 tarihli Fransa–ABD Hakemlik Antlaşması’nın yenilenmesi amacıyla başlayan görüşmeler Briand–Kellogg Paktı’nın temelini atmıştır. Fransız Dışışleri Bakanı Briand’ın iki devlet arasındaki ilişkilerde savaşın kanun dışı ilan edilmesi talebine karşılık; ABD’nin, böyle bir taahhüdün çok taraflı bir antlaşma ile kabul edilmesi yönündeki ısrarı sonuç vermiştir. Locarno Antlaşmalarının imzacılarına gönderilen antlaşma tasarısı ilgili devletler tarafından kabul edilmiş¹⁰⁸ ve ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya arasında 28 Ağustos 1928’de Briand–Kellogg Paktı veya diğer adıyla Paris Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın 1. maddesi, bağıtçı tarafların kendi ulusları adına, uluslararası uyuşmazlıkların çözümü için savaşa başvurmayı reddedip kınadıklarını ve karşılıklı ilişkilerinde savaşı ulusal siyasetin bir aracı saymaktan vazgeçtiklerini belirtmektedir. Ayrıca 2. madde ile taraflar, kaynağı ve niteliği ne olursa olsun aralarında baş gösterecek bütün anlaşmazlıkların çözümünü yalnızca barışçıl yollarla aramayı taahhüt etmişlerdir. Antlaşmanın giriş bölümünde, ulusal çıkarlarını savaş başvurarak elde etme yoluna gidecek olan akit devletlerden herhangi birinin Antlaşmanın sağladığı faydalardan mahrum edilmesi gerektiği de belirtilmiştir. Antlaşma, 3. maddede belirtildiği üzere, akit tarafların Antlaşmayı kendi anayasaları uyarınca onaylayıp Washington’a göndermeleri üzerine geçerli olacaktır.¹⁰⁹

Savaşa başvurulmasının yasaklanmasına yönelik bir madde içermeyen MC Misakı’nı güçlendirici niteliğiyle önem taşıyan bu iki düzenleme, gerek savaşa başvurulması halinde hangi zorlama tedbirlerinin alınacağını ve ne tür yaptırımlar uygulanacağını belirsizliği, gerekse meşru müdafaa gibi bazı durumlarda savaşı mümkün kılması gibi boşluklara sahip olması nedeniyle, savaş sonrası düzenin istikrarını sağlamada yeterli olamamıştır. Uluslararası barışın korunması ümidi, önce 1931’de Japonya’nın Çin’e saldırarak Mançurya bölgesinde bağımsız bir devlet kurması ve 1935’te İtalya’nın Habeşistan’ı işgali, sonrasında ise Almanya’nın uluslararası düzenlemelerden tek yanlı olarak ayrılması ve ikinci bir dünya savaşının başlamasıyla sona erecektir.¹¹⁰

108 Potyemkin, Cilt 4, s. 77.

109 Düstur, III, Cilt 10, ss. 322.

110 Soysal, s. 358; ayrıca Mançurya ve Habeşistan’ın işgali ile ilgili bkz. Mehmet Gönlübol, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, 2. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968, ss. 139–146.

2.8. Londra Deniz Silahsızlanması Konferansı

Deniz silahlarının sınırlandırılmasına yönelik olarak 1922 yılında Washington'da imzalanan Antlaşma büyük tonajlı gemilere sınırlama getirmekle birlikte, kruvazör ve destroyer gibi küçük çaplı gemiler ve denizaltılara yönelik hükümler içermemekteydi. Diğer yandan Antlaşma, daha önce de belirttiğimiz gibi belirli türdeki gemilere sınırlama getirirken, bunun dışında kalan deniz kuvvetlerinde silahlanma yarışını arttırmıştı. Bu eksiklikleri ve olumsuzlukları bertaraf etmek adına 1927 yılında Cenevre'de toplanan ikinci bir konferansa İtalya ve Fransa'nın katılmaması, görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden olmuş, fakat 1928'deki Briand–Kellogg Paktı'nın yumuşattığı ortam, 1930'da Londra'da üçüncü bir silahsızlanma konferansının toplanmasına olanak sağlamıştır. Konferans sonunda Washington Antlaşması'nın öncü olduğu çalışmaların sürdürülmesi ve genel bir silahların sınırlandırılması ve azaltılması faaliyetine imkân sağlaması amacıyla ABD, İngiltere, Japonya, Fransa ve İtalya arasında deniz silahlarında sınırlandırmayı öngören bir Antlaşma imzalanmış; fakat Fransa'nın Washington Sözleşmesi'nde belirlenmiş olan orandan daha fazlasını istemesi ve İtalya'nın Fransa ile eşitlik talebindeki ısrarı nedeniyle, Antlaşmanın tonajlar ve oranlarla ilgili bölümü Fransa ve İtalya tarafından kabul edilmemiştir.¹¹¹

Antlaşmanın I. bölümünde, 1922 yılında Washington'da ABD, İngiltere ve Japonya için belirlenmiş olan oranlar olduğu gibi kabul edilmiş; bunun yanında Fransa ve İtalya da dâhil olmak üzere her bir katılımcı ülkenin, savaş amacıyla kullanmamak koşuluyla elinde bulundurmasına izin verilen kruvazör, destroyer, denizaltı ve mayın gemisi gibi deniz kuvvetleri ve bunların hacim tonları belirlenmiştir. Fransa ve İtalya tarafından imzalanmamış olan üçüncü bölümde ise ABD, İngiltere ve Japonya'nın sahip olabileceği en yüksek tonajlara yer verilmiştir. Buna göre, tarafların sahip olabilecekleri kruvazör tonajı, ABD için 323.500; İngiltere için 339.000; Japonya içinse 208.850 olarak belirlenirken; bu miktar destroyerler için sırasıyla 150.000; 150.000 ve 105.500 şeklinde kabul edilmiştir. Denizaltılarda ise her üç devlet için de eşit bir oran belirlenmiş ve sahip olunabilecek maksimum tonaj 52.700 ile sınırlandırılmıştır. Yine bu bölümde, ABD'nin 18, İngiltere'nin 15, Japonya'nın ise en fazla 12 adet kruvazöre sahip olabileceği belirlenmiştir.¹¹² Antlaşmanın 1936 yılının sonuna kadar yürürlükte kalması ve bunun bir yıl öncesinde, bu antlaşmanın

111 Armaoğlu, ss. 220–221; Potyemkin, Cilt 4, ss. 95–96.

112 Subcommittee on Disarmament, ss. 38–40.

getirdiği düzenlemelerin devam etmesini sağlayacak yeni bir Antlaşmanın oluşturulması için bir konferans düzenlenmesi öngörülmüştür.¹¹³

Washington Antlaşması'nda olduğu gibi, Londra Deniz Silahlarının Sınırlandırılması ve Azaltılması Antlaşması'nın getirdiği yükümlülükler de, silahlanmanın belirli bir düzen içerisinde yapılması sonucunu doğurmuştur. Antlaşmada belirlenen tonaj ve oranlar, İngiltere'nin varolan üstünlüğünü meşrulaştırmış, ABD ve Japonya'ya ise belirlenmiş sınırlar dâhilinde silahlanma imkânı tanımıştır. Nitekim izin verilen maksimum tonaja Japonya'nın kısa vadede erişme imkânı bulunmamakta, yarattığı ekonomik yük ve kamuoyunun tepkisi nedeniyle de silahlanma o dönemde ABD'nin tercih edeceği bir durum sayılmamaktaydı. Bunun da ötesinde, Antlaşmanın tonajlarla ilgili bölümünü imzalamamış olan Fransa ve İtalya'nın söz konusu deniz kuvvetlerinde artırıma gitmesi durumunda, imzacı olmayan diğer ülkelerin kendi ulusal güvenliklerini tehdit altında görürlerse gemi yapımı tonajını arttırma ve antlaşmada belirlenen sınırları aşma hakkı bulunmaktaydı. Böyle bir durumda Fransa ve İtalya'ya da artırımda bulunan devleti takip etme imkânı tanınmaktaydı. Bu sebeplerle Antlaşma, silahlanmanın sınırlandırılması ve azaltılması sonucunu doğurmamış; aksine, deniz kuvvetlerinde daha üstün olan devlet tarafından belirlenen oranlar içinde devam eden bir silahlanma yarışından ibaret kalmıştır.¹¹⁴

2.9. Cenevre Konferansı ve Kara Silahsızlanma Meselesi

MC'nin kuruluşundan itibaren yürüttüğü uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için ulusal silahlarda indirimle gidilmesini amaçlayan çalışmalarının silahların indirimi meselesinde etkin bir sonuç vermesi 1924 yılına kadar mümkün olmamıştır. 1924'teki beşinci dönem toplantılarında, Konsey'den silahsızlanma meselesini ele almak üzere bir konferansın toplanması için gerekli çalışmaların yapılması talebinde bulunulmuş ve 1925'te "Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu"nun oluşturulması kabul edilmiştir.¹¹⁵ Bunun öncesinde ise, uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümüne yönelik olarak 1924 tarihli Cenevre Protokolü imzalanmış ve Protokolün öngördüğü düzenlemelerden

¹¹³ Subcommittee on Disarmament, s. 42.

¹¹⁴ Morgenthau, s. 517.

¹¹⁵ Alsan (1953), s. 22.

biri olarak, Misakın 8. maddesi gereğince ulusal silahların güvenlikle bağdaşacak şekilde azaltılmasının amaçlandığı ifade edilmiştir.¹¹⁶

Eylül 1925'te başlayan altıncı dönem toplantılarında, kurulması kararlaştırılan “Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu”na, silahlanma kavramının anlamının ve silahlanmanın sınırlandırılması imkânlarının belirlenmesi; savunma ve saldırı silahlarının ayrımı; ülkelerin silahlanmalarının karşılaştırılması ve nüfus sayısı, coğrafi durum ve sahip olunan kaynaklar gibi koşullar göz önünde bulundurularak izlenecek olan silahlanma oranlarının tespiti için gerekli esasların belirlenmesi görevleri verilmiştir. 1926 yılından itibaren çalışmalarına başlayan komisyon toplantılarına, ABD ve Almanya başından itibaren, Sovyetler Birliği 1927'den itibaren katılmıştır.¹¹⁷ Sovyetler Birliği, Komisyon çalışmalarına ilk katılımında “*dünya politikasında oynamakta olduğu önemli rol ve coğrafi durumu nedeniyle*” Türkiye'nin de çalışmalara davet edilmesini istemiş ve Mart 1928'den itibaren Türkiye de silahsızlanma çalışmalarına katılmaya başlamıştır. Komisyon çalışmalarının önemli bir gündem maddesi, Mart 1928'deki görüşmelerde ele alınan, genel ve tam silahsızlanma ile ilgili Sovyetler Birliği teklifidir. On dört maddeden oluşan bu teklif, bütün kara ve deniz kuvvetlerinin kaldırılması ve yasaklanması; her türlü askeri silah, cephane, kimya savaşı araçlarının ve askeri birliklerin elindeki ve depolarındaki her türlü silahın imha edilmesi; bütün savaş gemilerinin ve askeri uçakların hurdaya çıkarılması; zorunlu ve gönüllü askerliğe son verilmesi; deniz üslerinin yok edilmesi; askeri sanayi tesislerinin barışçıl alanlara kaydırılması; deniz, hava ve ordu bakanlıklarının kaldırılması; devlet bütçelerinde askeri amaçlı kaynak ayrılmasına son verilmesi gibi kapsamlı bir silahsızlanma programını içermektedir.¹¹⁸ Sovyetlerin teklifi, görüşmelere katılan Türk delegasyonu tarafından desteklenmiş, fakat diğer katılımcı ülkelerin çeşitli eleştirilerine maruz kalmıştır. Sovyetlerin amacına yönelik genel kanı, teklifin samimiyetten uzak olduğu ve silahsızlanma isteğinin ardında başka nedenlerin aranması gerektiği yönünde olmuştur. Teklif, “*komisyonun genel bir silahsızlanma sorunu değil, sadece kısmi ve ilerlemiş bir silahsızlanma sorununu müzakere etmek üzere toplandığı ve yetkisini aşamayacağı*” gerekçesiyle reddedilmiştir. Bu gelişmelerin üzerine, bu kez sınırlı bir silahsızlanmayı

116 John F. Williams, “The Geneva Protocol of 1924 for the Pacific Settlement of International Disputes”, *Journal of the British Institute of International Affairs*, Vol. 3, No. 6, November 1924, <http://www.jstor.org/stable/3014555?seq=1>, s. 288, (29.12.2010).

117 Alsan (1953), s. 23.

118 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Cilt 4, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1983, ss. 1440–1441.

içeren Sovyetler Birliği tasarısının görüşülmesi, bir sonraki toplantının gündem maddesine alınarak, ancak bir yılı aşkın bir süreden sonra görüşülmüş ve tekrar reddedilmiştir.¹¹⁹

MC'nin, 1926 yılından itibaren Silahsızlanma Komisyonu bünyesinde başlayan silahların sınırlandırılması çalışmaları, Konsey'in 1932 yılında bir konferans toplanmasına yönelik kararıyla devam etmiştir. 2 Şubat 1932'de başlayan Silahlanmanın Sınırlandırılması ve Azaltılması Konferansı'yla, aralarında MC üyesi olmayan ABD, Brezilya, Kosta Rika, Mısır ve Suudi Arabistan'ın da bulunduğu devletlerin ve bunların yanında üniversiteler, kadın grupları, sendikalar gibi çeşitli organizasyonların katılımıyla görüşmelere başlanmıştır.¹²⁰ Konferansın başlamasıyla birlikte büyük devletler tarafından farklı tezler ileri sürülmüştür. Almanya, Konferansın başından itibaren silahlanmanın sınırlandırılması konusunda hak eşitliği talebi üzerinde ısrar etmiştir. Almanya açısından bu talebin temel dayanak noktasını, Versailles Antlaşması'nın, Almanya'nın silahsızlandırılmasının diğer devletler için örnek teşkil edeceğine ve genel bir silahsızlanmayı beraberinde getireceğine yönelik hükmü oluşturmuştur. Almanya, genel silahsızlanmanın gerçekleşmemesi durumunda, kendi güvenliğini sağlayabilmek için silahlanma hakkına sahip olduğunu ve genel silahsızlanma yoluyla, Cemiyet üyelerinin karşılıklı ilişkilerinde eşit haklara sahip olması ilkesinin yerine getirilememesi halinde, Almanya'nın Versailles hükümlerinden kurtulması ve hak eşitliğini sağlaması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu doğrultuda Almanya 14 Eylül 1932'de, eşitlik ilkesinin sağlanmadığı iddiasıyla Konferansın süregelen çalışmalarına katılmayacağını bildirmiş; sonrasında ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletler arasında, bütün devletlerin güvenliğinin sağlanacağı bir düzen içerisinde hukuk eşitliği ilkesinin tanınacağı üzerinde anlaşmaya varılmasıyla 14 Aralık'ta Konferanstaki yerini yeniden almıştır.¹²¹

Almanya'nın Konferanstaki tutumu bu şekildeyken, Fransa görüşmelere, MC emrinde müşterek bir kuvvet kurulması yönündeki teklifiyle katılmıştır. Bu tezin temelinde silahlanmanın, ancak güvenliğin sağlanması ile mümkün olabileceği görüşü yatmaktadır. Fransa'ya göre silahlanmanın sınırlandırılması ve azaltılması hedefi, ancak ortak bir güvenlik sisteminin oluşturulması ve ulusal silahlanmalar yerine uluslararası bir kuvvetin hayata

119 Potyemkin, Cilt 4, ss. 73–74.

120 Alsan (1953), s. 23; David Cortright, *Peace: A History of Movements and Ideas*, New York, Cambridge University Press, 2008, s. 103.

121 Alsan (1953), ss. 24–28.

geçirilmesiyle gerçekleşebilecektir.¹²² İngiltere ise niteliksel silahsızlanma yöntemini benimsemiş; zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılması, silahların denetimini sağlayacak daimi bir komisyon kurulması ve denizaltı filoları, bombardıman uçakları ve kimyasal silahların yasaklanması, ülkelerin kara ordularında indirimle gidilmesi gibi önerileri içeren tasarıyı, Konferansta diğer katılımcı devletlerin görüşüne sunmuştur. Devletlerin önerilerinin yanında, Uluslararası MC Toplulukları Federasyonu bünyesinde ileri sürülen bir tasarıda tank, denizaltı ve kimyasal silah gibi saldırı silahlarının yasaklanması, bütün silah türlerinde orantılı indirimle gidilmesi ve askeri harcamaların % 25 oranında azaltılması öngörülmüştür.¹²³

Konferans devam ederken, MC'nin meşgul olduğu diğer bir konu, Japonya'nın Çin ve Mançurya üzerinde izlediği politikaların bir sonucu olarak Uzakdoğu'da yaşanan olayların çözüme kavuşturulması meselesi ile ilgilidir. I. Dünya Savaşı'nın galiplerinden biri olan Japonya, daha önce de değinildiği üzere, Uzakdoğu'da giderek büyüyen bir güç olarak, uluslararası düzendeki yerini belirginleştirmeye başlamıştır. Nitekim deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasıyla ilgili Washington ve Londra Sözleşmeleri'nde İngiltere ve ABD gibi büyük güçlerle masaya oturması ve kimi deniz kuvvetlerinde bu devletlerle eşit haklara sahip olması Japonya'nın kontrol edilmesi gereken bir güç olarak görülmeye başlandığı'nın göstergesidir. Japonya'nın Çin'e karşı yürüttüğü politikalar ve bölgede sahip olduğu imtiyazları genişletmek amacıyla Eylül 1931'de Mançurya'yı işgali de aynı şekilde, bu genişlemenin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁴

Japonya'nın bölge üzerindeki baskısına Çin'in, Japon mallarını boykot ederek verdiği karşılık ve Mançurya'nın güneyindeki Japon demiryollarının yeni demiryolları yapımıyla önemini kaybetmeye başlaması, henüz silahsızlanma konferansı görüşmeleri başlamamışken yaşanan gelişmelerdi. İşgal üzerine konuyu MC'ye taşıyan Çin, MC Misakı'nın, her türlü savaş tehdidinin tüm üyeleri ilgilendireceği ve Cemiyetin uluslararası barışı korumakla yükümlü olduğunu belirten 11. maddesi uyarınca meselenin çözülmesini istemiştir. Japonya'nın, işgale son verilmesi yönündeki MC Meclisi kararına uymaması üzerine, Aralık 1931'de Uzakdoğu'da görevlendirilecek olan bir soruşturma komisyonunun oluşturulmasına karar verilmiştir. Komisyon, Cenevre Konferansı sürerken konuyla ilgili raporu,

122 Alsan, s. 27; Armaoğlu, s. 225.

123 Caşın; s. 119; Cortright, s. 104; Potyemkin, Cilt 4, s. 139.

124 Alsan (1955), s. 118.

Cemiyet'e sunmuştur. Bu arada Japonya genişlemesini sürdürerek Çin'in Şangay kentini de işgal etmiş ve Mançurya'da bağımsız bir devlet kurmuştur. Son olarak Japonya Mart 1933'te Cemiyetten ayrıldığını açıklamış ve MC'nin çalışmaları sonuçsuz kalmıştır.¹²⁵ Bu olay, Cemiyetin uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesine yönelik mekanizmasının işlemediğinin en açık örneğini oluşturmuştur. Cemiyetin etkin üyeleri, söz konusu büyük bir devletin yarattığı bir tehdit olunca, ona karşı gerekli yaptırımları uygulamakta ortak hareket edememişlerdir.

Japonya'nın Cemiyet üyeliğinden ayrılmasıyla yüz üstüne çıkan, tarafların fikir birliğine varamaması ve uluslararası statükonun korunmasını sağlayacak ortak önlemlerde anlaşamaması sorunu, Almanya'nın Aralık ayında katıldığı görüşmelerden Ekim 1933'te yeniden ayrılmasıyla iyice belirginleşmiştir. Almanya Konferanstan çekildiğini bildiren açıklamasında, Konferansın gidişatından ve devletlerin izlediği politikalardan, genel bir silahsızlanmanın gerçekleşemeyeceği sonucuna vardıklarını dile getirmiş ve görüşmelere devam etmek için şart koştuğu hak eşitliği ilkesinin yerine getirilmemesi nedeniyle Almanya'nın Konferanstan çekilmek durumunda kaldığını bildirmiştir.¹²⁶

Bu gelişmeler ve katılımcı devletler arasındaki fikir ayrılıkları sebebiyle zaman zaman sekteye uğrayan görüşmeler sonrasında, 1934 yılında bazı konular üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Kara silahlarına yönelik düzenlemelerin yer aldığı bölümde, tankların sahip olduğu yüksüz ağırlık limiti ve taşınabilir silahların maksimum çapı belirlenmiştir. Ayrıca, uzak bölgelerde güvenliğin sağlanması amacını taşıyanlar hariç tutularak, hava bombardımanı yasaklanmış ve orduların yüksüz ağırlığı üç tondan fazla olan uçakları içermeyeceği belirtilmiştir. Kimyasal, yakıcı ve bakteriyel nitelikte silahların kullanımının yasaklanması, devletlerin milli savunma masraflarının Daimi Silahsızlanma Komisyonu'na beyan edilmesi, silah üretimi ve ticaretinin kontrolü ve Daimi Silahsızlanma Komisyonu tarafından antlaşmanın uygulanmasının denetlenmesi kabul edilen diğer düzenlemelerdir.¹²⁷

Alınan kararlar sonrasında Haziran 1934'te Konferans'ın çalışmalarına süresiz olarak ara verilmiş ve bu tarihten sonra dünyada gelişen olaylar, MC'nin yeniden herhangi bir silahsızlanma çalışmasına başlamasını olanaksız kılmıştır. Öncelikle, İtalya ile Habeşistan arasında, Habeşistan sınırları içerisindeki su kaynağı üzerindeki uyuşmazlıktan doğan

¹²⁵ Gönlübol, ss. 139–141.

¹²⁶ Alsan (1953), s. 29.

¹²⁷ Subcommittee on Disarmament, ss. 128–135.

ve çok sayıda devletin müdahil olduğu olaylar II. Dünya Savaşı'na giden süreçte gerilimi tırmandırmıştır. Habeşistan'ın olayı MC'ne götürmesi üzerine İtalya saldırgan taraf olarak kabul edilmiş; konuyla ilgili MC Meclisi tarafından oluşturulan ve İngiltere, Fransa, Türkiye, İspanya ve Polonya temsilcilerinden oluşan Beşler Komitesi'nin tavsiyesiyle İtalya'ya bir dizi ekonomik yaptırımda bulunulması kararına varılmıştır. Fakat söz konusu yaptırımlar Misakın 16. maddesi uyarınca devletlerin kendi inisiyatiflerine bırakılmıştır. İngiltere ve Fransa, güçlenen Almanya'ya karşı İtalya'yı yatıştırma politikası izlemiş; ABD ise bu dönemde İtalya'ya yaptığı petrol ihracatını arttırarak durumdan kendine pay çıkartmaya çalışmıştır. Belçika ve İsviçre gibi çok sayıda devlet de olayda tarafsız kalmıştır. Sonuçta Cemiyet üyeleri İtalya'ya konulan askeri mühimmat ambargosu ve İtalyan mallarının ithalinin yasaklanması gibi yaptırımların kendileri de olumsuz etkilediği kanısıyla, İtalya'ya karşı ortak tavır almaktan kaçınmışlardır.¹²⁸

Aynı dönemde, 1933'te iktidara gelen ve Versailles düzenlemelerinden kurtularak bütün Almanların bir devlet çatısı altında birleştirilmesini amaçlayan Hitler yönetimindeki Almanya, 1935 yılının Mart ayında çıkarılan bir kanunla, kullanım hakkı Versailles Antlaşması ile on beş yıl süre için Fransa'ya verilmiş olan Saar bölgesini, bu sürenin bittiği yıl olan 1935'te yapılan bir plebisit ile geri almıştır. Önemli kömür kaynaklarına sahip bu bölge Alman silahlanmasını desteklemiş ve Almanya bu yılın Mart ayında çıkardığı bir kanunla, Versailles Antlaşması'nın hükümlerine aykırı olarak zorunlu askerlik hizmetini yeniden geçerli hale getirerek bir hava ve deniz gücünün oluşturulmaya başlanacağını açıklamıştır. 1936 yılında ise Ren Nehri'nin askerden arındırılmış bölgesiyle ilgili hükmü kendi kendine kaldırıp bu bölgeye girerek, MC üyeliğinden çekilmesiyle başlayan serbestisini pekiştirmiş ve Versailles yaptırımlarından tamamen kurtulmuştur.¹²⁹ Diğer yandan MC Silahsızlanma Konferansı dağıldıktan sonra İngiltere ile imzalamış olduğu Denizcilik Antlaşması'nı 1939'da feshettiğini açıklamıştır. 1935 yılında imzalanan antlaşma ile İngiltere, Almanya'nın Versailles Antlaşması'nın sınırları dâhilinde ve onun yasaklamadığı türde küçük savaş gemileri inşa ederek yeniden silahlanmasının İngiliz deniz üstünlüğünün önüne geçmesini engellemeyi amaçlamıştır. Buna göre Almanya'nın ulaşabileceği deniz kuvveti İngiliz deniz kuvvetlerinin toplam tonajının % 35'i kadarını

128 Gönlübol, ss. 143–146.

129 Alsan (1955), ss. 119–120; Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980*, 11. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 405.

oluşturabileceği kabul edilmiştir.¹³⁰ Bu tarihten bir yıl sonra ABD, İngiltere ve Fransa arasında, Londra Deniz Silahsızlanması Antlaşması'nın yürürlük süresinin dolacak olması göz önünde bulundurularak yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Deniz silahlanmasının sınırlandırılmasına yönelik önlemlerin alınması ve gemi inşası yapımına dair bilgilerin taraflar arasındaki değişimini öngören bu antlaşma ile İngiltere'nin kendisini çevrelemeyi amaçladığı gerekçesiyle Almanya, 1935'te imzalanmış olan Denizcilik Antlaşması'nı feshederek Alman yayılcılığının önündeki bir engelden daha kurtulmuştur.

Japonya tarafından Mançurya'nın ve İtalya tarafından Habeşistan'ın işgal edilmesini takiben 1938 yılında önce Avusturya'nın, sonrasında ise kademeli olarak Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgali, İtalya'nın Arnavutluk'u ele geçirmesi, SSCB ile imzaladığı gizli bir paylaşım antlaşmasından sonra Almanya'nın Polonya sınırını geçmesi ve buna karşılık İngiltere'nin 3 Eylül 1939'da verdiği ultimatoma sonrasında Almanya'ya savaş ilan etmesi Avrupa ve Uzakdoğu'ya yayılan işgallerden genel bir savaşa doğru giden yolun temel taşlarını oluşturmuştur. Fakat diğer yandan İngiltere ve Fransa'nın, gerek Avrupa, gerekse Uzakdoğu'da 1936–1939 yılları arasındaki İspanya İç Savaşı'nda Faşist General Franco'yu destekleyen Almanya ve İtalya karşısında tepkisiz kalması, yatıştırma politikası¹³¹ çerçevesinde Çekoslovakya'nın Südet bölgesinin Münih'te toplanan bir konferansla Eylül 1938'de Almanya'ya verilerek 1939'daki Alman işgalinin önünün açılması ve Avusturya'nın işgaline tepki gösterilmemesi gibi birbirini takip eden gelişmeler önce İngiltere ve Fransa'yı sonrasında ise Japonya ve ABD gibi büyük güçler ile beraberinde pek çok devleti kaçınılmaz bir biçimde savaşa sürüklemiştir.¹³²

130 Morgenthau, ss. 506–507; Oran, Cilt 1, s. 406.

131 Yatıştırma politikası, dönemin İngiltere Başbakanı Chamberlain ile özdeşleşen ve Almanya'nın kazandıklarıyla yetineceği inancıyla İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Almanya'ya karşı izlenen politikadır. Hitlerin Südet bölgesini aldıktan sonra duracağını düşünen Chamberlain'in bu düşüncesinin artık geçerli olmadığı Almanya'nın Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesiyle ortaya çıkmış ve Chamberlain yatıştırma politikasının sona erdiğini açıklamıştır. Almanya, Çekoslovakya'yı işgalini takip eden aylarda Polonya sınırını geçtiğinde İngiltere'nin yanıtı gecikmemiş ve verdiği ultimatoma Almanya'nın aldırış etmemesi üzerine Almanya'ya savaş ilan etmiştir. (Oran, Cilt 1, s. 408.)

132 II. Dünya Savaşı'nın nedenleri ve bu dönemde yaşanan gelişmelerle ilgili olarak bkz. Hobsbawm (2007), ss. 45–57; Oran, Cilt 1, ss. 400–414.

3. II. Dünya Savaşı'nda Mihver Devletlerine Yönelik Politikalar Doğrultusunda Yaşanan Gelişmeler

3.1. Atlantik Şartı

II. Dünya Savaşı'nın ilk zamanlarında tarafsızlık politikasını sürdüren ABD, 1940 yılından itibaren özellikle Başkan Franklin Roosevelt'in yürüttüğü politikalar sonucunda Almanya, İtalya ve Japonya'dan oluşan Mihver devletlerine karşı savaşan ülkelerin yanında yer almaya başlamıştır. Öncelikle Roosevelt, ABD Kongresi'nin İngiltere'nin savunulması gerektiği yönünde karar almasını sağlamış ve bu doğrultuda eski Amerikan destroyerleri İngiltere'ye verilmiştir. 1941 yılında ise Atlantik Okyanusu'ndan geçecek olan İngiliz kargo gemilerinin korunması kararlaştırılmıştır. İngiltere'nin savaş süresince ülkesini savunabilmesinde ABD tarafından korunmasının ve 11 Mart 1941 yılında ABD Senatosu'nda kabul edilen Ödünç Verme ve Kiralama Yasası çerçevesinde Roosevelt'e verilen *"korunmasını Başkanın ABD'nin savunması için çok önemli saydığı herhangi bir ülkeye, yiyecek maddeleri de dâhil, tüm savaş maddeleri ikmalinde bulunma yetkisi"* si önemli olmuştur. Aynı yılın Aralık ayında Japonya tarafından Pearl Harbor'daki ABD üssüne yapılan saldırı sonrasında genişleyen ve artan bu yardımlar çerçevesinde İngiltere, SSCB, Fransa ve Çin'e ekonomik yardım yapılmıştır.¹³³

ABD'nin, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası çerçevesinde müttefiklere yardımları devam ederken diğer yandan Almanya'nın Doğuya doğru ilerlemesi sürmekteydi. 1941 yılının yazında Almanya, Sovyet sınırlarını geçerek Sovyet ordusunu geri çekilmeye zorlamıştı. Bu esnada ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill arasında yapılan görüşmeler sonucunda 14 Ağustos 1941'de, II. Dünya Savaşı sonrasında kabul edilecek olan BM Sözleşmesi'nin de temelini oluşturan Atlantik Şartı imzalanmıştır. Deniz ticaretinin serbestisi, uluslararası işbirliği ve ulusların kendi kaderlerini tayin etmesi gibi kimi ilkelerde Wilson'un 14 noktası ile örtüşen ve savaş sonrasında nasıl bir barış düzenlemesi yapılacağını ortaya koyan bu şartın 8. maddesi, silahsızlandırma ve silahlanma yükü üzerinde durmuştur. Roosevelt ve Churchill'e göre bütün dünya milletleri hem maddi hem de manevi sebeplerden dolayı kuvvet kullanımından vazgeçmelidirler. Kara, deniz ve hava kuvvetlerini, kendi sınırları dışındaki milletleri tehdit edecek şekilde kullanan veya

¹³³ Oran, Cilt 1, s. 411; R.G.D. Allen, "Mutual Aid Between the U.S. and the British Empire, 1941-45", *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 109, No. 3, 1946, <http://www.jstor.org/stable/2981369>, (15.01.2011), s. 249.

kullanabilecek olan milletler¹³⁴, kalıcı bir barışın tesis edilmesinin önündeki esas engeli oluşturduğundan bu gibi milletlerin silahtan arındırılması genel bir güvenlik sisteminin kurulması için temel şarttır. Yine bu maddede belirtildiği üzere her iki ülke de, barışsever milletler üzerindeki silahlanma yükünün azaltılması için alınması gereken önlemlere yardım edecek ve bunları teşvik edecektir.¹³⁵

3.2. Birleşmiş Milletler Bildirgesi

Atlantik Şartı'nı takip eden dönemde, Mihver Devletlerine karşı savaşmakta olan 26 ülke¹³⁶ arasında BM Bildirgesi kabul edilmiştir. 1 Ocak 1942'de imzalanan Bildirge ile akit taraflar, 14 Ağustos 1941'de imzalanmış olan Atlantik Şartı'nın amaç ve ilkelerini kabul ederek, hem kendi ülkelerinde hem de diğer ülkelerde adalet ve insan haklarını korumak amacıyla bazı yükümlülükler üstlenmişlerdir. Buna göre, imzacı her hükümet, *“savaş içinde bulunduğu Üçlü Paktın üyelerine (Almanya, Japonya, İtalya) ve onlara katılanlara karşı tüm askersel ya da ekonomik kaynaklarını kullanmayı”* ve *“bu Bildirgenin imzacısı hükümetlerle işbirliğinde bulunmayı ve düşman devletlerle ayrı silah bırakışımı ya da barış yapmamayı”* yükümlenmiştir.¹³⁷

1 Kasım 1943'te Moskova'da imzalanan “Dört Ulus Bildirisi” ve 1944 tarihli “Dumbarton Oaks Önerileri” ise BM Bildirgesi temel alınarak BM Yasası'na son şeklinin verilmesi yolunda atılan diğer adımlardır. Moskova Bildirisi ile ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin temsilcileri, uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesi için en yakın zamanda, büyük küçük bütün devletlerin katılabileceği evrensel bir örgütün kurulması kararına varmışlardır. Bu doğrultuda Moskova Bildirisi'nde belirlenen hedefe ulaşmak amacıyla ABD'nin Dumbarton Oaks kentinde yapılan Konferansta, Dört Büyükleri temsil eden hukukçular ve uzmanlar tarafından yapılan çalışmalar sonucunda Dumbarton Oaks

134 Kendi sınırları dışındaki milletler için tehdit unsuru oluşturan milletler tanımı ile Mihver devletleri kastedilmiştir. (Oran, Cilt 1, s. 413).

135 Alsan (1953), s. 33; Avalon Project, The Avalon Project, Documents in Law, History and Diplomacy, *Atlantic Charter*, <http://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp>,

136 İmzacı devletler; ABD, Avustralya, Belçika, Büyük Britanya, Çekoslovakya, Dominik Cumhuriyeti, Çin Cumhuriyeti, Guatemala, Güney Afrika, Haiti, Honduras, Hindistan, Hollanda, Kanada, Kosta Rika Cumhuriyeti, Küba, Lüksemburg, Nikaragua, Norveç, Panama, Polonya, Salvador, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Yeni Zelanda, Yugoslavya, Yunanistan'dır.

137 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945–1990): Kesim A, (Çok Taraflı Bağlılar)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 4; ayrıca Bildirgenin İngilizce metni için; http://avalon.law.yale.edu/20th_century/decade03.asp.

Önerileri adı verilen bir metin kabul edilmiştir. Konferans esnasında barışın, refahın ve ulusal ve uluslararası güvenliğin sağlanması ilkeleri üzerinde durulmuş; sosyal ve ekonomik işbirliği, eğitimsel ve kültürel problemler, uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl çözümü gibi konular tartışılmıştır. Görüşmeler sonunda kurulacak olan örgütte Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'nin yetki sınırları ve barış, güvenlik ve işbirliği ilkeleri ortaya konularak, 25 Nisan 1945'te San Francisco'da BM Örgütü'nün kurulması ile ilgili bir konferans toplanması kararlaştırılmıştır.¹³⁸

San Francisco Konferansı'ndan önce Şubat 1945'te Yalta'da, Churchill, Roosevelt ve Stalin arasında yapılan görüşmelerde Nisan ayında toplanacak olan BM Konferansı'na, 1 Mart 1945 günü itibarıyla Japonya ile savaş içinde olan devletlerin kurucu üye olarak davet edileceği kararına varılmıştır. Japonya ile diplomatik ve ticari ilişkilerine Ocak ayında son vermiş olan Türkiye, 23 Şubat'ta Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek San Francisco Konferansı'na katılma hakkını elde etmiştir. 25 Nisan'da başlayıp Haziran sonuna kadar devam eden görüşmeler sonucunda BM Yasası, Dumbarton Oaks Önerileri üzerinde yapılan bazı değişikliklerle oybirliği ile hiçbir çekince konulmaksızın kabul edilmiştir.¹³⁹ Bu esnada, Mayıs ayında Almanya'nın teslim olmasıyla Avrupa'da sona eren savaş Ağustos ayında Japonya'nın da teslim olmasıyla sona ermiştir.

4. Soğuk Savaş Döneminin Yeni Güç Dengesi ve Doğu–Batı Çatışması Ekseninde Silahsızlanma Çalışmaları

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile Sovyetler Birliği etrafında şekillenen iki kutuplu dünya, iki büyük gücü karşı karşıya getiren Kore Savaşı ve Küba Füze Krizi gibi örnekleri içerisinde barındırması karşın, tehdit unsurunun belirliliği açısından görece bir istikrar dönemi olarak nitelendirilmektedir. Dönem, “*her iki süper gücün hükümetlerinin, II. Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan, oldukça eşitsiz ancak kimsenin meydan okuyamadığı bir güç dengesine yol açan küresel güç dağılımının kabul edildiği*” bir dönemdir. Bu nedenle taraflar 1970'lere kadar, fiili çatışmanın yaşandığı bir anda dahi birbirlerinin ılımlılıklarına güvenmişler ve yürütülen askeri hareketlerin savaş olarak yorumlanmasını istememişlerdir.¹⁴⁰ Soğuk Savaş'ın ilk aşaması olan 1960'lı yıllara kadar geçen dönemde, iki büyük güç tarafından sahip olunan nükleer silahlar, bloklar arasında caydırıcı bir güç

¹³⁸ Soysal (1991), s. 5.

¹³⁹ Oran, Cilt 1, s. 472.

¹⁴⁰ Hobsbawm (2007), ss. 303–305.

unsuru olarak kullanılmış, 1960’lardan itibaren ise iki kutuplu dünya sistemi yumuşama dönemine girmiştir. Bu dönemde, Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmazlığın belirlenmesi ile birlikte Doğu bloku’ndaki parçalanma, Batı bloku içerisindeki ABD–Fransa gerginliği, Almanya ve Japonya’nın büyüyen ekonomik güçler olarak dünya politikasında yeniden sahneye çıkmaları ve Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun alternatif bir güç unsuru olarak yükselişi, doğmakta olan çok kutupluluk eğilimlerinin göstergesi olmuştur.¹⁴¹

Savaşın bitimini takip eden yıllarda ABD askeri alanda NATO ve Truman Doktrini ve ekonomik alanda Marshall yardımı ile; Sovyetler Birliği ise askeri kanatta Varşova Paktı ve siyasi ve ekonomik alanda Kominform ve COMECON yapılanmaları ile birlikte kendi askeri, ekonomik ve siyasi örgütlenmesini oluşturmuştur. Yine bu dönemde ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki denge temelde silah teknolojilerindeki ilerlemeler, sahip olunan silah envanteri ve büyütülen silah pazarları ile sağlanmaya çalışılmıştır. Her iki güç de yeni bir savaşın ancak karşılıklı caydırma yöntemi ile önlenebileceği varsayımından hareketle, kendilerini nükleer alandaki silahlanma yarışı ve ilk kez 1961 yılında ABD Başkanı Eisenhower tarafından dile getirilen “askeri endüstriyel kompleks” ile bağlı hale getirmişlerdir. Askeri endüstriyel kompleks esasen, Pentagon, büyük Amerikan silah şirketleri ve silah sanayinin yoğun olduğu eyaletlerdeki ABD Kongresi temsilcileri arasındaki ilişkiyi ifade etmek için kullanılmış bir terimdir. Bu üçgene çeşitli üniversiteler ile araştırma geliştirme şirketlerinin de dâhil olduğu, Pentagon’dan emekli pek çok yetkilinin Amerikan silah şirketlerinde çalıştığı ve bu ilişkilerin ABD’nin Soğuk Savaş dönemindeki aşırı silahlanmasının, nükleer silahlardaki gereğinden fazla yok etme kapasitesinin, askeri harcamalardaki artışın, dolayısıyla da ABD dış politikasının temel yönlendiricisi olduğu ileri sürülmüştür.¹⁴² Askeri ve sanayi komplekslerinin kapasite fazlasından kurtulmak, karlı ihracat pazarları elde etmek ve müttefiklerini güçlendirmek için bizzat hükümetler tarafından teşvik edilmesi yalnızca ABD’ye özgü bir gerçeklik değil, Sovyetler Birliği’nde de görülen bir durum olmuştur. Diğer yandan, nükleer silahlanma yarışı bir süre sonra bu iki ülkeyle sınırlı kalmayarak iki süper gücün tekeline çıkıp, önce 1950’ler ve 1960’larda İngiltere, Fransa ve Çin, sonrasında ise İsrail ve Hindistan gibi ülkeler tarafından takip edilmiştir.¹⁴³ Yeni silah teknolojileri, artan tahribat gücü ve askeri bütçelerin devlet eko-

141 Mümtaz’er Türköne, *Siyaset*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005, s. 674.

142 Oran, Cilt 2, s. 289.

143 Hobsbawm (2007), s. 316.

nomileri üzerinde oluşturduğu artan yüklerle beraber pek çok silahsızlanma çalışması da kendini yine bu dönemde göstermiştir.

4.1. Silahsızlanma Meselesinin BM Yasası'ndaki Yeri

25 Haziran 1945'te imzalanarak Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi (ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği, Fransa ve Çin) ve diğer kurucu üyelerin çoğunluğunun onaylamasıyla 24 Ekim'de yürürlüğe giren BM Yasası'nın giriş bölümünde, dünyanın başından geçen iki büyük savaştan gelecek nesillerin korunmasına değinilerek, barış içinde bir arada yaşama, insan hakları, adalet, uluslararası barış ve güvenlik ilkeleri üzerinde durulmuştur. BM'nin amacının, uluslararası barış ve güvenliğin korunması, barışı tehdit edebilecek uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi, ekonomik, sosyal ve insancıl nitelikteki sorunların çözülerek, ırk, dil, din, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin insan haklarına saygının geliştirilmesi olarak belirlendiği I. bölümde, bu amaçlara ulaşmak için üye ülkelerin egemen eşitliği ilkesi, üyelerin dış ilişkilerinde tehdide ve kuvvet kullanımına başvurmaktan kaçınması ve herhangi bir BM hareketine tüm üyelerin yardımda bulunması gibi bazı yükümlülüklerle yer verilmiştir.¹⁴⁴

Tüm dünyayı etkileyen büyük bir savaşın ardından kurulmuş olan ve tekrar böyle bir felakete uğramaktan korunmayı amaçlayan BM Örgütü'nün, bu amacın doğal bir sonucu olarak silahsızlanma meselesine yer vermesi, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'ne bu konuda tanınan birtakım yetkilerle mümkün olmuştur. Genel Kurul ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı IV. bölümde Genel Kurul'un, silahsızlanma ve silahlanmanın düzenlenmesini yönlendiren ilkeler de dâhil olmak üzere, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin işbirliğinin genel ilkelerini inceleyebileceği ve bu konuda Örgüt üyeleri ve Güvenlik Konseyi'nden birine veya her ikisine birden tavsiyelerde bulunabileceği belirtilmiştir. Güvenlik Konseyi'nin bu konudaki yetki ve yükümlülükleri ise Antlaşma'nın V. bölümünde, dünyanın insan ve ekonomik kaynaklarının yalnızca küçük bir bölümünün silahlanmaya ayrılarak, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ve korunmasının kolaylaştırılması adına silahlanmanın düzenlenmesi için planlar hazırlanması ve bu planların Örgüt üyelerine sunulması olarak belirlenmiştir.¹⁴⁵

144 Soysal (1991), ss. 36–38; ayrıca BM Yasası'nın içeriği ve tüm maddeleriyle ilgili olarak bkz. United Nations, *Charter of the United Nations*, <http://www.un.org/en/documents/charter/index.shtml>.

145 Soysal (1991), ss. 40–44.

4.2. Atom Enerjisi Komisyonu, Klasik Tip Silahlar Komisyonu ve BM Silahsızlanma Komisyonu

Silahsızlanma meselesinin I. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi, tüm kıtalara yayılan ikinci büyük yıkımın ardından da gündeme gelmesi, savaş sonrası oluşturulmak istenen barış ve güvenlik ortamıyla da bağlantılı bir şekilde kaçınılmaz olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın ardından, daha önce yaşanmış olanlar gibi bir savaşı önleyici mekanizma olarak BM'nin kurulmasıyla atılan adım, BM Güvenlik Konseyi üyelerinin temsilcilerinden oluşan Atom Enerjisi Komisyonu'nun meydana getirilmesiyle devam etmiştir. BM Genel Kurulu'nun aldığı karara göre 24 Ocak 1946'da kurulan Atom Enerjisi Komisyonu'nun görev ve faaliyetleri, atom enerjisiyle ilgili toplantılar düzenleyerek atom enerjisinin barışçıl amaçlarla kullanılması için gereken önlemlerin alınması, atom silahları ve diğer tüm tahrip edici silahların ulusal ordulardan tasfiye edilmesi ve devletler arasında barışçıl kullanıma dair atom enerjisiyle ilgili bilgilerin teatisiyle ilgili teklifler sunulması olarak belirlenmiştir.¹⁴⁶

Atom Enerjisi Komisyonu'nun ilk toplantısının gerçekleştiği 14 Haziran 1946'da, atom enerjisinin kontrolüyle ilgili olarak, daha sonraki toplantılarda da temel gündem maddesini oluşturacak olan iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi ABD tarafından ileri sürülen ve atom enerjisinin kontrolüne ilişkin uluslararası bir otoritenin kurulmasına yönelik tekliftir. ABD görüşüne göre, kurulacak olan bu otorite atom enerjisiyle ilgili araştırmalar yapacak ve tüm devletler bu otoritenin kendi ülkesinde teftişler yapmasına izin verecektir. Ayrıca, alınacak olan kararlarla ilgili veto hakkına başvurulmaması ve bu kararlara uymayanlara bazı yaptırımlar uygulanması gerekliliği de dile getirilmiştir. Buna karşın Sovyetler Birliği, öncelikle uluslararası bir antlaşmayla atom silahlarının kullanılmasının ve üretiminin yasaklanması ve sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren tüm devletlerin sahip olduğu atom silahı stoklarının imha etmesi teklifini ileri sürmüştür. Yapılacak olan antlaşmanın hükümlerine yalnız BM üyesi olanlar tarafından değil tüm devletler tarafından riayet edilecek ve devletlerin veto hakkı saklı tutulacaktır. Sovyetler Birliği ABD'nin önerdiği biçimde bir uluslararası otoritenin, atom enerjisi üretimiyle ilgili tüm devletler üzerinde hâkimiyete sahip olarak ve bu konuyu ileri sürerek devletlerin iç işlerine karışma hakkına sahip olacağı gerekçesiyle, ABD'nin teklifine ciddi bir muhalefet

¹⁴⁶ *UN General Assembly First Session, Resolution no: A/RES/I(I)*, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r1.htm>, (21.01.2011).

göstermiş ve BM'nin dayandığı devlet egemenliği ilkesinin hiçbir şekilde sınırlandırılmayacağı üzerinde durmuştur.¹⁴⁷

Bu iki farklı görüş etrafında gerçekleşen tartışmalar sonucunda Komisyon çalışmalarından herhangi bir karar çıkması sağlanamamıştır. 1948 yılında tekrar başlayan çalışmalarda, Sovyetler Birliği yeni bir teklif gündeme getirmiştir. Bu teklifle, bir yıl içerisinde Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin, silahlanmanın sınırlandırılması yolunu açacak ilk adım olarak kara, deniz ve hava kuvvetlerinde üçte bir oranında azaltıma gitmesi ve atom silahlarının yasaklanması meselelerini takip etmek için Güvenlik Konseyi içerisinde bir denetim organının oluşturulmasını tavsiye etmiştir. Teklif Komisyon'da tartışıldıktan sonra Genel Kurul tarafından kabul edilen karar projesi çoğunluk oylarıyla kabul edilmiş, fakat Rusya atom silahlarının yasaklanmasına dair uluslararası bir antlaşmanın imzalanmasıyla ilgili teklifi kabul görmediği için karara ret oyu vermiştir. Genel Kurul'un bu kararı tavsiye niteliğinde olup, Atom Enerjisi Komisyonu Daimi üyeleri ve Kanada da dâhil olmak üzere bu altı ülkenin, atom enerjisinin barışçıl kullanımını ve atom silahlarının yasaklanmasını sağlayacak bir kontrol mekanizmasının var olup olmadığını belirlemek amacıyla görüşmeler yapmasını ve bir sonraki toplantı dönemine kadar Genel Kurul'a rapor vermelerini öngörmüştür. Bu rapor üzerine yeniden çalışmalara başladıktan sonra Atom Enerjisi Komisyonu tarafından alınan, Rusya'nın uluslararası bir sözleşmenin imzalanmasına yönelik ileri sürmüş olduğu teklifin, tekrardan gündeme getirilmesinin herhangi bir fayda sağlamayacağı ve daha önce bahsedilen altı devlet arasında anlaşma zemini sağlanamadıkça atom enerjisi meselesinde ileri bir aşamaya ulaşılamayacağına yönelik karar Genel Kurul tarafından da kabul edilmiştir. Bunun üzerine 1949'da Genel Kurul'un, devletlerin atom enerjisinin barışçıl kullanımı ve uluslararası kontrolü için işbirliği yapmaları ve karşılıklı olarak egemenliklerini sınırlandırmaları yönündeki kararı daha öncekiler gibi bir tavsiye kararının ötesine geçememiştir.¹⁴⁸

Atom enerjisinin kontrolüne yönelik çalışmaların devam ettiği dönemde klasik tip silahların sınırlandırılması ve kontrolüyle ilgili girişimlerde de bulunulmuştur. Sovyetler Birliği'nin silahların sınırlandırılması meselesinin BM Genel Kurulu'nun gündemine getirilmesi yönündeki teklifi üzerine, 14 Aralık 1946'da Genel Kurul tarafından da onaylanan, Komisyon üyelerince kabul edilmiş karar ile, silahların ve silahlı kuvvetlerin

147 Alsan (1953), s. 38.

148 Alsan (1953), ss. 39–41.

sınırlandırılmasına yönelik tedbirler alınması ve bunların uygulanması, atom enerjisinin uluslararası kontrolü ve üye devletlerin ulusal silahlarının belirli oranlara göre azaltılması gibi daha önce gündem konusu olmuş meseleleri içeren tavsiyelerde bulunulmuştur. Ayrıca Atom Enerjisi Komisyonu’nun, 24 Ocak 1946’da alınan kararla kendine verilmiş olan görevleri yerine getirmesi ve uluslararası barış ve güvenlikle ilgili olarak, BM Yasası’nın 43. maddesinde¹⁴⁹ öngörülen silahlı kuvvetlerin Güvenlik Konseyi emrine verilmesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Bu tavsiyelerin yerine getirilmesi için ise, Güvenlik Konseyi üyelerinin temsilcilerden oluşan ve yetki alanı atom silahları ile kitle imha silahları haricinde kalan silahlarla sınırlandırılan bir Klasik Tip Silahlar Komisyonu’nun kurulması kararlaştırılmıştır. Mart 1947’de ilk toplantısını gerçekleştiren Komisyonun çalışmaları, atom enerjisinin kontrolüne yönelik faaliyetlerde olduğu gibi, Sovyetler Birliği ile ABD arasında baş gösteren temel ihtilaflar üzerinden yürütülmüştür. Sovyetler Birliği’nin silahlı kuvvetlerde indirimine gidilmesine yönelik teklifinin kabul görmediği 18 Haziran 1947’de Komisyonca kabul olunan karar, Klasik Tip Silahlar Komisyonu’nun çalışmalarını yürütebilmesi için öncelikle, tüm üye devletlerin sahip oldukları klasik tip silahlar hakkında bilgi vermesine yönelik tekliflerin hazırlanması gerektiğini üzerinde durmuştur. Bu doğrultuda ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki temel anlaşmazlık unsuru kendini göstermiş ve Sovyetler Birliği temsilcisi, silahların sınırlandırılması konusunda prensip kararına varılmadan böyle bir bilgi aktarımının kabul edilemeyeceğini dile getirmiştir. Sovyetler Birliği ve Sovyetlerin bu dönemdeki uydu ülkeleri olarak adlandırılan Polonya, Çekoslovakya, Ukrayna ve Beyaz Rusya’nın dışında kalan devletler ise ABD tarafından ileri sürülen görüşü benimseyerek, devletlerin silahlı kuvvetleri hakkında bilgi vermesi ve bunların doğruluğunun tespiti için Klasik Tip Silahlar Komisyonu tarafından bazı tedbirlerin belirlenmesini gerekli görmüşlerdir.¹⁵⁰

Her iki komisyon çatısı altında yürütülen çalışmalar sonucunda somut bir karara varılamaması 1950 yılında ABD Başkanı Truman’ın bir konuşmasında yer verdiği, bu iki komisyonun çalışmalarının koordine edilmesi yönündeki yeni bir teklif üzerine görüşmelerin başlamasını beraberinde getirmiştir. Truman’ın konuşmasından sonra ABD, Kanada,

149 Söz konusu maddeye göre; “Birleşmiş Milletler Üyeleri, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına katkıda bulunmak amacıyla, Güvenlik Konseyi’nin çağrısı üzerine ve özel bir anlaşma gereğince, uluslararası barış ve güvenliğin korunması için Konseyin emrine gerekli silahlı kuvvetleri vermeyi ve geçit hakkı da kapsam içine girmek üzere, yardım ve kolaylıkta bulunmayı yükümlenirler.” (Soyal 1991, s. 48.)

150 Alsan (1953), ss. 46–49.

İngiltere, Fransa, Hollanda, Avustralya, Ekvator ve Türkiye'nin de aynı doğrultuda bir teklif sunması üzerine yapılan görüşmelere katılan devletlerin büyük çoğunluğu, her iki komisyonun da o güne kadarki çalışmalarının bir karara bağlanamaması ve uygulamaya geçilememesi nedeniyle bu iki komisyonun faaliyetlerinin bir arada yürütülmesinin uygun olacağı görüşünde birleşmişler fakat Sovyetler Birliği bu teklife onay vermemiştir. Sonrasında Atom Enerjisi Komisyonu ve Klasik Tip silahlar Komisyonu'nun çalışmalarının koordine edilmesi için gerekli faaliyetlerin yürütülmesi adına On İnkiler Komitesi'nin kurulması kararlaştırılmıştır. İlk toplantısını 1951 yılının başında yapan Komitenin aldığı karar göre Güvenlik Konseyi'ne bağlı yardımcı bir organ olarak tüm silahların ve silahlı kuvvetlerin uluslararası kontrolüne yönelik tedbirlerin alınmasıyla ilgili bir komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁵¹ İlk toplantısını 1952'nin Şubat ayında yapan komisyonun çalışmaları esnasında da yine ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki fikir ayrılıkları görüşmelerin temel gündem maddesini oluşturmuştur. 1952 yılında İngiltere, Fransa ve ABD tarafından silahların düzenlenmesi ve azaltılmasıyla ilgili verilen tekliflerden herhangi somut bir karara varılamadığı gibi, 1955 yılında Sovyetler Birliği tarafından kademeli olarak silahlı kuvvet mevcutlarındaki insan gücü tavanlarının, konvansiyonel silahların ve kitle imha silahlarının mevcudiyetinin azaltılmasına yönelik teklifi de sonuca ulaşamamıştır.¹⁵² Gerek konvansiyonel silahlar, gerekse atom enerjisi ve atom silahlarının kontrolü meselesinde herhangi biri sonuca ulaşılabilmesinin nedeni çalışma yönteminin ötesinde, dönemin iki süper gücünün kararların kendi görüşleri doğrultusunda alınması yönündeki ısrarı ve bu nedenle temel ilkeler konusunda mutabakata varamamalarıdır.¹⁵³

151 Alsan (1953), ss. 42–43.

152 Alsan (1953), s. 58; Caşın, s. 176–177.

153 Alsan (1953), s. 55.

II. 1964–1974 YILLARI ARASINDAKİ SİLAHSIZLANMA ÇALIŞMALARI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI

Tehdit unsurunun belirliliği açısından görece istikrarlı bir dönem olarak addedilmekle birlikte, iki süper gücün, Asya, Afrika ve Latin Amerika’da nüfuz ve savunma bölgesi olarak mücadele ettikleri Soğuk Savaş dönemi, 1960’lardan itibaren gerilimin azaltılması yönünde adımlara sahne olmuştur. 1962’de yaşanan Küba Füze Krizi ile sekteye uğramış gibi görünen detant süreci 1963’te, herhangi bir kriz döneminde iki ülke lideri arasında doğrudan diyalog kurmak amacıyla Beyaz Saray ile Kremlin arasına çekilmiş olan kırmızı telefon hattı ve aynı yıllarda, nükleer silahların denetlenmesi ve sınırlandırılması adına imzalanan antlaşmalarla devam etmiştir. İki süper güç arasındaki artan bu yaklaşma, 1970’lere girerken, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (1968), Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Zehirli Silahların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme (1972) ve Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı gibi, iki blok arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkileri geliştirecek olan düzenlemeleri beraberinde getirmiştir.¹⁵⁴

Uluslararası ortamda yaşanan bu gelişmelerin, Türkiye’nin dış politika davranışı üzerinde de etkili olduğu 1960’lardan itibaren Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası döneme oranla daha özerk dış politika kararları alabilmiştir. Doğu ile Batı arasında yeni bir denge kurulduğu, Bağlantısızların güçlendiği, OAPEC üyesi ülkelerin¹⁵⁵ petrol ambargosu uyguladığı uluslararası ortamda ve Türk dış politikasında Kıbrıs sorununun belirleyici olduğu dönemde, gerek planlı ekonomi yıllarının, gerekse Demokratik Parti dönemindeki politikalara gösterilen tepkinin ve 1961 Anayasası’nın oluşturduğu özgürlük atmosferi içinde dış politika sürecine kamuoyunun da dâhil olmasının etkisiyle çok yönlü bir dış politika izlenebilmesinin önü açılmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği ve Bağlantısızlarla ilişkiler iyileştirilmeye çalışılmış, Çok Taraflı Nükleer Güç’e katılmanın reddedilmesi ve 1967 Arap–İsrail Savaşı’nda Arapların yanında yer alınması örneklerinde görüldüğü

¹⁵⁴ Hobsbawm (2007), ss. 325–337.

¹⁵⁵ 1968 yılında Kuveyt, Libya ve Suudi Arabistan arasında imzalanan bir antlaşma ile kurulan Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (Organization of Arab Petroleum Exporting Countries) Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Irak, Katar, Mısır, Suriye ve Tunus’unda katımlıyla üye sayısını 1982 yılı itibarıyla on bire çıkarmış; 1986 yılında Tunus’un geri çekilme talebi ile üyeliği dondurulmuştur. (*Organization of Arab Petroleum Exporting Countries* <http://www.oapecorg.org/en/aboutus/establishment.htm>, (04.03.2011).)

gibi, Batı kanadından ayrı politikalar izlenebilmiştir.¹⁵⁶ Buna karşın ABD, Sovyetler ile yakın ilişkiye girmeye başlayan İran ve Türkiye'ye çevreden yarı çevre konumuna geçme imkânı tanıyarak yanına daha çok çekmeye çalışmıştır.¹⁵⁷ Diğer yandan bu dönemde kimi konularda izlenen görece özerk tutuma rağmen, Türk dış politikasının tamamen yön değiştirdiğini söylemek mümkün değildir. Soğuk Savaş döneminde iki kutuptan birini seçerek Batı kanadı yanında yer alan ve buna uygun hareket eden Türkiye'nin, bu bloktan tamamen ayrılması söz konusu olmamıştır. Nitekim 1960–1965 döneminde Türkiye ile ABD arasında, aralarında 1954'teki Askeri Kolaylıklar Antlaşması'na dayanan uygulama antlaşmaları ile yardım ve tesislerin statüsüne dair antlaşmaların da bulunduğu bir dizi antlaşma imzalanmış; 1970'lerin ortalarına kadar Batıdan önemli ölçüde yardım ve kredi alınmış; Batıya olan silah ve yedek parça bağımlılığı devam etmiştir. NATO üyeliği ve ABD ile mevcut ilişkilere yönelik eleştirilerin en kuvvetli olduğu dönemde bile Türkiye'nin ABD ile arasındaki bağa zarar verilmesi yönünde bir düşünce ortaya çıkmamıştır.¹⁵⁸ Bu doğrultuda, 1960 sonrasında alınan görece özerk dış politika kararlarının, Türkiye'nin —1964 yılında Kıbrıs konusunda olduğu gibi— kendisini yalnız hissettiği ve güvenlik endişesi içine girdiği noktada siyasal ilişkilerde müttefik, ekonomik olarak da alternatif aramaya yönelmesiyle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵⁹

A. 1928–1964 Döneminde Silahsızlanma Çalışmaları ve Türkiye

I. Dünya Savaşı sonrasında MC ve çeşitli uluslararası konferanslar ve antlaşmalar çerçevesinde oluşturulan uluslararası düzenin işbirliği ve güvenlik gibi temel gündem konuları, siyasal ve ekonomik bütünlüğünü henüz sağlayan ve Lozan Antlaşması'ndan kalan sorunlarla uğraşan Türkiye tarafından da takip edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye, 1928'den itibaren MC Silahsızlanma Komisyonu'nun çalışmalarında yer almış, Briand–Kellogg Paketi ve Moskova Protokolü gibi uluslararası düzenlemelere katılmıştır. Türkiye'nin uluslararası işbirliğine yönelik çalışmalara katılması, gerek Lozan'dan arta kalan sorunlar, gerekse

¹⁵⁶ Oran, Cilt 1, ss. 674, 796, 799.

¹⁵⁷ Merkez ülkelerin kimi bölgelerde kendisine partner olarak seçtiği, ekonomik potansiyeli yüksek ve stratejik öneme sahip çevre ülkeler ile işbirliği içinde bulunması, çevre ülkeye yarı çevre statüsüne yükselme imkânı tanır. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında 1960'ların başında gelişen ilişkiler bu durumun bir örneğini oluşturmaktadır. (Oran, Cilt 1, s. 36.)

¹⁵⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1992, s. 408.

¹⁵⁹ Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası (1919–2008)*, Ankara, Platin Kitap, 2008, ss. 621–624; Oran, Cilt 1, ss. 672–675.

birtakım çekinceler nedeniyle bu tarihe kadar mümkün olmamıştır.¹⁶⁰ Çalışmamızın bu kısmında, Briand–Kellogg Paktı’ndan başlayarak Küba Füze Krizi’ne uzanan tarihsel süreçte silahların sınırlandırılması ve savaşın önlenmesine dair uluslararası düzenlemelere yönelik Türkiye’nin tutumu ele alınacaktır. Ayrıca, Küba Füze Krizi’nde Türkiye’nin pazarlık konusu haline gelmesi bağlamında önem taşıyan, Jüpiter füzelerinin Türkiye’ye yerleştirilmesi meselesi ve Johnson Mektubu’nda gündeme gelecek olan askeri teçhizatın, Türkiye’ye hangi koşullar altında temin edildiğiyle bağlantılı olarak ele alınması gereken Türkiye’nin NATO üyeliği, Orta Doğu bölgesinde üstlendiği savunma rolü ve ABD ile yapılmış olan bir dizi açık ve gizli askeri antlaşmalara yer verilecektir.

1. II. Dünya Savaşı Öncesi Dönem

1.1. Briand–Kellogg Paktı ve Moskova Protokolü

Uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde savaş başvurulmasından vazgeçilmesine yönelik, 28 Ağustos 1928 tarihli Briand–Kellogg Paktı’na Türkiye’nin katılımı, dönemin Washington Büyükelçisi’nin ABD Dışişleri Bakanlığı’na sunduğu ve Türkiye’nin, Antlaşmanın TBMM tarafından onaylanması koşuluyla söz konusu Antlaşmaya katıldığını bildiren 31 Ekim 1928 tarihli açıklaması sonucunda gerçekleşmiştir.¹⁶¹ Antlaşma 19 Ocak 1929 günü TBMM tarafından onaylandıktan sonra, 24 Temmuz’da yürürlüğe girmiş, 8 Temmuz 1929’da ise Türkiye katılımcı taraflardan biri olmuştur.¹⁶²

Briand–Kellogg Paktı’nın katılımcı taraflarca onaylanması işlemleri sürerken Paktın, bu metinde adı geçen ülkeler arasında gecikmeden yürürlüğe konulması isteğinin bir sonucu olarak, 9 Şubat 1929’da Sovyetler Birliği, Estonya, Letonya, Polonya ve Romanya arasında Moskova Protokolü imzalanmıştır. Litvinov Protokolü olarak da bilinen bu düzenlemenin 1. maddesi, savaşın ulusal siyaset aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesine ilişkin Briand–Kellogg Paktı’nın ayrılmaz bir parçası olarak eklenen bu Protokolün, imzacı devletler arasında her birinin yasama organları tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe gireceğini bildirmektedir. Buna göre antlaşma, Briand–Kellogg Paktı’nın 3. maddesinde belirtilen sürecin yerine getirilmesine gerek kalmaksızın Moskova Protokolü tarafları arasında geçerli olacaktır. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Sovyetler Birliği

160 Soysal (1991), ss. 397–399; Gönübol, s. 158.

161 *Düster*, III, Cilt 10, s. 321; *Resmi Gazete*, 5 Şubat 1929, Sayı: 1111, s. 6569.

162 Soysal (1991), s. 359.

Büyükelçisi'ne gönderdiği 4 Mart 1929 tarihli mektupta, Sovyet Dışışleri Bakanı Litvinov'un bu girişiminin, ülkesinin barış politikasıyla örtüştüğünü ve bu nedenle Türkiye'nin de Protokole katılmak istediğini bildirmiştir. Türkiye Moskova Protokolü'nü 1 Nisan 1929'da kabul edilen bir kanun ile onaylamış ve söz konusu kanun 8 Nisan 1929 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁶³

1.2. Karadeniz ve Ona Bitişik Denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Protokolü

Türkiye'nin siyasi ve ekonomik bağımsızlığının belgesi olan 23 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın imzalandığı “Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansı”nda kimi meseleler üzerinde anlaşmaya varılamamış ve bu sorunların çözümü barış antlaşmasından sonra yapılacak müzakerelere bırakılmıştır. Musul sorunu, Osmanlı borçları, Hatay meselesi ve nüfus mübadelesi gibi konular 1923 sonrası dönemin temel gündem maddelerini oluşturmuş ve Türkiye ile İngiltere, Fransa ve Yunanistan arasında kimi zaman gerginliklere yol açmıştır. Diğer taraftan aynı dönemde, Avrupa devletlerinin kendi aralarında imzaladıkları bir dizi garanti antlaşmasını içeren Locarno Düzenlemeleri ve Almanya'nın uluslararası sisteme yeniden dâhil edilmesi, savaş sonrası düzenle bütünleştirilmemiş olan Sovyetler Birliği'ni Locarno düzeninin dışında kalan ülkelerle yakınlaşmaya itmiştir. Bu gelişmeleri takiben Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında 17 Aralık 1925 günü imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile taraflar birbirlerine karşı saldırmazlık ve tarafsızlık yükümlülüklerini üstlenmişlerdir. Antlaşma, taraflardan birine üçüncü bir taraftan yöneltilecek olan siyasi nitelikte bir anlaşmaya ve düşmanca bir harekete, diğer tarafın katılmaması hükmünü getirmiştir.¹⁶⁴ Üç yıllık bir süre için imzalanan bu Antlaşma, 17 Aralık 1929'da imzalanan ek bir protokol ile iki yıl daha uzatılarak bir önceki Antlaşmanın yükümlülükleri genişletilmiş ve taraflar Antlaşmanın 2. maddesiyle, diğer tarafa bildirmeksizin onun karada ya da denizde doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle¹⁶⁵ siyasi antlaşmalar yapmamayı taahhüt etmişlerdir.¹⁶⁶

163 *Düstur*, III, Cilt 10, s. 581; *Resmi Gazete*, 8 Nisan 1929, Sayı: 1162.

164 Soysal (1991), ss. 264–265; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, ss. 109–112.

165 Burada bahsedilen devletleri tespit eden gizli bir protokole göre bu devletler, Türkiye için; İran, Irak, Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, İngiltere ve Fransa, Sovyetler Birliği için; İran, Afganistan, Çin, Moğolistan, Japonya, Finlandiya, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya ve İngiltere'dir. (Gürün, s. 124)

166 Soysal (1991), s. 272.

Protokolün imzalanmasından bir yıl sonra, yine 1925 tarihli Antlaşmanın bir parçası olarak kabul edilen ek bir protokol ile taraflar, mevcut silahların azaltılmasını sürekli bir barışın temel güvencesi olarak gördüklerinden, iki ülke arasındaki güvenin yeni bir kanıtı olarak, 17 Aralık 1929'taki Antlaşmanın 2. maddesini karşılıklı bir taahhüt ile bütünlemeyi kararlaştırmışlardır:

“İki Yüce Akit taraftan her biri diğer tarafı altı ay evvel haberdar etmeksizin, Karadeniz’de ve ona bitişik denizlerdeki harp donanmalarını takviye edecek herhangi bir harp gemisini tezgâha koymayacak veya böyle bir gemiyi ecnebi tezgâhlarına sipariş etmeyecek veyahut mezkûr denizlerde bulunan kendi harp donanmasının şimdiki terekkübünü arttırmakta müessir olabilecek herhangi bir tedbire tevessül eylemeyecektir.”¹⁶⁷

Protokolde söz konusu olan denizler, Karadeniz ve ona bitişik denizler olarak Akdeniz, Ege ve Marmara Denizlerini içerdiği için, Antlaşma Sovyetler Birliği’nden çok Türkiye’yi yükümlülük altında bırakmıştır. Bu yükümlülük ise Türkiye’nin bu alandaki dış politikasında Sovyetler Birliği’ne bağımlılığı anlamına gelmiştir. 1931 ve 1935 yıllarında olmak üzere iki kez daha uzatılan 1925 tarihli Antlaşma, 1929 ve 1931 Ek Protokolleri ile 7 Kasım 1945 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁶⁸

1.3. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Katılımı

Çözümü, Lozan Barış Konferansı sonrasında yapılacak düzenlemelere bırakılan meselelerden bir tanesi olan Musul sorunu, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep olarak, İngiltere’nin Türkiye’nin MC üyeliğine sıcak bakmaması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Cemiyete üye olması durumunda Misakın 16. maddesi uyarınca, Misaka aykırı olarak savaşa başvuran imzacı bir tarafa karşı diğer üyelerin ortaklaşa girişeceği zorlama tedbirlerine katılmak zorunda kalacak olması, Türkiye’nin Cemiyet üyeliği konusunda çekimser bir tutum sergilemesine sebep olmuştur. Böyle bir tedbirin, o dönemde özellikle Sovyetler Birliği ile olan yakın ilişkiler açısından sıkıntı yaratabileceği endişesi, Türkiye’nin MC üyeliğini geciktiren unsurlardan birini teşkil etmiştir.¹⁶⁹ Diğer taraftan, Musul sorunu ve nüfus mübadelesi meselelerinde, MC Meclisi’nin ve Milletlerarası Adalet Divanı’nın verdiği kararlar Türkiye’nin Cemiyete karşı tutumunu olumsuz yönde etkilemiş ve hem resmi çevreler hem de kamuoyunda tepkilere neden olmuştur.¹⁷⁰ 1930’lara kadar

¹⁶⁷ *Düstur*, III, Cilt 12, s. 1010.

¹⁶⁸ Soysal (1991), s. 266.

¹⁶⁹ Aptülahat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 170; Soysal (1991), s. 399.

¹⁷⁰ Gönlübol, ss. 150–157.

iç işleriyle uğraşan Türkiye, söz konusu sorunları büyük oranda çözüme kavuşturduktan sonra uluslararası alandaki çalışmalarla daha çok ilgilenmeye başlamıştır.

Türkiye'nin Cemiyete katılımıyla ilgili çalışmaların gidişatının, Cemal Hüsnü Bey tarafından Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na bildirildiği 30 Nisan 1932 tarihli yazıda, MC Genel Sekreterlik Bürosu'nun değindiği bazı noktalara yer verilmiştir. Genel Sekreterlik tarafından yapılacak olan davete verilecek cevapta, Türkiye'nin daha önce imzalamış olduğu antlaşmaların, onun MC üyeliğinden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesinin önünde engel oluşturmayacağını bildirilmesi istenmiştir. Burada özellikle işaret edilen nokta, 1925 yılında SSCB ile imzalanmış olan Tarafsızlık Antlaşması'dır. Fakat Türk Temsilcisi, bu durumun tekrar üzerine düşünülebilir olduğunu ve Türkiye'nin katılımı ile ilgili süreçte SSCB ile yapılacak olan müzakerelerin önem taşıdığını ayrıca belirtmiştir.¹⁷¹

Nitekim İspanya ve Yunanistan temsilcilerinin de girişimleriyle MC Genel Sekreterince yapılan çağrıya Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'ın imzasını taşıyan mektupla verilen yanıtta, Türkiye'nin Cemiyet üyesi olmayan devletler de dâhil olmak üzere bugüne kadar yapmış olduğu antlaşmaların, Cemiyet üyeliğinin getirdiği yükümlülüklerle hiçbir şekilde çelişmediği ifade edilmiştir. MC Misakı'nın kabulü anlamına gelen mektupta "Türkiye'nin, Lozan Antlaşması'ndan doğan askeri yükümlülükleri nedeniyle özel bir durumda bulunduğu ve Misakın uygulanması için 16. madde uyarınca girişilecek olan zorlama tedbirleriyle ilgili yükümlülükleri, askeri ve coğrafi durumuyla bağdaşacak ölçüde üstlenebileceği" çekincesine de yer verilmiştir.¹⁷² TBMM'nin 9 Temmuz 1932 tarihli Genel Kurul kararı ile verilen bu yanıt, MC Genel Kurulu'na sunulduktan sonra Türkiye, 18 Temmuz 1932 günü MC taraflarından birisi olmuştur.

Türkiye'nin Cemiyete katılımı, ulusal menfaatlerin gerektirdiği biçimde hareket edilmesinin, diğer bir deyişle Atatürk'ün ulusal politika ilkesinden sapılmadığının bir kanıtı olarak değerlendirilmiş; diğer yandan Misakın kabulünde konan çekincenin, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin dostluğu konusunda herhangi bir şüpheye düşmemesi yönünde tatmin edici bir açıklama olduğu ifade edilmiştir.¹⁷³

171 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra BCA), Muamelat Kataloğu (030.10), Klasör 222, Dosya 497, Belge 20.

172 *Düstur*, III, Cilt 13, 1231 (951).

173 Akşin, s. 176.

1.4. Cenevre Konferansı ve Kara Silahsızlanma Meselesi

Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu'nun çalışmalarına devam ettiği sırada Türk Dışişleri Bakanlığı'nca, bu konudaki Hükümet görüşlerinin bildirilmesi için bir komisyon kurulmuştur. Ayrıca 1932 Silahsızlanma Komisyonu çalışmalarıyla ilgili de Türk tezi mevcuttur. Türk Komisyonu'nun tezini ileri süren Tevfik Rüştü Aras, devletlerarasındaki ilişkilerde geçerli temel ilke olan eşitlik ilkesinden hareketle, devletlerin eşit miktarda kuvvete sahip olması gerektiği görüşünü dile getirmiştir. Savaşın önlenmesi ve azaltılması çalışmalarının en başta, bir devletin başka bir devlete karşı savaşa başvurma girişiminin imkânsız kılınmasını amaçlaması gerekmektedir. Bunun sağlanması içinse, en güçlü olan devletin kendini savunabileceği miktar belirlendikten sonra, diğer devletlerin kuvvetlerinde kademeli olarak indirim gitmeleri, daha az güce sahip olanların ise bu miktara ulaşana kadar kuvvetlerini arttırmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda Türk tarafı, silahlanmanın sınırlandırılmasının ve savaş sanayinin kontrole tabi olması, her türlü askeri ittifakın kaldırılması ve mevcut durumun küçük ordular halinde düzenlemesi noktaları savunulmuştur. Diğer yandan, silahsızlanmanın mı güvenlik getireceği, yoksa güvenlikle orantılı olarak mı silahlanmada indirim gidilmesi gerektiği konusunda, mevcut olan farklı görüşlerden hareketle, silahsızlanmanın güvenliğe tabi olmaması gerektiği kanısına varılmıştır. Komisyonun bu tezi, MC işlerinden sorumlu Umum Müdürü Aptülhat Akşin tarafından, dayandığı eşitlik ilkesinin gerçeklikten uzak olduğu ve büyük güçlerle küçük devletlerin bu yöndeki bir eşitliğinin tasavvur edilemeyecek bir durum olduğu yönünde eleştirilmiştir.¹⁷⁴

Türkiye'nin, silahlanmanın sınırlandırılması ve azaltılmasına yönelik olarak 1932 tarihli Cenevre Konferansı'nda öne sürdüğü teklifin temelini de, Hazırlık Komisyonu'ndaki görüşe paralel olarak, bütün devletlerin tabi olacağı üst bir silahlanma seviyesinin belirlenmesi görüşü oluşturmuştur. Tespit edilen seviyenin üzerinde olan devletlerin belirli bir süre içerisinde kuvvetlerini bu seviyeye indirecek, fakat bu seviyenin altında olan devletler sahip oldukları kuvvetleri arttırmayacaklardır. Türkiye bunun yanında, tanklar ve ağır toplar ile askeri hava kuvvetlerinin topyekûn kaldırılması, tersaneler ile silah fabrikalarının çeşitli devletler arasında adil bir biçimde bölüştürülmesi, kimya savaş yöntemlerinin yasaklanması ve savaş imalatının uluslararası kontrole tabi tutulması teklifinde bulunmuştur.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Akşin, ss. 146–149.

¹⁷⁵ Akşin, s. 153.

Türk resmi makamları tarafından yapılmış olan kimi açıklamalar da MC Silahsızlanma Komisyonu tarafından yürütülen çalışmalara yönelik Türkiye'nin nasıl bir tutum izlediğine dair bazı görüşler sunmaktadır. Bunlardan birisi, 1932 yılında Cenevre'de toplanan Silahlanmanın Sınırlandırılması ve Azaltılması Konferansı'ndan ayrılmış olan Almanya'nın, tekrar konferansa katıldığı tarih 14 Aralık 1932'de Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'nden gönderilen bir yazıda yer alan, Almanya'nın konferanstaki tutumuna yönelik ifadelerdir. Söz konusu yazıda, Almanya'nın hukuki eşitlik ilkesinden beş senelik bir süre sonunda yararlanabileceği ve bu süre sonunda diğer devletlerin silahlanmalarındaki azaltma ve sınırlandırma çalışmalarına bakarak askeri kuvvetlerini ulusal güvenliğini sağlayacak düzeye getirebileceği ifade edilmiştir. Fakat diğer devletlerin Versailles Düzeni ile Almanya'ya getirilen sınırlamaların seviyesine inmeye hiçbir zaman yanaşmayacakları öngörülebildiği için, Almanya'nın asıl amacının genel bir silahsızlanma talebinden çok kendi silahlanma düzeyini arttırmak olduğu anlaşılmaktadır. Almanya'nın, silahlanma meselesini bu şekilde çözüme kavuşturduktan sonra ise, doğu sınırlarıyla ilgili sorunları gündeme getirmek için kısa süre içinde girişimlere başlaması beklenmektedir.¹⁷⁶

Yine resmi yazışmalardan anlaşıldığı üzere Türkiye'nin, Daimi Silahsızlanma Komisyonu'nun silahların yasaklanmasına yönelik çalışmalarına dair temkinli bir tutum izlediği görülmektedir. 1933 tarihli bir yazıda Dışişleri Bakanı, MC Silahsızlanma Komisyonu'nun —kimyasal, yakıcı ve bakteriyel silahların kullanımının yasaklandığı ve üzerinde anlaşmaya varılmış olan çeşitli kara silahlarıyla ilgili sınırlamaların getirildiği— 1934'teki düzenlemesinde bahsi geçen silahların yasaklanmasının mümkün olduğu, fakat birtakım nedenlerle bunun sınırlı bir nitelik taşıyacağını belirtmiştir. Bunun nedenlerinden biri, kimya silahlarının kontrolünün kimya sanayinin de kontrolünü gerektirecek olmasıdır. Her devletin kimya sanayinin gelişimi siyasi ve ekonomik unsurlara dayandığından, devletlerin kimya sanayindeki üretiminin sınırlandırılmasına yönelik bir kontrol mekanizmasının hayata geçirilmesi mümkün görülmemektedir. Yine bu yazıda belirtildiği üzere bakteriyel savaş yöntemlerinin kontrolü de bu yöntemlerin insani amaçlarla kullanımına engel olabileceği için olası değildir.¹⁷⁷

176 BCA, Muamelat Kataloğu (030.10), Klasör 228, Dosya 532, Belge 25.

177 BCA, Muamelat Kataloğu (030.10), Klasör 228, Dosya 534, Belge 12.

2. ABD Dış Politikası Çerçevesinde Savaş Sonrası Statükoyu Belirleyen Gelişmelerin Türkiye'ye Etkisi

2.1. Türkiye ile ABD Arasındaki 27 Şubat 1946 Tarihli Kredi Anlaşması

Türkiye ise II. Dünya Savaşı'nın bitimine üç ay kala o güne kadar izlediği “savaş dışı olma”¹⁷⁸ politikasından vazgeçerek, 23 Şubat 1945 günü, 1942 tarihli BM Bildirgesi'ni imzalamış ve Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Aynı gün içerisinde Ödünç Verme ve Kiralama Yasası çerçevesinde ABD ile imzaladığı “Karşılıklı Yardım Anlaşması”yla, savaş sürdüğü müddetçe ABD'den alacağı savunma gereçleri, savunma hizmetleri ve savunma bilgilerini kapsayan yardımın devam etmesi, buna karşılık Türkiye'nin, sağlayabilecek durumda olduğu ve izin verebileceği hizmet, kolaylık ve bilgileri ABD'ye sağlaması kararlaştırılmıştır. Bugünkü olağanüstü durum sona erdiğinde ise Anlaşmanın 5. maddesinde belirtildiği üzere, imha edilmemiş, kayıp olmamış veya tüketilmemiş savunma teçhizatından, Amerikan hükümetince ülkesinin veya Batı yarımkürenin savunulmasına veya herhangi başka bir işe yarayacağı uygun görülenlerin ABD'ye iadesi kararlaştırılmıştır.¹⁷⁹

II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra ABD ile Türkiye arasında, savaş esnasında kabul edilmiş olan Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde 23 Şubat 1945 tarihli Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmış ve ABD bu Anlaşmanın 5. maddesinde bahsedilen yükümlüğü kullanmayı tercih etmeyeceğini belirten bir mektubu Anlaşmaya ek olarak sunmuştur. 27 Şubat 1946'da imzalanan Kredi Anlaşması'na göre, Türkiye'nin, kendi arazisi dışında satılığa çıkarılmış olan teçhizat ve malzeme fazlasından ihtiyacı olanları alabilmesini kolaylaştırmak için, ABD tarafından Türkiye'ye 10 milyon dolarlık kredi verilmesi ve bu kredinin eşit taksitlerle yıllık belirli bir faiz üzerinden geri ödenmesi kararlaştırılmıştır. Fakat Türkiye'nin gerek bu Anlaşma kapsamında, gerekse Truman Doktrini sonrasında satın aldığı malzemelerin büyük çoğunluğu II. Dünya Savaşı'ndan kalma, kullanıma uygun

178 Türkiye II. Dünya Savaşı'nın son aylarına kadar hem Müttefikler hem de Mihver kanadından devletler ile yaptığı antlaşmalarla savaş dışı olma durumunu sürdürmüş fakat tarafsız olmamıştır. Savaşın başında Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Üçlü İttifak ile bu üç ülke, Türkiye'nin kendisine yöneltilen bir saldırı sonucu saldırgan ülkeyle savaş girmesi durumunda bu iki ülkenin; İngiltere ve Fransa'ya karşı Akdeniz'e yayılacak bir saldırı durumunda ise Türkiye'nin yardım ve işbirliğinde bulunmasını üstlenmişlerdir. Diğer yandan 1941 yılında gerek Sovyetler gerekse Almanya ile imzalanan Saldırmazlık Paktları ile tek taraflı bir politika izlemekten kaçınmış ve bloklardan yalnızca birine bağlı kalmamıştır. İtalya'nın Yunanistan'ı işgali sonrasında Türkiye'nin savaşa katılmasının gündeme gelmesinden sonra Saraçoğlu, Türkiye'nin “tarafsız” değil sadece “savaş dışı” olduğunu ve saldırıya uğrayana ya da kendini taahhütlerini uygulamakla yükümlü bulana kadar böyle kalacağını ifade etmiştir (Oran, Cilt 1, s. 415).

179 *Resmi Gazete*, 10 Temmuz 1945, Sayı: 6053.

olmayan malzemeler olduğu ve bu malzemeleri üreten fabrikalar kapandığı veya üretimini durdurduğu için yedek malzeme temininde sıkıntı yaşanmış; Türkiye aldığından çok daha fazlasını vererek yedek parça temin etmek zorunda kalmıştır. Bu malzemelerin bakım ve onarımında önemli sorunlarla karşılaşmış, bu nedenle Anlaşma herhangi bir fayda sağlamadığı gibi Türkiye'yi zarara sokmuştur.¹⁸⁰

2.2. Truman Doktrini ve Marshall Planı Kapsamında Türkiye'ye Yapılan Yardımlar¹⁸¹

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD uluslararası ortamda, BM Örgütü ile siyasi, Bretton Woods Sistemi ve Dünya Bankası gibi mekanizmalar sayesinde ise ekonomik anlamda etkin bir güç olarak varlığını sürdürmüş olmasına karşın savaştan tek başına galip çıkmamış ve dönemin diğer etkin gücü Sovyetler Birliği karşısında önderliğini sürdürmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği'nin çevrelenerek gerek Doğu Avrupa'ya, gerekse Akdeniz ve Orta Doğu'ya doğru genişlemesinin durdurulması, savaş sonrası ABD dış politikasının temel unsurlarından birini teşkil etmiştir. Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'ta Sovyetler tarafından desteklenen komünist rejimlerin mevcudiyeti, İtalya'da komünistlerin önemli bir siyasi güç haline gelmesi, Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki talepleri¹⁸² ve Türkiye üzerinden İran ve Irak yoluyla Ortadoğu'ya hâkim olması ihtimalinin yanında, askeri ve ekonomik yardımlarla savaş sonrası statükonun korunması

180 Tunçkanat, s. 30; Savunma Sanayii Müsteşarlığı, *Savunma Sanayimiz*, <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/savunmaSanayimiz/Sayfalar/tarihce2.aspx>, (10.03.2010); Sezai Orkunt, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, y.y., Milliyet Yayınları, 1978, s. 139.

181 II. Dünya Savaşı esnasında başlayarak, savaş sonrasında farklı isimlerle ve farklı idarelerin yönetiminde devam eden ABD yardımlarına burada yalnızca ana hatlarıyla değinilmiştir. Türkiye açısından yardımlar ise, 1964–1974 yılları arasındaki Türk dış politikası üzerindeki etkisi ölçüsünde ele alınmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı olarak bkz. Rhonda L. Callaway, Elizabeth G. Matthews, *Strategic US Foreign Assistance, The Battle Between Human Rights and National Security*, Bodmin, Cornwall, Ashgate Publishing Limited, 2008.

182 Boğazların denetimi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye Cumhuriyeti'ne geçmiş, fakat askerden arındırılmış bölgelerin varlığı ve Boğazlar Komisyonu nedeniyle Türkiye'nin egemenlik hakları kısıtlanmıştır. Lozan'dan 13 yıl sonra Türkiye'nin talebi üzerine toplanan Montrö Konferansı'nı kendi lehine değişiklikler yapabileceğini düşünerek destekleyen Sovyetler Birliği, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin Boğazlardan geçişinde getirilecek sınırlamalar konusunda Türkiye ile fikir ayrılığına düşmüştür. Sovyetler, Montrö Sözleşmesi ile Türkiye lehine yeniden düzenlenen Boğazlar rejimi üzerinde değişiklik yapılması taleplerini, 1946 yılında verdiği iki nota ile tekrar gündeme getirecektir. Boğazlar rejimi ve söz konusu Sovyet notaları için bkz. Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, yayınevi yok, 1968; Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri: 1920–1953*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991. Boğazların —13. yüzyıldan Lozan Antlaşmasının imzalandığı 20. yüzyıla kadarki dönemde— Osmanlı dönemindeki durumu ve Çarlık Rusyasının Boğazlar üzerindeki taleplerinin ayrıntılı değerlendirmesi için ise bkz. Cemal Tükin, *Boğazlar Meselesi*, İstanbul, Pan Yayıncılık, 1999.

ve Boğazlarla birlikte Akdeniz'in ve buradaki limanların kontrolünün amaçlanması Truman Doktrini'nin temel dayanak noktalarını oluşturmuştur.¹⁸³ Harry S. Truman, 12 Mart 1947 günü Kongre'de yaptığı konuşmasında, Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak olan ekonomik ve askeri yardımlar sayesinde, silahlı azınlıkların ya da dış baskıların boyunduruk altına alma girişimlerine karşı koyan ulusların özgürlüğünün desteklenmesi gerektiğini dile getirmiş, bu doğrultuda Yunanistan ve Türkiye'ye toplam 400 milyon dolarlık yardım yapılmasını talep etmiştir.¹⁸⁴ Şayet ABD bu konuda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmezse dünya barışının ve kendi ulusunun refahının da tehlikeye gireceğini ekleyerek Doktrini, demokratik ülkelerin özgürlüklerinin baskıcı rejimlere karşı korunmasına yönelik ve tüm dünyaya uygulanacak bir ilke şeklinde yansıtmıştır.¹⁸⁵

Doktrin çerçevesinde yapılacak olan yardımın Türkiye tarafından kabul edilmesinin siyasi, ekonomik ve askeri olmak üzere çeşitli nedenleri bulunmaktadır. O dönemde, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde temelde Boğazlar meselesinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle Türkiye kendini yalnız hissetmiş ve ABD ile iyi ilişkiler kurmayı bir çıkış yolu olarak görmüştür. Bunun yanı sıra II. Dünya Savaşı esnasında Türkiye'nin, elinde bulunan askeri teçhizat açısından dönemin ve büyük güçlerin gerisinde kaldığı ve savaşa hazırlıksız olduğu açık bir biçimde ortaya çıkmış; Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamında ABD tarafından Türkiye'ye yapılan askeri yardımlar ise savaş sonrasında sona ermiştir.

183 Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979, ss.12-15; Oran, Cilt 1, ss. 530-531.

184 Orkunt, s. 138; Haydar Tunçkanat, *İkili Antlaşmaların İçyüzü*, Ankara, Ekim Yayınları, 1970, ss. 100-101.

185 Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 152; Oran, Cilt 1, ss. 529-530.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra baş gösteren ekonomik sorunlar da,¹⁸⁶ Türkiye'nin bu yardıma ihtiyaç duymasındaki bir diğer önemli etkidir.¹⁸⁷

Türkiye ve Yunanistan'a Yardım Yapılmasına Dair Kanun (22 Mayıs 1947) kapsamında Türkiye'ye yardım yapılacağını ve Türkiye'nin söz konusu kanun hükümleri gereğince bu yardımı fiilen kullanacağını hükme bağlayan 12 Temmuz 1947 tarihli Antlaşma, 1 Eylül 1947'de TBMM tarafından onaylandıktan sonra 5 Eylül'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁸⁸ Sekiz maddeden oluşan Antlaşmanın gerek Türkiye'nin ileriki yıllarda izleyeceği dış politika, gerekse 1964'teki Johnson Mektubu açısından önemli olan noktasını ise Antlaşmanın 4. maddesi teşkil etmektedir. Söz konusu madde, yapılacak olan yardımın yalnızca tahsis edilmiş olan amaçlar için kullanılabileceği, ABD tarafından uygun görülmediği takdirde hiçbir madde ve bilginin mülkiyetinin devredilemeyeceği, bunların Türkiye Hükümeti'nin subayı veya memuru sıfatı taşımayan kişiler tarafından kullanılmasına müsaade edilemeyeceği ve bu sığata sahip olmayan kimselere yardıma konu olan bilginin açıklanamayacağı hükmünü getirmektedir. Türkiye'nin 1964 yılında Kıbrıs'a müdahale kararı alması üzerine ABD Başkanı Lyndon Johnson tarafından gönderilen mektupta bu maddeye atıfta bulunularak, 12 Temmuz 1947 tarihli Antlaşma çerçevesinde verilen silahların Kıbrıs'a yapılacak müdahalede kullanılamayacağını bildirecektir.¹⁸⁹ Truman Doktrini'nin Türkiye açısından önemi, etkisinin yardımın yapıldığı dönemle sınırlı kalmayıp, yardımı takip eden yıllarda da Türkiye'nin dış politikası üzerinde belirleyici olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye bu dönemde siyasi açıdan, Sovyetler karşısında ABD ile iyi ilişkiler içinde bulunmayı amaçlamış, fakat uygulamada bununla

186 Türkiye, savaş dışı olma durumunu savaşın son aylarına kadar sürdürmüş olmasına rağmen, uzun süren seferberlik yılları bir yandan savunma masraflarını arttırırken diğer yandan tarım ve sanayiye kalifiye işgücünden yoksun bırakmıştır. Ayrıca savaş yıllarında izlenen devletçi ekonomik politikalar ile Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu ve Varlık Vergisi gibi uygulamalar sonucunda, Türk burjuvazisi ile Anadolu'daki büyük toprak sahipleri ve tüccarlar savaş zengini kesim olarak ortaya çıkarken; çoğunluğu oluşturan sabit gelire sahip kesim ile küçük toprak sahibi çiftçinin alım gücü giderek azalmıştır. Savaş koşullarında yüksek fiyatlardan satılan krom gibi ürünlerden elde edilen gelirin savaş sonrasında sona ermesi veya normal seviyeye inmesi, savaş esnasında eksikliği hissedilen ürünlerin ithal edilmeye başlanmasıyla birlikte ticaret dengesinde meydana gelen bozulma ve ülkeye girmeye başlayan tüketim mallarının, savaş döneminde biriken döviz stoklarını hızla eritmesi Türkiye'yi ekonomik sıkıntıya sokan diğer önemli unsurlardır. (Oran, Cilt 1, ss. 532–533; Sander, ss. 19–20). Ayrıca savaş dönemi devletçi ekonomik politikalarla ilgili bkz. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, ss. 92–94; Oran, Cilt 1, s. 388.

187 Oran, Cilt 1, ss. 532–533.

188 *Resmi Gazete*, 5 Eylül 1947, Sayı: 6699.

189 Armaoğlu, ss. 162–164.

sınırlı kalmayıp daha geniş kapsamlı ve Türkiye'nin büyük oranda Batı bloku içerisinde kaldığı bir uygulamaya dönüşmüştür.¹⁹⁰

ABD Truman Doktrini'ni uygulamaya koyduktan sonra, Avrupa ülkelerinin savaş sonrası ekonomilerinin yeniden kalkındırılması amacıyla Marshall Planı'nı devreye sokmuştur. ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın Haziran 1947'deki, Avrupa ülkelerinin ekonomik bir program meydana getirmeleri yönündeki teklifi üzerine Paris'te toplanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'na Türkiye de katılmıştır. Konferans sonrasında katılımcı ülkelerin durumu ABD tarafından gözden geçirilmiş; bu yardımın savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa'nın kalkındırılması adına kabul edilmiş olduğu, savaşta yıkıma uğramamış olan Türkiye'nin ise, Avrupa ülkelerinin karşı karşıya bulunduğu ekonomik sorunlarla meşgul olmadığı ve döviz stoklarının on beş aylık süre için yeterli görüldüğü ileri sürülerek yardım talebine olumlu bir yanıt verilmemiştir.¹⁹¹ Ayrıca 12 Temmuz 1947 tarihli Antlaşma'da tavsiye edildiği üzere, Türkiye'nin silah altındaki asker sayısını azaltması ve buradaki iş gücünü ekonomik kalkınma için kullanması gerekliliği üzerinde durulmuştur. ABD Hükümeti ile temaslarını sürdüren Türk yetkililer, ülkenin siyasi ve coğrafi durumunun ekonomik zorluklar yarattığını, daha önce yapılmış olan yardımların öngörülmesi olan refahı sağlamadığını ve bu nedenle ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek adına dış yardıma ihtiyaç duyulduğunu dile getirerek, Türkiye'nin durumunun yeniden gözden geçirilmesini talep etmiştir.¹⁹² Yardım talebinin tekrar ele alınması sonucunda, 4 Temmuz 1948'de imzalanan Ekonomik İşbirliği Antlaşması ile Türkiye, 3 Nisan 1948'de ABD Kongresi'nce kabul edilmiş olan Ekonomik İşbirliği Kanunu¹⁹³ kapsamındaki yardımdan yararlanmaya başlamıştır.¹⁹⁴

Marshall Planı kapsamında yapılan yardımların çalışmamız açısından önem teşkil eden esas noktasını ise, söz konusu yardımların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi

190 Sander, s. 36;

191 Mehmet Gönübol, Ahmet Şükrü Esmer, A.Suat Bilge ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, 6. Baskı, Ankara, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987, s. 221; Sander, s. 47.

192 Gönübol vd., s. 221; Sander, ss. 47-48.

193 Ekonomik İşbirliği Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra 16 Nisan 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (Organization for European Economic Cooperation) kurulmuştur. Örgüt, 1960 yılında, işlevini tamamlaması ve ABD ile Kanada'nın katılımıyla, ulusal para ve maliye politikalarının düzenleneceği bir kamu ve özel ekonomik işbirliği platformu olarak bugünkü Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (Organization for Economic Cooperation and Development OECD) dönüşmüştür. (Dağ, s. 329).

194 Armaoğlu, s. 168.

oluşturmaktadır. Avrupa Kalkındırma Programı çerçevesinde Türkiye'ye verilen rol, Avrupa'nın yeniden inşası esnasında, tarımsal üretimin arttırılması ve krom gibi önemli maden kaynaklarının işletilmesi olmuştur. Paris Konferansı sonucunda oluşturulan rapor ABD tarafından incelendikten sonra, Başkan Truman tarafından Kongreye, bir kanun tasarısı şeklinde sunulmuş ve bu tasarıda Türkiye'nin söz konusu programdaki yeri, *“Türkiye'nin kalkınma programındaki başlıca rolü, ana ihtiyaç maddeleri istihsalini, Avrupa'nın ve dünyanın ihtiyaçlarına uygun olarak arttırmaktır. Bunu, Türkiye'nin ziraat, ulaştırma, maden teçhizatını ve diğer teçhizatı ve bu teçhizatı müessir olarak kullanılabilmesi için lüzumlu teknik yardımın sağlayacağı umulmaktadır.”* sözleriyle ifade edilmiştir.¹⁹⁵

Yardım alınmaya başladıktan sonra Ekonomik İşbirliği İdaresi tarafından hazırlanan raporda, Türkiye'nin tarımda makineleşme, gübreleme ve sulama gibi yeni yöntemlerle tarımsal üretimini arttırması, tarım alanlarını genişletmesi, maden kaynaklarının işletilmesi ile yeni ihracat kaynaklarına sahip olması gibi önlemler alması öngörülmüştür.¹⁹⁶ Gerçekten de Türkiye yardım almaya başladıktan sonra, bu dönemde verilen ABD ekonomik yardımları büyük oranda tarımsal üretim ve karayolları yapımı için kullanılmış ve Türkiye 1952 yılının sonuna gelindiğinde dünyanın en büyük buğday üreticilerinden biri haline gelmiştir. Ekonomik İşbirliği Örgütü Genel Sekreteri Fatin Rüştü Zorlu ve Ekonomik İşbirliği Misyonu Başkanı Russell Dorr tarafından 1951 yılında yapılan ortak açıklama, ekonomik yardımların hangi alanlarda kullanıldığını açıklar niteliktedir:

*“Ziraî istihsal ve verimliliğin arttırılmasının gerek Türkiye'nin, gerekse batı Avrupa'nın kolektif savunmasında haiz olduğu ehemmiyeti müdrük bulunan Türk hükümeti, Türkiye'nin ziraî istihsal ve verimliliğinde rolü olan hizmet ve tesislerin kuvvetlendirilmesi ve bunların ıslahına matuf geniş bir ziraî kalkınma politikası kabul ve tatbik etmekte bulunmuş ve bu maksatla da Marshall Planı kanalı ile memlekete büyük mikyasta tarım makine ve ekipmanı ile teknik yardım temin etmiştir.”*¹⁹⁷

Yapılan yardımların tarımsal kalkınma alanında kullanılması sonucunda özellikle 1950–1954 yılları arasında tarımsal üretimde büyük artış elde edilmiş, 1949'da Karayolları İdaresi kurularak binlerce kilometre şehir içi ve şehirlerarası karayolu yapımı sağlanmıştır. Fakat ABD Heyeti'nin tavsiyesi ile yapılan bu yatırımlar tek taraflı bir kalkınma sağlamış; karayolları yapımına verilen önem demiryolu yapımının bir kenara itilmesi sonucunu doğurken, tarımsal üretime atfedilen önem de sanayileşmenin ve planlı ekonominin büyük

195 *Ayin Tarihi*, 23 Şubat 1948, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>, (20.04.2011).

196 Sander, s. 51.

197 *Ayin Tarihi*, 21 Aralık 1951, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>, (21.04.2011).

oranda terk edilmesini beraberinde getirmiştir. Bunun da ötesinde verilen kredilerle liman, rıhtım ve ABD ordusu tarafından kullanılacak üslerin yapımına başlanmış ve Türkiye'nin hem ekonomik hem de siyasi alanda dışa bağımlılığının önü açılmıştır.¹⁹⁸

2.3. Türkiye'nin NATO'ya Katılımı ve Bağdat Paktı

İki kutuplu düzenin Doğu kanadının önderliğini yapan Sovyetler Birliği'nin, savaş esnasında başlayan batıya doğru genişlemesi savaş sonrasında da devam etmiş; Polonya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Çekoslovakya'da komünist rejimler iktidara gelmiştir. Diğer yandan, savaşın bitimini takiben BM çatısı altında yürütülen silahsızlanma ve silahların kontrolü çalışmaları, Doğu–Batı çatışması üzerinden ilerlemiş ve alınacak olan kararlar hemen her seferde veto hakkını kullanan Sovyetlerin muhalefetiyle karşılaşmıştır. 1948'de gerçekleşen Çekoslovakya darbesi ve Berlin Ablukası gibi olaylar ve 1949'da Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilen nükleer deneme ile atom bombası tekelinin ABD'den çıkması, Avrupa ülkelerinin Sovyetler Birliği karşısında ortak savunma ile ekonomik ve siyasal işbirliği oluşturma fikrini güçlendirmiştir. Bu doğrultuda, 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve Belçika arasında imzalanan ve 1949'da kurulacak olan Kuzey Atlantik İttifakı'nın da temelini oluşturan Brüksel Antlaşması çerçevesinde Batı Avrupa Birliği kurulmuştur. Birliğe ABD'nin de katılımını mümkün kılmak adına ABD'nin, BM Yasası'nın 51. maddesi¹⁹⁹ uyarınca bölgesel veya ortak savunma tedbirlerine katılımını öngören bir kanunun, ABD Senatosu tarafından kabul edilmesinden sonra, ABD ve Kanada'nın da katılımıyla gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Kuzey Atlantik savunmasına yönelik bir paktın imzalanması kararlaştırılmıştır. ABD ve Kanada'nın yanında Danimarka, İzlanda, İtalya, Norveç ve Portekiz ile Batı Avrupa Birliği ülkelerinden oluşan 12 ülke arasında, 4 Nisan 1949'da imzalanan antlaşma ile Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization NATO) kurulmuştur.²⁰⁰

198 Demokrat Parti döneminde yürütülen ekonomik politikalar ve siyasi alandaki gelişmelerle ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz. Oran, Cilt 1, ss. 486–498.

199 BM Yasası'nın 51. maddesi, BM üyelerinden herhangi birinin silahlı saldırıya uğraması durumunda, saldırıya uğrayan tarafın doğal olarak sahip olduğu kendi başına veya toplu olarak meşru müdafaa hakkının kullanılmasından kaynaklı önlemlerin Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesini ve bu önlemlerin, Konseyin uluslararası barış ve güvenliği sağlamak adına gerekli göreceği herhangi bir eylemi hiçbir şekilde etkilemeyeceğini belirtmektedir. (Soysal, 1991, s. 50.)

200 Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983, s. 255–256; *NATO El Kitabı*, Brüksel, 2001, s. 29; Soysal (1991), s. 391.

Söz konusu yıllarda Türkiye, savaşın bitiminden beri ABD ile işbirliği kurma ve Batı ittifakı içerisinde yer alma yönündeki politikalarının bir uzantısı ve Sovyet tehdidine karşı ABD ve Avrupa'nın desteğinin alınması isteğinin bir sonucu olarak, Avrupa devletlerinin Sovyet genişlemesi karşısında oluşturdukları güvenlik çemberine dâhil olmak istemiştir. Sovyetler Birliği'nin 1946 yılında verdiği notalarla dile getirdiği Boğazlar üzerindeki talepleri ve 1949'daki Karşılıklı Güvenlik Yardımı Kanunu ile NATO ülkelerine de verilmeye başlanan ABD yardımlarının azalması endişesi, Türkiye'yi NATO üyeliğine başvurmaya iten diğer unsurlardır.²⁰¹ NATO'ya girmek için, 1950 yılının başında, o dönemde iktidarda olan CHP yönetimi tarafından yapılan ilk başvuru Avrupa devletlerinin muhalefeti nedeniyle reddedilmiş, fakat Türkiye'nin üyelik girişimleri, 1950 yılının Mayıs ayında iktidarı el değiştirip Demokrat Parti'ye geldikten sonra da devam etmiştir. Bu girişimlerden biri olarak, Kuzey Kore ve onu destekleyen Sovyetler Birliği'yle, Güney Kore ve yanında yer alan ABD'yi karşı karşıya getiren ve Soğuk Savaş döneminin ilk sıcak çatışması olan 1950–1953 yılları arasındaki Kore Savaşı'na asker gönderilmesi kararı alınmış,²⁰² fakat savaşa katılma kararının bildirilmesinin ardından yapılan ikinci üyelik başvurusu da reddedilmiştir.²⁰³ Sonrasında, Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı çıkan İngiltere'nin, ABD ile uzlaşma içerisinde Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliğine olumlu yaklaşmasının da etkisiyle, NATO Bakanlar Konseyi'nin, 1951 yılının Eylül ayında gerçekleştirilen toplantısında kabul edilen “17 Ekim 1951 tarihli Kuzey Atlantik Antlaşmasına Ek Protokol” ile Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliğine çağrılmaları kararına varılmıştır. Bu Protokolün 29 Ocak 1952'de ABD Kongresi, 18 Şubat 1952'de ise TBMM tarafından kabul edilmesiyle Türkiye'nin NATO üyeliği gerçekleşmiştir.²⁰⁴

201 Sander , ss. 62–66.

202 Armaoğlu, s. 181; Sander, ss. 70–74.

203 Türkiye'nin üyelik başvurusu reddedilerek bunun yerine, Türkiye ve Yunanistan'ın Akdeniz'in savunulması için gerekli görülen planlamalara katılmasını içeren Akdeniz Paketi ve Orta Doğu Komutanlığı Projesi önerileri sunulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin öncülüğünde Batılı güçlerin, önce Orta Doğu Komutanlığı Projesi, bu projenin Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerinin muhalefetiyle karşılaşmasından sonra ise Orta Doğu Savunma Örgütü adıyla, bölge ülkeleri arasında bir savunma paketi oluşturulması yönünde girişimleri istenilen sonucu vermemiştir. Diğer yandan, savaş sonrasında içinde bulunduğu ekonomik sorunlara rağmen Orta Doğu ülkeleriyle askeri ve ekonomik ittifaklarını sürdürerek bölgedeki çıkarlarını korumaya çalışan İngiltere'nin, ABD'nin desteği alınmadan bahsi geçen projelerin hayata geçirilmesinin güçlüğüne farkında olması, İngiltere'nin bölgedeki rolünün ABD tarafından devralınarak Bağdat Paketi gibi yeni bir oluşuma gidilmesini beraberinde getirmiştir. (Behçet Kemal Yeşilbursa, *The Baghdad Pact, Anglo American Defence Policies in the Middle East, 1950–1959*, New York, Frank Cass, 2005, ss. 2–3; Sander, s. 76).

204 Armaoğlu, s. 189.

Diğer yandan, 1953 yılında kabul edilen Kitlesele Misilleme Doktrini'ne göre, geniş bir kara ordusunun yerine stratejik hava kuvvetlerinin harekete geçmesini sağlayacak güçlerin varlığı yeterli görülmüş ve karşı tarafın taarruzuna, saldırının niteliğine bakılmaksızın, nükleer darbe de dâhil olmak üzere eldeki tüm imkânları kullanarak cevap verilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat burada amaç, çoğunlukla yorumlandığı gibi her saldırı durumunda öncelikle nükleer güce başvurmak değil, uygun görülen araçlarla uygun görülen yerde hemen karşılık verebilme yeteneğine sahip olmaktır. 1957'de Sovyetlerin ilk yapay uydu olan Sputnik'i uzaya göndermesini takip eden yıllarda ise NATO stratejisinde yeniden yapılan değişiklikle birlikte, 1961 yılında Esnek Mukabele Doktrini'ne geçilmiştir.²⁰⁵ Gerek 1953 yılında kabul edilen NATO stratejisi ile Türkiye'de açılmaya başlanan ABD üslerinin aynı döneme denk gelmesi, gerekse Esnek Mukabele Doktrini'nin kabul edilmesinden sonra ABD tarafından Türkiye'ye yerleştirilen orta menzilli füzelerin (MRBM), 1962'deki Küba Füze Krizi'ne giden sürecin başlangıcını oluşturması, değişen NATO stratejilerinin Türkiye üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir.²⁰⁶

Aynı dönemde, önceki yıllarda Batı çıkarlarının İngiltere'nin öncülüğünde savunulmasından yana olan ABD'nin, 1953'ün Mayıs ayında Türkiye, Yunanistan, İsrail, Hindistan, Pakistan, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, İran, Irak ve Libya'ya düzenlediği ve bölgeye yönelik politikasının yeni hatlarının ortaya çıktığı ziyaretler, Bağdat Paketi'na giden süreçte önemli bir adımı teşkil etmektedir. Mısır'ın, İngiliz birlikleri Süveyş Kanalı'ndan çekilmediği sürece bölgede oluşturulacak bir savunma paketi içerisine girmeyeceğinin ve Mısır ve Suudi Arabistan gibi Arap Birliği ülkelerinin Sovyetlerden çok, İngiltere, Fransa ve İsrail'le yaşadıkları sorunlarla mücadele etmekte olduklarının görülmesi, ABD'yi Sovyetlerin güney sınırlarının çevrelenmesi gerekliliği konusunda bir politika değişikliğine itmiştir.²⁰⁷ Bu doğrultuda ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles tarafından Kuzey Kuşağı Ülkeleri (Northern Tier Countries)²⁰⁸ olarak adlandırılan Türkiye, İran ve Irak'a yönelmiştir. Arap

205 *NATO El Kitabı*, ss. 42–43. Ali L. Karaosmanoğlu, "Nükleer Stratejinin İlk On yılı" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996, s. 338.

206 NATO stratejik kavramının incelenmesi çalışmamızın esas konusu dâhilinde olmamakla birlikte, bu stratejilerden, Türkiye üzerinde yarattığı yukarıda bahsetmiş olduğumuz etkiler nedeniyle birkaç cümleyle bahsedilmesi uygun görülmüştür. Söz konusu etkiler için bkz. Sander, ss. 92–93, 177–179; Sönmezoğlu, s. 436.

207 Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkileri*, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, ss. 111–112; Yeşilbursa, ss. 15–16.

208 Kuzey Kuşağı kavramı coğrafi olarak Orta Doğu'nun kuzey şeridindeki üç ülkeyi, Türkiye, İran ve Irak'ı kapsamaktadır. Bereketli Hilal denilen, Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'i kapsayan bölgenin ova ve vadilerinden Toros–Zağros dağ sistemiyle ayrılan Anadolu ve İran Platoları'nı içeren coğrafi

lkeleri, Avrupa ve İsrail Devleti ile sorun yaşarken, Dulles'e göre Kuzey Kuşağı lkeleri o dönemde daha çok Sovyet tehdidinden endişe duymaktadır.²⁰⁹ Türkiye'nin —aynı dönemde ABD'den alınan ekonomik yardımı arttırma çabasının da etkisiyle— Orta Doğu'da meydana getirilecek ve Arap lkelerinin katılmayacağı bir savunma sisteminin belkemiğini oluşturma görevini üstlenme yönündeki talebi, ABD Heyeti'nin Türkiye'ye yaptığı ziyaret esnasında Adnan Menderes tarafından dile getirilecektir. Fakat ABD, Arapların göz ardı edilmesi talebine sıcak bakmayacak; bölgenin savunmasında Kuzey Kuşağı lkelerinin birincil öneme sahip olduğuna inanmakla birlikte, diğer bölge ülkelerinin katılımının da sağlanmasıdan yana olacaktır.²¹⁰

Öncelikle 1953'te ABD ile Pakistan arasında imzalanan teknik ve ekonomik yardıma yönelik Antlaşma, bir yıl sonra ise Türkiye ile Pakistan arasında 2 Nisan günü imzalanan Dostane İşbirliği veya diğer bilinen adıyla Karaçi Antlaşması, bölgesel bir savunma sisteminin oluşturulmasına yönelik ilk adımı teşkil etmiştir. Karaçi Antlaşması ekonomik ve teknik konularda işbirliğini öngörmüş ve askeri bir antlaşma niteliği taşımamasına karşın, bu Antlaşma ile savunma alanında daha geniş katılımlı bir işbirliğinin örgütlenmesi hedeflenmiştir.²¹¹ Bağdat Paktı'na giden sürecin ikinci ayağını, aynı yıl ABD ile Irak arasında imzalanan askeri ve ekonomik yardım antlaşmasının ardından, 24 şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında imzalanan Karşılıklı İşbirliği Antlaşması oluşturmuştur. Taraflar Antlaşmanın 1. maddesiyle, savunma ve güvenlikleri için BM Yasası'nın 51. maddesine uygun olarak işbirliği yapacaklarını belirtmişlerdir.²¹² Irak açısından Bağdat Paktı'na katılmanın temelinde, Batının askeri ve ekonomik desteğini almak yatarken, İngiltere, Mısır'daki etkinliğini yitirdikten sonra Irak'taki varlığını koruma çabasının bir sonucu olarak Bağdat Paktı içerisinde yer almaya karar vermiştir. 4 Nisan 1955'te İngiltere'nin ve aynı yıl içerisinde sırayla Pakistan ve İran'ın katılımıyla Paktın rgtlenmesi tamamlanmıştır. ABD ise Kuzey Kuşağı kavramını ortaya koyarak bu ülkeler arasında bir savunma rgt kurulmasının öncülüğünü üstlenmesine karşın kendisi, Mısır ve Suudi Arabistan gibi Arap lkeleriyle

bölgedir. (Michael J. Cohen, *Strategy and Politics in The Middle East 1954–1960*, New York, Frank Cass Publishers, 2005, s. 67; Orna Almog, *Britain, Israel and The United States 1955–1958, Beyond Suez*, Portland, Oregon, Frank Cass Publishers, 2003, s. 10).

209 Cohen, s. 73.

210 Yeşilbursa, s. 17.

211 Oran, Cilt 1, ss. 621–622.

212 *Resmi Gazete*, 28 şubat 1955, Sayı 8942, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8942.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8942.pdf>, (25.04.2011).

bağlarının tamamen kopmaması ve Orta Doğu'daki çıkarlarının zedelenmemesi adına Paktın dışında kalmayı tercih etmiştir.²¹³

Paktın bölge ülkeleri açısından etkisi, Arap ülkeleri ile Pakta dâhil olan ülkeler arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi ve bölgede iki ayrı kutbun ortaya çıkması şeklinde görülmüştür. Arap ülkelerinin Batı blokundan uzaklaşmasını, aynı dönemde Sovyet dış politikasında 1953'ten itibaren "barış içinde bir arada yaşama" söylemiyle görülen değişikliğin bir sonucu olarak gören Türkiye'nin, Arap ülkelerini sürekli olarak Batı ile işbirliği içerisine çekme girişiminde bulunması olumlu sonuç vermediği gibi, bu ülkeleri Sovyetlere daha çok yakınlıştırmıştır.²¹⁴ Türkiye, İsrail devletinin kurulması ve İngiltere'nin bölgedeki varlığı sebebiyle Batı karşıtı bir tutum sergileyen Arap ülkeleri nezdinde, dâhil olduğu NATO ve Bağdat Paktı ile Batı dünyasının bir parçası olarak görülmüştür. Diğer yandan Türkiye, Bağdat Paktı'nın öncülüğünü üstlenmekle Sovyetler Birliği tarafından, bölge ülkelerini karşı karşıya getirecek yönde bir politika izlemekle suçlanmıştır. 1949'da tanıdığı İsrail Devleti tarafından da, güç kullanımından kaçınılmasına yönelik herhangi bir yükümlülük taşımayan Türkiye–Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması nedeniyle tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Pakt'ın Türkiye'ye gerek savunma gerekse ekonomik ve teknik anlamda işbirliği veya belirli bir ihtiyaç yönünde herhangi katkısı olmadığı gibi, Türkiye, takip eden yıllarda Batı askeri ve ekonomik yardımlarından beklediği desteği de bulamayacaktır.²¹⁵ 1958'in Temmuz ayına gelindiğinde Irak'ta yönetimin General Kasım önderliğinde gerçekleştirilen bir darbe ile devrilmesi ve 24 Mart 1959'da Irak'ın Pakttan çekildiğini açıklaması üzerine Bağdat Paktı, Merkezi Anlaşma Örgütü (Central Treaty Organization CENTO) adını almıştır. Bölge ülkeleri açısından önemli somut kazanımlar getirmeyen bu Örgüt, 1979'da Pakistan ve İran'ın Örgütten çekilmesinden sonra aynı yılın Eylül ayında Daimi Konsey tarafından alınan kararla feshedilmiştir.²¹⁶

2.4. 1948–1960 Döneminde Türkiye ile ABD Arasındaki İkili Antlaşmalar ve Füzelerin Türkiye'ye Yerleştirilmesi

Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde verilen yardımların başlangıcından 1960'a kadar geçen süreçte, Türkiye ile ABD arasında, 1951'deki Karşılıklı Güvenlik Kanunu ve

213 Uslu, ss. 115–117.

214 Sander, ss. 132–133;

215 Oran, Cilt 1, ss. 624–626; Uslu, s. 122.

216 Gürün (1983), ss. 361–365.

NATO Sözleşmesi'nin, tarafların birbirlerine karşılıklı yardımda bulunmasını ve silahlı bir saldırıya karşı kendi başlarına ve toplu olarak karşı koyma güçlerini arttırmalarını öngören 3. maddesine dayanarak bir dizi ikili antlaşma imzalanmıştır. Aralarında gizli nitelik taşıyanların da bulunduğu söz konusu antlaşmaların çoğu TBMM onayından geçmeden, Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir.²¹⁷ Yine bu ikili antlaşmalara, NATO Kuvvetler Statüsüne Dair Sözleşme ve NATO Sözleşmesi'ne dayanarak ve 12 Temmuz 1947 tarihli Antlaşmaya atıfta bulunarak Türkiye'de çok sayıda ABD üs ve tesisi kurulmuştur.²¹⁸

Bu doğrultuda, TBMM onayından geçmeden ve bir Bakanlar Kurulu kararı yetkisine dayanarak imzalanan 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Antlaşması, Türkiye ile ABD arasında imzalanacak olan diğer ikili antlaşmalara temel oluşturmuş gizli bir antlaşmadır.²¹⁹ Bu Antlaşmaya dayanarak, “müşterek savunma tesisleri” adı altında üs ve tesislerin kurulması için çeşitli uygulama antlaşmaları imzalanmış; yine söz konusu Antlaşma çerçevesinde, ABD gemilerine Türk limanlarından ve ABD uçaklarına da Esenboğa, İzmir, Diyarbakır, Eskişehir hava alanlarından yararlanma imkânı sağlanmıştır. Aynı Antlaşma ile ABD, bu üs ve tesislere teçhizat yerleştirme ve akaryakıt ve mühimmat stoku yapma hakkına ve hava ulaştırma, üs destek, haberleşme ve meteoroloji tesisleri ile akaryakıt depoları ve radar mevzileri gibi pek çok imkâna sahip olmuştur.²²⁰

Yine bu ikili antlaşmaların, askeri yardımların ve NATO üyeliği sürecinin bir sonucu olarak, 1953'ten itibaren Türkiye'de üs ve tesisler inşa edilmiş ve 1957 sonrasında Türkiye'ye orta menzilli füzelerin yerleştirilmesi işlemine başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin gerek kıtalararası balistik füzelere (ICBM) sahip olması, gerekse Suriye ile imzaladığı antlaşmalar sonrasında, Türkiye'nin Suriye ile yaşadığı gerginliğin iki ülke arasındaki ilişkilere yansması ve Sovyetlerin Türkiye'yi füze kullanımıyla tehdit etmesi, Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesine neden olmuştur. 1957'de Sovyet yapay uydusu Sputnik'in uzaya fırlatılmasından önce, savunma amacıyla çeşitli yerlerde atom destek komutanlıklarının kurulacağını açıklamış olan ABD'nin, diğer NATO ülkelerine caydırma maksatlı

217 Tunçkanat, ss. 305–306.

218 Armaoğlu, ss. 185–186.

219 Sander, ss. 108–109.

220 Haluk Ülman, “NATO ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, 1967, http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/22/4/10_A_Haluk_ULMAN.pdf, s. 512, (25.04.2011); Tunçkanat, ss. 305–311.

güç artırımı sağlamak için bölgelerarası balistik füzelerin (IRBM) verilmesi yönündeki resmi beyanı 1957 yılında gerçekleşmiştir.²²¹ ABD'nin söz konusu beyanından önce ise Adnan Menderes 9 Aralık 1957'de yaptığı bir açıklama ile güvenlik amacıyla ve karşılıklı savunma yardım programı gereğince Türkiye tarafından ABD'ye yapılmış olan talebin kabul edildiğini bildirmiş; verilecek olan uçaksavar güdümlü mermilerle sahra topçusu roketlerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savunma gücünü arttıracakları üzerinde durmuştur.²²² Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi kararı 1957 yılında verilmesine karşın, konuşlandırma işlemine 25 Ekim 1959'da yapılan gizli bir antlaşma sonrasında başlanmış²²³ ve 1961 yılının sonuna doğru tamamlanabilmiştir. Savaş başlıklarının mülkiyeti ABD yönetiminde kalmakla birlikte, ABD hava kuvvetlerinin hava destek üssü olan İzmir Çiğli Hava Üssü'nde konuşlandırılmış olan ilk Jüpiter füzesinin Türkiye'ye devir işlemi ise 1962'nin Ekim ayında gerçekleşmiştir.²²⁴

2.5. U2 Olayı

Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye konuşlandırılmaya başlandığı dönemde, Soğuk Savaş'ın iki ana merkezi Washington ile Moskova arasındaki temas artmış; dönemin uluslararası ortamı silahsızlanma, Avrupa'da nükleer silahlardan arındırılmış bir bölgenin oluşturulması ve blokların savunma kanatları NATO ile Varşova Paktı arasında bir saldırmazlık paktının imzalanması gibi diyaloglara sahne olmuştur. Artan diyalogun bir sonucu olarak, Doğu ve Batı bloklarının katılımıyla, 1960 yılının Mayıs ayında Paris'te bir zirve konferansının toplanması üzerinde anlaşılmış; fakat bu esnada meydana gelen U2 Olayı nedeniyle, Almanya'nın durumu ve silahsızlanma konularında farklı görüşlere sahip iki blokun Paris'te bir araya gelme tasarısı gerçekleşmemiştir.²²⁵

Sovyetlerin 1950'lerle birlikte nükleer silah ve füze teknolojisinde gösterdiği gelişimin, ABD tarafından takip edilmesi ve Sovyet teknolojisi ile askeri faaliyetlerinden haberdar olunması adına başlatılan U2 uçuşları, 1960'ın Mayıs ayında Sovyetlerin, kendi topraklarında bir Amerikan U2 casus uçağının düşürüldüğünü açıklamasıyla, Washington ile

221 Armaoğlu, ss. 251–252; Sander, s. 182.

222 Armaoğlu, s. 253; Milliyet, 10 Aralık 1957, s. 1, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jcJuU_x2B_uJv3piIzegBOvJYg_x3D__x3D_, (26.04.2011).

223 Sander, s. 185.

224 Uslu, ss. 137–138; Tunçkanat, s. 265.

225 Roger Morgan, “ABD ve SSCB, 1959–1962, U2 ve Küba Krizi” içinde *20. Yüzyıl Tarihi*, Cilt 2, Yönetenler: Rasih Güran ve Süreyya Kanıpak, İstanbul, Arkın Kitabevi, 1970, ss. 957–958.

Moskova arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep olmuştur. Washington, başta uçuşların meteorolojik sebeplerle yapıldığı yönünde bir açıklamada bulunsa da, akabinde düşen uçağın pilotunun sağ olduğu öğrenilince, bu uçağın istihbarat amaçlı olduğunu açıklamak durumunda kalmıştır. Khrushchev'in, bu olay üzerine yalnız ABD'yi değil, uçuşların gerçekleşmesine izin veren ülkeleri de eleştirmesi ve herhangi bir saldırı durumunda güdümlü füzelerle karşılık verilerek, bu saldırıda kullanılan üslerin hedef alınacağı yönündeki açıklaması, Adana'daki İncirlik Üssü'nden uçuşlara izin veren Türkiye'yi de doğrudan Sovyetlerin hedefi haline getirmiştir.²²⁶ Türkiye, 8 Mayıs 1960'ta Dışişleri Bakanlığı'na yapılan bir açıklamayla, hiçbir Amerikan uçağına, ülkesi tarafından, herhangi bir maksatla Sovyet toprakları üzerinde uçuş izni verilmediğini ve Sovyetlerin de aksi yönde bir iddiasının bulunmadığını bildirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin kendi hava sahası dışındaki uçuşlarla ilgili olarak yalnızca kendi uçaklarından sorumlu olduğu belirtilmiştir.²²⁷ U2 Olayı bu dönemde daha fazla gerginliğe sebep olmadan kapanmış olmasına karşın, 1962 yılındaki Küba Füze Krizi esnasında tekrar gündeme gelecektir.

2.6. Küba Füze Krizi

Küba'da iktidarı 1959 yılında ele geçiren Fidel Castro rejiminin, ülkesindeki ABD yatırımlarına dokunmayacağını söyleyerek bu ülke ile bağlarını koparmamakla birlikte, Sovyetler Birliği ile ekonomik temelde geliştirdiği ilişkileri takiben Küba'daki ABD mallarının millileştirildiğini ilan etmesi, gerek iki ülke, gerekse ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. 1961'de ABD destekli Kübalı sürgünlerle gerçekleştirilmeye çalışılan fakat başarısızlığa uğrayan Domuzlar Körfezi Çıkarması ve ardından Sovyetlerin —Castro rejiminin ABD'ye karşı korunması iddiasıyla— Küba'ya silah ve askeri personel göndermeye başlaması, Küba Füze Krizi'ne giden sürecin temel taşlarından biridir.²²⁸ Aynı dönemde ABD tarafından Türkiye'ye yerleştirilmekte olan Jüpiter füzeleri ise krizin bir diğer boyutunu oluşturmuştur. Sovyet lideri Khrushchev, Küba'da henüz kriz patlak vermemişken, Avrupa'daki ABD üsleri ve Jüpiter füzelerinden duyduğu rahatsızlığı ve özellikle Türkiye'deki füzelerin ülkesine yönelik bir tehdit oluşturduğu yönündeki düşüncesini zaman zaman dile getirmiştir.²²⁹ Sovyetlerin Küba'ya orta menzilli

226 Armaoğlu, ss. 261–262; Sander, ss. 192–193.

227 Armaoğlu, s. 262.

228 Morgan, s. 958; Robert A. Divine, *The Cuban Missile Crisis*, New York, Marcus Weiner Publishing, 1988, s. 9.

229 Uslu, ss. 141–143.

füzeler ile bölgelerarası balistik füzeleri göndermesinin temel gerekçesi, Küba'nın savunması ve ABD ile stratejik dengenin yeniden sağlanması olmakla birlikte, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri, Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmesi düşüncesi üzerinde hızlandırıcı bir etki yaratmıştır.²³⁰

Küba'daki Sovyet füze üsleri inşasının U2 uçaklarından çekilen fotoğraflarla tespitini takiben, 22 Ekim 1961'de ABD'nin, Küba'ya uygulanacak abluka kararını dünya kamuoyuna açıklamasından sonra Kennedy ile Khrushchev arasındaki mektuplaşma süreci başlamıştır. Krizin çözülmesi adına, 26 Ekim 1961'de Washington Sovyet Büyükelçiliği nezdinde, ABD ile kurulan diyalogun²³¹ ardından Khrushchev Kennedy'ye gönderdiği mektupta, Küba'daki Sovyet askeri varlığının saldırı değil yalnızca savunma amaçlı olduğunu ve bu birliklerin Küba Hükümeti'nin talebi üzerine gönderildiğini belirtmiştir. Ayrıca ABD'nin, Küba'ya herhangi bir saldırıda bulunmayacağı ve bu yönde girişilecek bir hareketi desteklemeyeceği yönünde bulunacağı taahhüttün, bugünkü duruma yeni bir nitelik kazandıracağını ifade etmiştir. Sovyetler kendi adına, Küba'ya yönelmiş olan gemilerinin herhangi bir askeri teçhizat taşımayacağını bildirecek; buna karşılık ABD de Küba'yı işgal etmeyeceğini beyan ederse Küba'daki Sovyet askeri uzmanlarına ihtiyaç kalmayacaktır.²³²

Türkiye'nin Sovyetler tarafından meseleye dâhil edilmesi ise bir gün sonra yine Khrushchev tarafından Kennedy'e gönderilecek olan mektupla birlikte su yüzüne çıkacaktır. Khrushchev 27 Ekim tarihli mektubunda, Sovyetlerin, ABD tarafından saldırgan olarak tanımlanan silahları Küba'dan çekmesinin ve bunu BM'de beyan etmesinin karşılığında, ABD'nin de Türkiye'deki benzer konumda bulunan füzelerin kaldırılmasına dair açıklama yapması talebinde bulunmuştur. Bunun yanında, Sovyetlerin Türkiye'nin egemenliğine ve

230 James G. Blight Bruce J. Allyn, David A. Welch, *Cuba On the Brink: Castro, The Missile Crisis and The Soviet Collapse*, Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2002, s. 10; Philip Nash, *The Other Missiles of October, Eisenhower, Kennedy and the Jupiters 1957–1963*, London, The University of North Carolina Press, 1997, s. 111.

231 Amerikan ABC Televizyonu muhabirlerinden John Scali ile Washington SSCB Büyükelçiliği'nde görevli olan Alexander Fomin arasındaki görüşmeyle, Moskova ile Washington arasında dolaylı bir şekilde iletişim kurulmuştur. Fomin'in, Sovyetlerin Küba'daki saldırıya yönelik füzeleri çekmeyi kabul etmesi karşısında ABD'nin de Küba'yı işgale etmeyeceğine dair garanti vermesi şeklinde ifade ettiği konuşmasına, Scali aracılığıyla Rusk tarafından iletilen bir mesajla verilen yanıtta, söz konusu önerilerin kabul edilebilir olduğu bildirilmiştir. (Roger Hilsman, *The Cuban Missile Crisis: Struggle Over Policy*, Westport, Praeger Publishers, 1996 s. 121; Turan Yavuz, *Satılık Müttefik Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye*, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s. 117).

232 "Telegram From the Embassy in the Soviet Union to the Department of State, Moscow, October 26, 1962", *Foreign Relations of The United States 1961–1963*, Vol. XI, http://www.state.gov/www/about_state/history/frusXI/76_100.html, (05.06.2010).

sınırlarına saygı göstermesi ve Türkiye’yi işgal etmeme sözü vermesi durumunda, ABD’nin de Küba hakkında aynı garantileri vermesi gerekmektedir.²³³ ABD tarafından aynı gün Sovyetler Birliği’ne verilecek olan yanıtta, ikinci mektuptan haberdar olunmamış gibi birinci mektuptaki önerilere cevap verilmesi kararlaştırılmıştır²³⁴ Kennedy 27 Ekim tarihli mektubunda, Sovyetler tarafından Küba’daki silah sistemlerinin çekilmesi ve Küba’ya silah sevkiyatına son verilmesinin kabulü üzerine, ABD’nin de ablukayı kaldırmayı ve Küba’yı işgal etmemeyi taahhüt etmeyi kabul edeceğini bildirmiştir. Burada Türkiye’deki Jüpiter füzelerinden açık bir biçimde söz edilmese de, böyle bir çözümle dünyadaki gerginliğin azaltılmasının, ikinci mektupta belirtilen diğer silahlanma konularında daha genel bir düzenlemeye gidilmesi için çalışmayı olanaklı kılacağı belirtilmiştir.²³⁵ Bir gün sonra Sovyetler Birliği, ABD’nin 27 Ekim’deki cevabından anlaşıldığı üzere, kendilerini Küba’ya yardımda bulunmaya zorlayan gerekçelerin ortadan kalktığını ve bu nedenle Küba’daki tesis kurma ve inşa işlerinin durdurulması ve üslerdeki malzemelerin sökülerek ülkelerine getirilmesi yönünde emir verildiğini açıklamış, böylelikle iki ülkeyi sıcak bir çatışmanın eşiğine getiren kriz sona ermiştir.²³⁶

Khrushchev tarafından 28 Ekim 1962 günü gönderilen mektupla kriz sona ermiş ve mektupta Türkiye’deki Jüpiter füzelerinin bahsi geçmemiş olmakla birlikte, bunların aynı gün, iki ülke arasında yapılan sözlü bir pazarlığa konu olduğu ve ABD’nin kısa bir süre içerisinde Jüpiter füzelerini sökmeyi kabul ettiği yönünde bir görüş mevcuttur. Robert F. Kennedy ile Sovyet Büyükelçisi Aleksandr Dobrynin arasında yapılan gizli bir görüşmede Kennedy, Türkiye’deki füzelerin NATO’da ele alınması gereken bir mesele olduğunu ve bugünkü tehditkâr koşullar altında herhangi bir düzenleme yapılamayacağını ifade ettikten sonra, zaten Başkan Kennedy’nin Türkiye ve İtalya’daki füzeleri sökmek istediğini ve içinde bulunulan durum barışçıl bir şekilde çözüldüğü takdirde kısa bir süre içinde füzelerin bu ülkelerden çıkarılacağını söylemiştir.²³⁷

233 “Message From Chairman Khrushchev to President Kennedy, Moscow, October 27, 1962”, *Foreign Relations of The United States 1961–1963*, Vol. XI, http://www.state.gov/www/about_state/history/frusXI/76_100.html, (05.06.2010).

234 Yavuz, ss. 140–142.

235 “Telegram From the Department of State to the Embassy in the Soviet Union”, *Foreign Relations of The United States 1961–1963*, Vol. XI, http://www.state.gov/www/about_state/history/frusXI/76_100.html, (05.06.2010).

236 “Message From Chairman Khrushchev to President Kennedy”, *Foreign Relations of The United States 1961–1963*, Vol. XI, http://www.state.gov/www/about_state/history/frusXI/76_100.html, (05.06.2010).

237 Divine, ss. 54–55; Nash, ss. 141–143.

Gerek füzelerin Türkiye'ye konuşlandırılmaya başlandığı dönemde, gerekse 22 Ekim'deki abluka kararı ile başlayıp söz konusu mektuplaşmalarla devam eden kriz sürecinde Türkiye, ülkesindeki füzelerin kaldırılmaması yönünde bir tutum izlemiş ve ABD'nin yanında yer almıştır. Henüz Türkiye'deki Jüpiter füzeleri operasyonel hale gelmeden, Beyaz Saray'da, konuşlandırma işleminin yeniden değerlendirilmesi ve füzelerin kaldırılıp kaldırılmayacağıyla ilgili kimi tartışmalar başlamış, hatta 1961 yazından önce ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk bu konuyu Türkiye'ye açmıştır. Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper, füzelerin yerleştirilmesi için gerekli finansmanın parlamentoda yeni kabul edildiğini ve bu aşamada füzelerin kaldırılacağı söylenirse, bunun Türk Hükümeti açısından mahcup edici bir durum yaratacağını belirtmiştir. Ayrıca Polaris denizaltıları kullanılabilir hale gelmeden böyle bir işlemin gerçekleştirilmesinin Türkiye'nin maneviyatını zayıflatacağını bunun da ötesinde Polaris denizaltıları işlerlik kazansa dahi o günkü veya daha sonra ortaya çıkacak koşullarda bunun yeterli olmayacağını eklemiştir.²³⁸ Diğer yandan kriz sürecinde ABD ile Türkiye arasında özel bir görüşme gerçekleşmemesine ve Türkiye ile kurulan diyalogun, yalnızca NATO müttefikliği çerçevesinde yapılmış olan açıklamalardan ibaret olmasına karşın, Türk Hükümeti tarafından yapılan açıklamalarla Türkiye'nin, Küba'da yaşanan gelişmeler açısından ABD'nin ve müttefiklerinin yanında yer aldığı dile getirilmiştir. Başbakan İsmet İnönü 24 Ekim'deki Meclis konuşmasında, ABD'nin ihtilafların barış yoluyla çözülmesinden yana bir millet olduğuna dair güvenini belirtmiş ve barış içerisinde yaşamayı arzu eden bir millet olarak Türkiye herhangi bir tehlike durumunda, savunma ittifaklarında bulunan müttefiklerinden nasıl yardım talebinde bulunabiliyorsa, aynı şekilde müttefiklerin de talep edeceği yükümlülüklerin yerine getirileceğini söylemiştir.²³⁹ Türkiye, krizin şiddetinin arttığı mektuplaşmalar sürecinde ise, ülkesinde konuşlandırılmış olan Jüpiter füzelerinin mahiyetinin Küba'daki füzelerle aynı olmadığı ve pazarlık konusu yapılamayacağı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin krizin sona ermesinden sonra şu açıklamayı yapmıştır:

“Bizim üsler Rus üslerinin mevcudiyeti ve bu üslere istinaden yapılan tehditler üzerine bir tedafüi milletlerarası teşkilat olan NATO'nun kararı ile tesis edilmiştir. Bizde 1–2 üs varsa, bizi ihata eden Varşova Paktı memleketlerinde, bilhassa Rusya'da çok daha büyük ölçüde üsler mevcuttur. Bizdeki üslerin kaldırılmasını isteyenler, evvela Türkiye'ye karşı

238 Nash, s. 98; Hilsman, s. 92.

239 *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1962, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/3nYydtVAaJkbPsWx5rz2OQ_x3D__x3D_, (05.06.2010).

tehdit teşkil eden daha büyük ölçü ve miktardaki üslerin de kaldırılacağını vaat etmeli ve gerçekleştirmelidirler.”²⁴⁰

Son tahlilde, Türkiye ile ABD arasında yapılan görüşmelerin anlaşmaya varması sonucunda Türkiye, 23 Ocak 1963'te füzelerin kaldırılmasını kabul etmiş; aynı yılın yaz aylarında ise füzelerin sökülmesi işlemleri tamamlanmıştır. Bu durum, kimi çevreler tarafından sevindirici bir gelişme olarak karşılanıyor ve böylelikle Türkiye'nin hedef ülke olmaktan çıktığı söyleniyorken, diğer yandan, füzelerin kaldırılmasıyla yardımların azalacağı ve ülkenin NATO içerisindeki konumunun olumsuz etkileneceği endişesini taşıyan bir kesim de mevcuttu. Hükümet ise, sökülme işleminin değişen NATO stratejisiyle bağlantılı olduğu ve esnek mukabele doktrini açısından konvansiyonel silahların, dolayısıyla da güçlü kara ordusu ile Türkiye'nin stratejik öneminin artacağı yönünde telkinlerde bulunmaktaydı.²⁴¹ Füze Krizi esnasında ve sonrasında tartışmaların ötesinde, üzerinde durulması gereken esas nokta ise ABD'nin, kendi çıkarları söz konusu olduğunda, Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atacak kararlar verebildiği gerçeğinin ortaya çıkmış olmasıdır. Bir yıl sonra Kıbrıs çerçevesinde ortaya çıkacak olan sorunlar, Türkiye'nin benzer bir durumda, kendi güvenliği adına tek başına karar vermesinin mümkün olmadığını ve dâhil olduğu blokla anlaşmazlığa düştüğü takdirde uluslararası alanda ne kadar yalnız kalabileceğinin göstergesi olacaktır.²⁴²

1961'deki U2 Olayı ile başlayıp, Doğu ile Batı arasında hâlihazırda var olan görüş ayrılıklarının ve bölünmüşlüğün sembolik bir göstergesi olarak Berlin Duvarı'nın inşası ile devam eden iki kutup arasındaki bloklaşma, akabinde gelen Küba Füze Krizi sonrasında yerini yumuşamaya bırakacak, bu doğrultuda silahsızlanma yolunda önemli adımlar atılacaktır.

²⁴⁰ Yavuz, ss. 161–162.

²⁴¹ Melek M. Fırat, *1960–71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997, s. 113.

²⁴² Sander, s. 224.

B. Dış Politikada Kıbrıs Uyuşmazlığının Etkin Olduğu Dönemde Silahsızlanma Çalışmaları

1. Johnson Mektubu'ndan (1964) Kıbrıs Harekâtı'na (1974) Uzanan Süreçte Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs Adası'nda 1959–1960 antlaşmalarıyla²⁴³ oluşturulan düzen kısa bir süre içerisinde yerini, Türk ve Rum toplumları arasında çıkan anlaşmazlıklara bırakmış; söz konusu antlaşmalar, Kıbrıs Cumhuriyeti halkından ve Kıbrıs vatandaşlığından çok üç garantör devletin —Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin— çıkarlarıyla, Türklük ve Rumluk unsurlarının korunmaya çalışıldığı bir nitelik kazanmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını takip eden dönemde, vergi yasası, silahlı kuvvetlerin kurulması, belediyeler ve kamu hizmetleri konularında Türk ve Rum yöneticiler cephesinde yaşanan uyuşmazlıklar, bir süre sonra toplumsal bir çatışmaya yol açmakla kalmamış; hem NATO nezdinde müttefikler arası bir bunalıma, hem de bu sorunların BM gündemine alınmasıyla Sovyetler Birliği ve Bağlantısızların da dâhil olduğu bloklararası bir meseleye dönüşmüştür.²⁴⁴

1.1. Johnson Mektubu ve İnönü'nün Cevabı

Devletin işleyişini sağlayacak anayasa hükümlerinin uygulanmasındaki uyuşmazlıkların toplumlararası çatışmaya dönüştüğü ortamda, Ada'da, güvenliğin NATO kuvvetlerince sağlanması teklifi Rum lider Makarios tarafından kabul edilmeyince mesele BM'ye götürülmüştür. Fakat BM Güvenlik Konseyi'nce, 4 Mart 1964'te alınan 186 sayılı karara dayanarak oluşturulan BM Barış Gücü'nün, işlerlik kazanmasına karşın çatışmaları önlemede yetersiz kalması, söz konusu karardan kısa bir süre sonra Makarios'un İttifak Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini açıklaması ve her iki kesimin Ada'daki silahlanma faaliyetleri mevcut gerilimi tırmandırmıştır.²⁴⁵ Bu gelişmelerin devamında Türkiye'nin Kıbrıs'a

243 1959'daki Zürih Antlaşması ile 1960 yılında Londra Konferansı sonunda kabul edilmiş olan belgelerdir. Londra Antlaşmaları; Zürih'te paraflanmış olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı adını taşıyan belge, Garanti Antlaşması metni ve İttifak Antlaşması metni ile “Birleşik Krallık Hükümet Bildirisi”, Garanti Antlaşmasına konulacak ek belge, “17 Şubat 1959 yılındaki Türkiye Yunanistan Dışişleri Bakanları Bildirisi”, “19 Şubat 1959 Tarihli Kıbrıs Türk Temsilcisi Bildirisi”, “19 Şubat 1959 Tarihli Kıbrıs Rum Temsilcisi Bildirisi” ve “Kıbrıs'taki Yeni Düzenlemelere Hazırlık İçin Üzerinde Anlaşmaya Varılmış Tedbirler”den oluşan dokuz belgeyi içermektedir. Garanti Antlaşması, İttifak Antlaşması ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısına Dair Antlaşma Zürih'te oluşturulup Londra Konferansı sonunda imzalanan memoranduma eklenen belgelerdir. (Kudret Özersay, *Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme*, 2. Baskı, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002, ss. 12–14).

244 Fırat, ss. 115–117.

245 Özersay, s. 80–81; Faruk Sönmezoğlu, *ABD'nin Türkiye Politikası (1964–1980)*, İstanbul, Der Yayınları, 1995, ss. 13–14.

müdahale kararı alması ve ABD'yi, Ankara Büyükelçisi Raymond Hare aracılığıyla bu karardan haberdar etmesi üzerine, 5 Haziran 1964'te Washington'dan Ankara'daki ABD Büyükelçiliği'ne gönderilen ABD Başkanı Lyndon B. Johnson imzalı mesaj, Kıbrıs meselesini yeni bir krizin eşiğine getirecektir. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderilen ve Başkan Johnson'un imzasını taşımakla birlikte, ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Harlan Cleveland ve Joseph Sisco tarafından hazırlanarak Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball tarafından görülmüş olan bu mesaj, o dönemde içeriği tam olarak bilinmemekle birlikte Türkiye cephesinde olumsuz tepkilere neden olmuştur.²⁴⁶

Johnson Mektubu olarak bilinen ve genel çerçevesi itibarıyla sert bir üslup taşıyan bu mesajda, Türkiye tarafından gerçekleştirilecek herhangi bir müdahalenin yol açabileceği olumsuz ve tahmin edilenden çok daha büyük çaptaki sonuçlarına birçok kez değinilmiştir. Mektupta, Türkiye'nin, tasarladığı türde tek taraflı bir harekete girişmeden önce ABD ile istişarede bulunma yükümlülüğü içinde olduğu hatırlatıldıktan sonra, böyle bir müdahalenin ABD cephesinde, 1960 tarihli Garanti Antlaşması hükümlerine aykırı olarak taksim planına yönelmiş olacağı intibahını uyandırdığı belirtilmiştir. Yine, söz konusu Antlaşmanın gerektirdiği, garantör devletler arasındaki istişare olanakları tükenmediği için tek taraflı müdahalede bulunma hakkı kullanılamayacak, Ada'ya gerçekleştirilecek Türk müdahalesi, Türkiye ile Yunanistan arasında da bir çatışmaya sebep olacaktır. Oysa müttefik ülkelerin birbirleriyle savaşmaması ilkesi, NATO'ya katılımın temel esası olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin, müttefiklerin onayı alınmadan yapacağı bir müdahale sonucunda Sovyetler Birliği'nin de meseleye dâhil olması durumunda, NATO ülkelerinin, Türkiye'yi savunma yükümlülüklerinin olup olmadığını tartışma imkânı bulamamış olmaları müdahalenin olası neticelerinden birini teşkil edecektir. BM kuvvetlerinin Ada'da güvenliği tesis etmek adına görevlendirildiği bu ortamda, Türkiye'nin müdahalesine BM üyeleri tarafından da sert bir tepki gösterilecektir. Mektubun, gerek Türk–Amerikan ilişkileri gerekse Türkiye'nin izlemiş olduğu dış politika açısından önem taşıyan esas noktası ise, Türkiye ile ABD arasındaki 12 Temmuz 1947 tarihli Antlaşmaya atıf yapılan satırlardır. Burada, söz konusu Antlaşmanın 14. maddesi gereğince, ABD tarafından Türkiye'ye aktarılmış olan askeri mühimmatın Kıbrıs'a yapılacak bir müdahalede kullanılmasının, ABD tarafından kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir. Yine böyle bir hareketin, çok sayıda Kıbrıslı Türkün

246 Haluk Şahin, *Gece Gelen Mektup (Türk Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası)*, İstanbul, Cep Kitapları, 1987, ss. 13–14.

ölümüne sebebiyet verebileceği ve BM'nin böyle bir faciayı önleyemeyeceği bildirildikten sonra, ABD'nin Türkiye'nin ve Kıbrıslı Türklerin menfaatlerinin korunması meselesiyle yakından ilgili olduğu ve Türk toplumunu tehlike içinde bırakacak bir çözümün desteklenmeyeceği dile getirilmiştir. Mektup, söz konusu meselelerin Türkiye–ABD ilişkilerinin ötesinde olduğunun belirtilmesinden sonra, Türkiye'nin meselenin gizli tutulması yönündeki talebinin, yine Türkiye tarafından, tek taraflı bir müdahaleye girilmeyeceğine dair verilecek olan güvence sayesinde mümkün olabileceği, aksi takdirde NATO ve BM Güvenlik Konseyi'nin toplantıya çağırılacağı sözleri ve gerekli görüşmelerin yapılması için İnönü'nün Washington'a davet edilmesiyle sona ermektedir.²⁴⁷

Johnson Mektubu'na İnönü tarafından 13 Haziran'da verilen cevap, tek taraflı müdahale kararından ABD'nin isteği üzerine vazgeçildiğinin bildirilmesiyle başlamaktadır. ABD'nin kendisiyle istişare talebine cevaben, 1963 yılının sonunda patlak veren olaylardan o güne kadar geçen süreçten örnekler verilerek, Türkiye'nin, meselenin başından beri ABD ile temas halinde olduğu ifade edilmiş; fakat ABD, meselede kendisinin taraf teşkil etmediğini bildirmiştir. Ayrıca Türkiye tarafından, BM güçlerinin güvenliği sağlama görevinin yerine getirilmesi beklenmiştir. Buna karşın, Kıbrıs yönetiminin açıkça silahlanmaya başlaması ve Yunan Hükümeti'nin Kıbrıs yönetimine verdiği destek karşısında Türkiye'nin müdahale mecburiyetinde olduğu belirtildiğinde, ABD'den herhangi bir yanıt alınamamıştır. Yine Johnson'un belirttiği gibi, Türkiye'nin diğer garantör devletlerle istişare etme yükümlüğünü yerine getirmediğini söylemek mümkün değildir. Aksine Türkiye'nin bu yönde gerek tek başına gerekse İngiltere'yle birlikte gösterdiği çaba, Yunanistan'ın olumsuz tutumu neticesinde sonuçsuz kalmıştır. Türkiye'ye meseleyle ilgili yükümlülükleri belirtirken, imzaladığı antlaşmaları reddeden Yunanistan'a da “Pacta Sunt Servanda” yani ahde vefa ilkesinin hatırlatılması gerekmektedir. Türkiye'nin ileriki bir tarihte gerçekleştirmek zorunda kalacağı müdahalesi, Garanti Antlaşması'nın 4. maddesinin²⁴⁸ verdiği tek taraflı müdahale hakkına aykırı olmayacak ve uluslararası antlaşmalara uygun olarak yapılacaktır. Johnson'un, NATO müttefiklerinin birbirleriyle savaşamayacağıyla ilgili ifadelerine ise, bu

247 Johnson Mektubu'nun Türkçe metni için; Armaoğlu, s. 266; *Hürriyet Gazetesi*, 13 Ocak 1966.

248 Garanti Antlaşması içinde 3. madde olarak yer alan “*Bu Antlaşmanın hükümlerinin ihlali durumunda Yunanistan, İngiltere ve Türkiye, bu hükümlere uyulmasını sağlamak için gerekli teşebbüs ve tedbirler konusunda birbirlerine danışmak yükümlünü yüklenirler. Ortaklaşa ve uyumlu bir hareket mümkün olamıyorsa, garanti eden üç devletten her biri, bu antlaşmayla yaratılan düzeni yeniden kurmak münhasır amacıyla harekete geçme hakkını saklı tutar.*” şeklindeki ifade, Londra Konferansı sonrasında İmzalanan memoranduma eklenen belge ile 4. madde olarak değiştirilmiştir. (Özersay, ss. 19–21).

ilke kadar önem taşıyan diğer bir hususun, üye ülkelerin birbirleriyle imzaladıkları antlaşmalara uyma yükümlülükleri olduğu şeklinde karşılık verilmiştir. Yine NATO ile ilgili olarak, Türkiye'nin, Kıbrıs'a müdahalesi sonucunda Sovyetlerle karşı karşıya gelmesi durumunda tartışılabilir olan konu, Türkiye'ye yardım edilip edilmeyeceği değil, yalnızca yapılacak olan yardımın niteliği ve genişliğidir. Aksi yönde bir girişim İttifak'ın temellerini derinden sarsacaktır. Türkiye, meselenin çözülmesinde, BM Güvenlik Konseyi'nce alınan 4 Mart 1964 tarihli karara öncelik vermesine karşın Ada'daki şiddet eylemlerinin son bulmadığı görülmüştür. Oysa BM kuvvetlerine verilen görev yerine getirilebilmiş olsaydı, bugünkü durum ortaya çıkmayacağı aşikârdır. İnönü son olarak, Türkiye'nin, Kıbrıs meselesinin antlaşmalara itibar edilerek çözülmesi amacını taşıdığını belirterek, uygun görülecek bir tarihte görüşmenin yapılması için Washington'a gidebileceğini bildirmiştir.²⁴⁹

İkili mektuplaşmalar sonrasında 22 Haziran 1964'te gerçekleşen İnönü-Johnson görüşmesinin sonunda yayınlanan bildiride, var olan güçlüklerin mevcut antlaşmaların bağlayıcı etkileri üzerinden, görüşmeler ve mutabakat yoluyla çözülmesinin sağlanması ifadesinin yer alması, 1959-1960 Antlaşmalarının bağlayıcılığının ABD tarafından da kabul edildiğinin göstergesi olmuştur.²⁵⁰ Johnson, iki gün sonra Yunanistan Başbakanı Papandreou ile gerçekleştirdiği görüşmelerden olumlu bir yanıt alamayınca, bu iki ülkenin bir araya getirilmesi çabasının sonuç vermesi için Cenevre Konferansı'nı beklemek gerekecektir. 8 Temmuz'da Cenevre'de başlayan görüşmelerde, ABD Dışışleri eski Bakanı Dean Acheson'un da katılımıyla Türkiye ve Yunanistan'ın görüşmesi sağlanacak fakat Acheson'un meselenin çözümüne yönelik önerdiği plan Makarios tarafından daha sonra, Yunanistan'ın önerileri doğrultusunda üzerinde değişiklik yapılarak sunulan plan ise Türkiye tarafından kabul görmeyecektir. Acheson Planı'na göre, Kıbrıs'ın Karpas Yarımadası kısmında, egemenlik hakları kendisine ait olacak bir bölgenin Türkiye'ye bırakılması karşılığında, Ada'nın Yunanistan ile birleşmesi kabul edilecek, ayrıca Türkiye'nin güvenlik kaygıları göz önünde bulundurularak Meis Adası Yunanistan tarafından Türkiye'ye bırakılacaktır. Kıbrıs'ın Yunanistan'ın egemenliğinde bulunan bölgesinde Türklerin çoğunlukta yaşadığı birkaç bölgede mahalli idareler, merkezde ise Türklerin çoğunlukta olduğu mahalle ve köylerin idari işlerini gerçekleştirmek için Türk İdaresi kurulacaktır. Türkiye tarafından kabul

249 *Milliyet Gazetesi*, 14 Ocak 1966, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/72DGMbo4GAkq7LMd7CObfw_x3D__x3D_, (24.06.2011).

250 Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara, Ajans Türk, 1975, s. 329.

görmekle birlikte Makarios tarafından reddedilen ve yapılan bazı değişikliklerle Ağustos ayında tekrar sunulan plan ise, Türkiye'nin Karpas Yarımadası'ndaki bir bölgede elli yıl boyunca askeri üs bulundurma hakkına sahip olması ve Magosa Limanı'ndan serbestçe yararlanması önerisini getirmiştir.²⁵¹

Ağustos ayında gerilimin tırmandığı ve Türk uçaklarının, Kıbrıs üzerinde ihtar uçuşları yapmaya başladığı ortamda toplanan BM Güvenlik Konseyi'nin 9 Ağustos tarihli kararıyla, Türkiye ve Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti'ne ateş kesmeleri ve güvenliğin yeniden tesisi için BM kuvvetleriyle işbirliği yapmaları çağrısında bulunulmuş, böylelikle silahlı saldırılar durdurulabilmiş fakat kalıcı bir çözüm elde edilememiştir.²⁵² Her iki ülkede yeni yönetimlerin iktidara geldiği 1966 yılından itibaren ise, Türkiye ve Yunanistan arasında ikili görüşmeler için uygun ortam oluşmaya başlamış ve iki tarafında da daha ılımlı bir tavır takındıkları görülmüştür. Fakat bu yakınlaşmaya karşın, her iki ülkenin de Türk ve Rum toplumlarıyla ilişkilerinin gerginleşmesi ve bu gerginliğin giderek daha da şiddetlenmesi üzerine 1967'in Kasım ayında meydana gelen olaylar meseleyi bir kez daha anlaşmazlığa sürükleyecektir. Ada'da, bu yakınlaşmanın karşıtı bir tutum izleyen Denктаş'ın başını çektiği grupla Türk Hükümeti arasındaki ilişkiler gerilirken, Nisan 1967'de Albaylar Cuntası'nın Yunanistan'da iktidara el koymasıyla Yunanistan ile Rum yönetimi anlaşmazlığı da giderek büyüyecektir.²⁵³ Bu gelişmelerin yaşandığı ortamda, Kasım ayında Magosa'da meydana gelen olaylar ile birkaç hafta sonrasında Rumlar tarafından kuşatma altına alınan Geçitkale ve Boğaziçi köylerinde, buna karşı barikat kuran Türkler arasında çıkan çatışmalar can ve mal kaybına sebep olacaktır. Bu olaylar neticesinde gerilimin artması üzerine ABD ve İngiltere'nin girişimleriyle, NATO ve BM nezdinde, iki ülke ile Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti arasında 30 Kasım günü uzlaşmaya varılmıştır. Buna göre, her iki ülkenin de İttifak Antlaşması'nda öngörölmüş olan miktarın üzerindeki kuvvetlerini geri çekmesi, Ada'daki bütün mahalli kuvvetlerin terhis edilerek silahsızlandırılması, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı yükümlölüğü ve BM güçlerinin yetkilerinin genişletilmesi ilkeleri kabul edilmiştir.²⁵⁴

251 Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977, ss. 120–121.

252 Toluner, ss. 122–123.

253 Fırat, ss. 212–217.

254 Toluner, ss. 231–239.

1.2. Kıbrıs Meselesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri

Kıbrıs meselesiyle bağlantılı olarak Johnson Mektubu ve sonrasında yaşanan gelişmelerin, Türk dış politikası üzerinde önemli sonuçları olmuştur. Bu bölümün başında belirttiğimiz gibi, 1960'lerden itibaren tamamen olmasa da büyük oranda Kıbrıs meselesiyle bağlantılı olarak yalnızca siyasi alanda değil, savunma sanayi, silahlanma faaliyetleri ve içinde bulunan savunma ittifakıyla ilgili dış politika tutumunda değişiklikler ve tepkiler gündeme gelmiştir. Öncelikle Küba Füze Krizi ile sarsılmış olan Batı ittifakına güvenin Johnson Mektubu'yla birlikte iyice zayıfladığı, buna karşın dış politikada ve askeri alanda ortaya çıkan güçlükler karşısında alternatif çıkış noktalarının aranmaya başlandığı bir döneme girilmiştir.

Gerek Küba Füze Krizi, gerekse Kıbrıs meselesi göstermişti ki, Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik olarak bağlı olduğu Batı kanadı kendi çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'yi yalnız bırakabilmekteydi. Bunun da ötesinde Türkiye'nin, Batının desteğini arkasında hissedemediği durumlarda, Sovyetler Birliği'nden ve uluslararası ortamda yükselmekte olan bir güç olarak Bağlantısızlardan ne kadar uzak olduğu gün yüzüne çıkmaktaydı.²⁵⁵ Diğer yandan, bu dönemde Kıbrıs meselesinde Sovyetler Birliği ve Bağlantısızların desteğini sağlamak adına yapılan girişimlerin²⁵⁶ ve Kıbrıs meselesiyle ilgili kamuoyunda oluşan ABD karşıtı tepkinin etkisiyle, Türk solunun dış politika eleştirileri üzerindeki etkisi artmakta; özellikle 1965 yılından itibaren ABD ve NATO'ya ciddi tepkiler yöneltilmekteydi. Mektubun NATO müttefikliği ve 12 Temmuz Antlaşması ile ilgili satırları, bağlı bulunulan ittifak ve savunma kanadına olan güveninin sorgulanmasına neden olmuş, Türkiye'nin NATO üyeliğinden ayrılmasına yönelik sesler daha güçlü çıkmaya başlamıştı. 27 Ekim 1965'te göreve gelen Demirel iktidarının hükümet programının görüşüldüğü toplantıda, Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın, Türkiye ile ABD arasında imzalanmış olan ikili antlaşmalara ve Türkiye'deki ABD üslerine atıfta bulunarak Türkiye'nin Batının uydusu haline geldiği ve söz konusu üsler nedeniyle bir kısım ülke

255 Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 1994, s. 437.

256 Kıbrıs meselesinin gündemde olduğu sırada Türkiye, 1964 Kahire Konferansı'na gözlemci statüsünde katılmak için yaptığı başvuru reddedilince dinleyici olarak bulunması için iki büyükelçisini göndermiştir. Ardından, 1965'te alınan ve Türk toplumunun tezine karşı Rum toplumunun tezini destekleyen BM kararı sonrasında pek çok Bağlantısız ülkeye iyi niyet heyetleri gönderilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise, 12 Mart döneminde başlayan Teknik Yardım Projesi ve 1978–1979'da Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün bu ülkelerle kurulan siyasi ve mali ilişkiler devam eden yakınlaşma çabaları olmuştur. Fakat bu girişimlerin hiçbiri tam anlamıyla etkili olmamış ve süreklilik sağlanamamıştır. (Oran, Cilt 1, s. 677.)

toprağının ABD'nin egemenliğine girdiği yönündeki eleştirileri ve sonrasında Türk solu ve onun öncülüğündeki tepkiler, dış ilişkilerin gözden geçirilmesi gerekliliği yönündeki görüşleri güçlendirmişti.²⁵⁷ Bu eleştiriler genel hatlarıyla; Türkiye'nin, NATO dışındaki ulusal amaçları için NATO teçhizatını kullanamadığı noktada savunmada dışa bağımlılıkla yüz yüze geldiği, Türk ordusunun donatılmış olduğu silahların modern silah teknolojisinin çok gerisinde kaldığı, Kıbrıs meselesinde görüldüğü gibi Türkiye'ye dış tehdidin yalnız Sovyetler Birliği'nden değil, NATO müttefiki Yunanistan'dan da gelebileceği ve Örgüt dışından gelen bir tehdit karşısında Türkiye'nin korunup korunmayacağının belirsiz olduğu şeklindedir.²⁵⁸

1964 yılı sonrasında Türkiye'nin, Batının, özellikle de ABD'nin politikalarının gözü kapalı destekçisi olma rolünün yerine, daha ihtiyatlı davranma ve kendi dış politika ilkelerini göz önünde bulundurarak karar verme yönündeki eğiliminin bir diğer yansıması, 1964'ün başında katılmış olduğu Çok Taraflı Nükleer Güç'ten (Multilateral Force, MLF) bir yıl sonra çekilmesinde görülmektedir. ABD, 1961 yılında NATO Komutanlığı içerisinde, İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın da davet edileceği, Polaris denizaltılarından oluşacak çok taraflı nükleer bir deniz gücünün oluşturulması yönündeki önerisiyle, başta De Gaulle yönetimiyle birlikte nükleer gücünü geliştirmeye başlayan Fransa olmak üzere, nükleer silahların varlığını denetlemeyi ve bu alandaki üstünlüğünü elde tutmayı amaçlamıştır. Türkiye'nin, bu güce katılma isteğini ABD'ye bildirilmesi üzerine, 1964 yılında Türk deniz kuvvetleri askerleri ABD savaş gemisinde görev almaya başlamış; böylelikle Türkiye, henüz NATO nezdinden resmiyet kazanmamış olan MLF'ye destek vermiştir. Fakat 1965 yılında MLF'ye katılmaktan vazgeçtiğini açıklayarak ABD gemisindeki askerlerini geri çekmiştir. Gerek bu dönemde Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler, gerekse bu gücün NATO müttefiklerinin çoğunluğu tarafından desteklenmediğinin görülmesi Türkiye'nin çekilme kararında etkili olmuştur. Fakat çekilme kararı Kıbrıs meselesinde desteğini alamadığı ABD'ye yönelik bir tepki olarak yansıtılmamış; yalnızca daha önce, somut bir faydası olmayacağının bilinmesine rağmen ABD'nin yanında yer almak adına sergilenmiş olan bir tutumdan, bugün vazgeçilebileceği ortaya konmuştur.²⁵⁹

257 Sezer, ss. 321–322.

258 Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, ss. 375–376.

259 Oran, Cilt 1, ss. 691–692; Uslu, ss. 180–181; http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Mn81_x2B_qfGPTqCQWWUJunGTQ_x3D_x3D_, (24.06.2011).

Diğer taraftan Türk yetkililer, Türkiye'nin MLF'ye katılmayı reddetmesi gibi bir durumun söz konusunu olmadığını, zira böyle bir gücün kurulmadığını belirtmişlerdir. Adalet Partisi Genel Başkan Yardımcısı Faruk Sükan Millet Meclisi görüşmelerinde, 1965'te Varşova'da toplanan Doğu Avrupa Komünist ülkeleri Zirve Konferansı'nda, Türkiye'nin Çok Taraflı NATO Gücü'ne katılmayacağını ilân etmesinin, gündemin ana maddelerinden birini oluşturduğunu ifade etmiş; Washington ile Londra'nın, Türk hükümetinin Kıbrıs meselesinde, MLF'ye karşı çıkan Rusya'nın desteğini almak için bu güce katılmama yönünde bir karar aldığını iddia ettiklerini bildirmiştir. Sükan ayrıca, Türkiye'nin güvenliğini sağlamada Jüpiter füzelerinin yerine Polaris füzelerinin gelmesinin kararlaştırıldığı ortamda verilen bu kararın, NATO tarafından garanti altına alınan güvenliğimiz açısından oluşturacağı endişe üzerinde durmuştur.²⁶⁰ Sükan'ın bu sözlerine yanıt veren Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kemal Satır'a göre, Türkiye'nin karar verdiği konu, MLF'ye katılmayı reddetmek değil, böyle bir gücün oluşturulması için inceleme yapmak üzere kurulmuş olan Çalışma Grubu'ndan çekilme kararından ibarettir. Bu karar, Türkiye'nin de dâhil olduğu Çalışma Grubu'ndaki ülkelerin, Grubun faaliyetlerine katılmaması ve çalışmaların bugünkü durumunda, görüşmelerin başlangıcında kurulması tasarlanmış olan nükleer güç ile hemen hemen hiçbir bağ kalmamış olmasının getirdiği doğal bir sürecin sonucudur.²⁶¹

1.3. Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması (1969)²⁶²

Kıbrıs meselesiyle bağlantılı olarak 1964 yılından itibaren gelişen Türkiye'nin dış politika tutumuyla ilgili tartışmalar, bir süre sonra Türkiye ile ABD ve NATO arasındaki ilişkilere yönelmiştir. Özellikle, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin Türkiye'nin çıkarları üzerindeki olumsuz etkilerine yoğunlaşan eleştiriler, 1965'ten itibaren ikili antlaşmaların gözden geçirilmesi meselesi etrafında somutlaşmıştır.²⁶³ Bu dönemde Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu içerisinde, ikili antlaşmalar ve yabancı ülkelerin Türkiye'deki üslerine yönelik

260 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi (Bundan sonra MMTD)*, 21 Ocak 1965, Dönem 1, Oturum 1, c. 35, ss. 65–66.

261 *MMTD*, 26 Ocak 1965, dö. 1, ot.1, c. 35, s. 173.

262 3 Temmuz 1969 tarihinde imzalanan Antlaşma metni, 16 Mart 1975 yılında Hürriyet Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Bunun öncesinde dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından 7 Şubat 1970'te yapılan bir basın bildirisi ile antlaşma maddeleri özetlenmiştir. Antlaşma metninin Resmi Gazete veya Düstur'da yayınlanmış bir Türkçe çevirisi mevcut olmamakla birlikte, gazetede yayınlanan bu metinlerin aslına uygun olmadığı şeklinde bir değerlendirmeye de gidilemez. Zira bu yayınlar, sonradan resmi makamlar tarafından yalanlanmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda da bu metinlerden ve Haydar Tunçkanat'ın, değerlendirmeleriyle birlikte antlaşma maddelerini verdiği “İkili Antlaşmaların İçyüzü” isimli kitabından yararlanılmıştır.

263 Sezer, s. 524.

eleştiriler ve bunlarla ilgili sorular gündeme gelmiştir. Söz konusu sorular genel olarak, Türkiye ile ABD arasındaki 12 Temmuz 1947 Antlaşması'ndan o güne, kaç tane ikili antlaşmanın imzalandığı ve bunların içeriklerinin ne olduğu, Meclis onayından geçmemiş olan bu antlaşmaların Anayasa'ya uygunluğu, bunların Türkiye'nin ulusal çıkarları ve egemenliği bakımından hangi noktada bulunduğuna yönelik olmuştur.²⁶⁴ Eleştiriler ise, ikili antlaşmalara dayanarak Türkiye'de inşa edilmiş olan üslerde Türk yetkililerin değil Amerikan yetkililerin söz sahibi olduğu; bu üslerdeki, Türkiye'nin denetimine girmeyen ve kullanımı ABD'nin kararına bağlı olan askeri teçhizatın, Türkiye'yi iradesi dışında bir savaşa sürükleyebileceği; yine bu üslerdeki nükleer başlıklı silahlar nedeniyle, Sovyetler ile ABD arasında çıkacak olan bir savaşta Türkiye'nin, Sovyetlerin hedefi haline geleceği yönündedir.²⁶⁵ 1965 yılı ve sonrasında gündemi meşgul eden ikili antlaşmalar meselesinin, Türkiye ile ABD görüşmelerinin gündemine alınması ise 1967 yılının başında gerçekleşebilmiştir. İki yıl süren görüşmeler sonunda, 3 Temmuz'da *"Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 3. maddesi gereğince iki hükümet arasında alınacak müşterek tedbirlerin dayandırılacağı temel ilkelerle ilgili"* Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.²⁶⁶

NATO Sözleşme'nin uygulaması niteliğinde olduğu gerekçesiyle Meclis onayından geçmeden yürürlüğe giren 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Antlaşması'nın yerini alan Temel Antlaşma, genel hatlarıyla, Türkiye'deki müşterek savunma tesisleri ve bunlara tahsis edilen arazi sahaları ile söz konusu tesislerdeki askeri ve sivil personellerle ilgili düzenlemeleri içermekte; NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi ile Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne değinmektedir. Antlaşmanın, ABD'nin, Türkiye'deki müşterek savunma tedbirlerine katılabilmesinin, TC Hükümeti'nin kabulü ile mümkün olacağı hükmünü getiren 2. maddesinde, bu tedbirlerin ne olduğu konusuna açıklık getirilmediği için Askeri Kolaylıklar Antlaşması'ndaki belirsizliğin bu yeni düzenlemede de devam ettiği görülmektedir.²⁶⁷ Ayrıca, 3. madde ile getirilen düzenlemeye göre, müşterek savunma tesislerine tahsis edilen arazilerin ve bu araziler üzerinde inşa olunan gayrimenkullerinin mülkiyeti

264 MMTD içinde; Mehmet Ali Aybar, 7 Aralık 1965, dö. 2, ot. 1, c. 7, s. 632. ; Hıfzı Oğuz Bekata, 23 Mayıs 1967, dö. 1, ot. 1, c. 42, s. 17; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (Bundan sonra CSTD)* içinde, Sadi Koçaş, 9 Kasım 1965, dö. 1, ot. 1, c. 31, s. 101; Behice Boran, Sadun Aren, 12 Nisan 1967, dö. 2, ot. 1, c. 16, s. 51.

265 Sezer, ss. 368–369, 401.

266 Orkunt, s. 262; Haydar Tunçkanat, *İkili Antlaşmaların İçyüzü*, Ankara, Ekim Yayınevi, 1970, ss. 336–337.

267 Tunçkanat, s.342.

Türkiye'ye ait olmakla birlikte 9. maddede, bu tesislere müşterek işletme ve kullanma ilkesinin getirilmesi öngörülmüştür. Söz konusu tesislerin nitelik, amaç ve süresinin Türkiye tarafından onaylanması ilkesini getiren 5. madde ile Türkiye'nin egemenlik hakları koruyor gibi görünse de ABD'nin, Kongre'nin alacağı kararlar doğrultusunda Türkiye'ye savunma desteği sağlayacağı hükmünü getiren 13. madde nedeniyle bu maddenin uygulanması mümkün görünmemektedir. Nitekim Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan itibaren ABD'den aldığı savunma teçhizatı, 1964'teki Kıbrıs meselesinde görüldüğü gibi, ABD'nin isteği dışındaki bir amaç doğrultusunda kullanılamamaktadır.²⁶⁸ Müşterek savunma tesislerinde görev alacak personel ile ilgili düzenlemelere, Türkiye'nin, uygun gördüğü askeri ve sivil personeli tayin etme hakkına sahip olduğunu belirten 4. madde ile bu savunma tesislerindeki ABD askeri personel ve bu kişilerin yakınlarının T.C. mevzuatına tabi olduğu hükmünü getiren 11. maddede yer verilmiştir. Ayrıca Antlaşmanın 8. maddesinde her iki hükümetin, NATO üyesi ülkelerin, birbirlerinin arazisi üzerinde görevlendirilecek olan personelle ilgili olarak NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi hükümleri ile bağlı olduğu belirtilmiştir.²⁶⁹

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, ikili antlaşmalar ve NATO meseleleri içeren 7 Şubat 1970 tarihli basın toplantısında, 3 Temmuz 1969'da imzalanmış olan Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması'nın içeriğiyle ilgili açıklamalarda bulunmuş ve Antlaşma maddelerini özetlemiştir. Demirel, 1945 yılından itibaren savunma ve ortak savunma konularında 91 adet antlaşma imzalandığını ve bunların 13'ünün 1954'teki Askeri Kolaylıklar Antlaşması'na dayandığını ifade etmiştir. Söz konusu antlaşmaların, Türkiye'yi iradesi dışında savaşa sürükleyecek hiçbir hükmü içermediğini belirttikten sonra, Karamürsel (Kocaeli), Pirinçlik (Diyarbakır), İncirlik (Adana), Balgat (Ankara) üsleri ve Sinop'taki radar tesisleri olmak üzere, 1969 tarihli Antlaşmanın esaslarına uygun olarak halen çalıştırılmakta olan beş savunma tesisinin bulunduğunu sözlerine eklemiştir. Yine bu açıklamada belirtildiği üzere, İncirlik Üssü'nde bulunan nükleer başlıklara sahip kısa menzilli uçakların, tabi oldukları çifte anahtar sistemi sayesinde Türkiye'nin izni olmadan kullanılması mümkün değildir.²⁷⁰

268 Tunçkanat, ss. 338–339, 347–348, 355.

269 Tunçkanat, ss. 338–340.

270 *Milliyet Gazetesi*, 8 Şubat 1970, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/gvAFtt_x2B_a1Z_x2F_nzEASQ0FpMQ_x3D__x3D_, (12.07.2011).

O güne kadar yapılmış ve içeriği gizli tutulan, hatta bir kısmı, ilgili hiçbir makamın arşivinde bulunmayan ikili antlaşmalar üzerinde biçimsel de olsa düzenlemelere gidilmesi ve o güne kadar yapılmış olan antlaşmaları bir temel antlaşmada toplamış olması, 1969'daki Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması'nı önemli kılmakla birlikte, Antlaşmanın müşterek savunma tesisleri ve üslerin kullanımı konusunda uygulamada köklü bir değişikliği getirip getirmediği konusu tartışmalıdır. İsmail Cem bu konuda, Demirel iktidarının, üslerin NATO müttefikliğinden doğan yükümlülüklerin dışında bir harekât için kullanılamayacağını ve Türkiye'yi bu üslerin kullanımından kaynaklı olarak, Sovyetler Birliği ve Orta Doğu'yla karşı karşıya bırakacak bir duruma karşı çıkılacağını, açık bir biçimde dile getirildiğini ifade etmiştir.²⁷¹ Diğer yandan, Haydar Tunçkanat söz konusu ikili antlaşmalara yer verdiği kitabında, söz konusu Antlaşmanın, Türkiye'nin egemen ve eşit haklara sahip olduğu intibahını uyandıran hükümleriyle Türkiye'nin çıkarlarının korunmasının mümkün olmadığını, zira ABD'nin kendi çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'nin güvenliğini kolaylıkla feda edebileceğini ifade etmiştir. Hatta bu Antlaşma, Sovyetler Birliği ile ABD'nin son çare olarak başvuracağı nükleer bir savaştaki Sovyet saldırısına, ABD'nin askeri yardımda bulunduğu Türkiye'nin topraklarında karşı konulmasını sağlayacak şartların hazırlanmasına yardımcı olmuştur.²⁷² Antlaşmanın yapılmasını takip eden süreçte, 1974 Kıbrıs Harekâtı, haşhaş ekimi meselesi ve 1975 yılında ABD tarafından Türkiye'ye uygulanacak olan silah ambargosu sonrasında, aynı yılın Temmuz ayında Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması feshedilecek, 26 Mart 1976'da ise yeni bir savunma ve işbirliği antlaşması imzalanacaktır.²⁷³

1.4. Kıbrıs Harekâtı (1974)

ABD ile imzalanmış olan ikili antlaşmaların yeniden düzenlendiği yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin bir diğer gündem maddesini, ABD'nin, Türkiye'deki haşhaş ekiminin durdurulması talebi oluşturmuştur. Ülkesindeki artan uyuşturucu trafiği ve buna bağlı olarak arttığı ileri sürülen suç oranını, BM tarafından bilimsel ve tıbbi amaçlar için izin verilen haşhaş üreticisi ülkeler arasında yer alan Türkiye ile ilişkilendiren²⁷⁴ ABD, 1969

271 İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, 2. Baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1980, ss. 273–274.

272 Sezer, ss. 529–530; Tunçkanat, ss. 557–559.

273 26 Mart 1976 tarihli Antlaşma metni ve maddelerinin değerlendirmesi için bkz. M. Emin Değer, *CIA Kontr-Gerilla ve Türkiye*, 5. Baskı, Ankara, 1979.

274 ABD'nin, yasadışı haşhaş üreticileriyle mücadele etmektense, daha kolay bir yöntem olarak, ekonomik ve askeri yardımlarına ihtiyaç duyan Türkiye üzerinde baskı kurma politikasını tercih ettiği ve Başkan Nixon'un esasen uyuşturucu kullanımının azaltılmasından çok, kamuoyunda, bu konuda mücadele verildiğine ve Türkiye'deki yasaklamayla bu sorunun çözüldüğüne dair bir inanç yaratmak

yılından itibaren afyonun hammaddesi olan haşhaş ekimine son verilmesi için Türkiye üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Haşhaş ekiminin yasaklanması talebinin ardından ABD, Türkiye'deki üretimin tamamını satın almayı da teklif etmiştir. 12 Mart 1971 askeri darbesinin ardından Demirel'in yerine başbakanlığa gelen ve ABD'nin yasaklama talebine olumlu bakan Nihat Erim, Haziran ayında, 1972'nin Temmuz ayı itibariyle haşhaş ekiminin tamamen durdurulacağını açıklamıştır. Yasağın ceremesini çeken haşhaş üreticileri başta olmak üzere Türk kamuoyunda oluşan tepkinin²⁷⁵ etkisiyle, ara rejimi sona erdirecek olan 1973 yılı seçim kampanyalarında partilerin de gündeminde olan mesele, 1974 yılında iktidara gelen Bülent Ecevit, 1 Temmuz'da yasağın kaldırıldığını açıkladıktan sonra da önemini korumuştur. Zira Türkiye'nin aldığı bu karar üzerine ABD Kongresi'nde, Türkiye'ye yardımın durdurulması yönünde girişimler gerçekleşmiştir.²⁷⁶ Fakat yine bu esnada gerçekleşen Türkiye'nin Kıbrıs Adası'na müdahalesi ve sonrasındaki gelişmeler, bu melesinin yerini alarak iki ülke arasındaki ilişkilerin gündemine oturacaktır.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türk ve Rum kesimleri arasındaki gerginliğin çatışmaya dönüştüğü 1967 yılı sonrasında, BM nezdinde, Ada'da barışı sağlamaya yönelik girişimlerde bulunulacak ve Zürih Antlaşması'nın uygulamada sorunlarla karşılaşılan hükümlerinin, iki toplum arasında uzlaşma sağlanacak biçimde değiştirilmesini temel alan görüşmeler 1974 yılına kadar devam edecektir. Diğer yandan Kıbrıs Rum toplumu içinde, BM görüşmelerinde Kıbrıs Rum yönetimi tarafından savunulan bağımsız devlet tezine karşı enosis tezini savunanların varlığı, Rum toplumunda iç çekişmelere sebep olacaktır.²⁷⁷ Aynı zamanda, Makarios'a yönelik muhalefetin arttığı 1970 sonrasında, enosisten yana olan Yunanistan ile Kıbrıs Rum yönetimi arasındaki ilişkiler de gerginleşecektir. Bu gergin ilişkiler ve Rum toplumunun içerisinde bulunduğu karışıklıklar, 1973'te Yunanistan'da iktidarın bir darbe ile el değiştirmesinin ardından, 15 Temmuz 1974'te Milli Muhafız Kuvvetleri'nin Makarios'u iktidardan uzaklaştırarak Ada'nın idaresini geçici olarak ele geçirmeleri ve ardından yeni bir hükümetin kurulmasıyla neticelenecektir. Yaşanan bu gelişmelerin Kıbrıs

amacını taşıdığına yönelik çeşitli görüşler mevcuttur. Diğer yandan ABD cephesinde Türkiye'deki yasaklamanın, ülkelerinin uyuşturucu sorununu çözmede gerçekçi bir yol olmayacağını düşünenlerin var olduğu da ileri sürülmektedir. (Oran, Cilt 1, s. 702; Sönmezoğlu (1995), s. 63.) Fakat bu meselenin ve ABD yönetiminin tavrının arkasında yatan etkenlerin incelenmesi çalışmamızın sınırlarını aştığı için, bu konunun ABD ile Türkiye arasındaki ilişkileri gerginleştiren bir unsur olduğunu belirtmekle yetineceğiz.

275 Uslu, s. 248.

276 Sönmezoğlu (1995), ss. 58–59, 64–66.

277 Toluner, ss. 246, 254.

Rum toplumunu ilgilendirdiğini, Türk toplumunun endişe etmesini gerektirecek bir durum olmadığını ve iki toplum arasındaki görüşmelere devam edileceğini belirten yeni yönetime karşısında Makarios, olayların Ada'nın iç işi değil, aksine Ada'nın güvenliğini ve bağımsızlığını tehlikeye atacak bir hareket olduğunu ileri sürmüştür.²⁷⁸ Avrupa devletleri ve ABD'nin söz konusu gelişmeler karşısındaki tutumu, Kıbrıs'ın bağımsızlığının ve ülke bütünlüğünün korunmasına olan bağlılığın teyit edilmesi şeklinde belirirken, Sovyetler Birliği, Makarios'un iktidarda kalmasından yana olmuştur.²⁷⁹

Makarios'un iktidardan düşürülüp, Ada'da yeni yönetimin kurulmasıyla eş zamanlı olarak Ada'ya müdahale kararı alan Türkiye, böyle bir harekete girişmeden önce İngiltere ve ABD ile görüşerek harekâtın diplomatik ayağını gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Bu görüşmelerde, Ada'daki Türk toplumunun bugüne kadar hayata geçirilememiş olan anayasal haklarının güvence altına alınması meselesinin, Kıbrıs'ın bağımsızlığına yönetilmiş bu hareket ile daha ciddi bir sorun haline geldiği belirten Türkiye, Garanti Antlaşması'nın 4. maddesinin kendine verdiği harekete geçme hakkını, Ada'daki İngiliz üslerinden de yararlanarak kullanma önerisinde bulunmuştur.²⁸⁰ Görüşmeler yapıldıktan ve bu esnada askeri hazırlıklar tamamlandıktan sonra 20 Temmuz'da deniz ve hava kuvvetleri desteği ile Ada'ya asker çıkarmaya başlayan Türkiye'nin davranışı, Ecevit tarafından aynı gün yapılan bir açıklamayla, *"bir garantör devlet olarak, uluslararası antlaşmalara göre, ... Türkiye'ye düşen bir yetkinin ve görevin yerine getirilmesi"* şeklinde açıklanmıştır.²⁸¹

Aynı gün Türkiye'nin müdahalesi ile ilgili görüşmelerin yapıldığı BM Güvenlik Konseyi'nde alınan bir kararla, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uluslararası antlaşmalarla kurulan anayasal düzeninin eski haline getirilmesi gerekliliği üzerinde durularak, çatışmacı taraflar ateş kesmeye çağırılmış; askeri müdahalelere son verilmesi ve Ada'da uluslararası antlaşmalar uyarınca bulunanlar hariç tüm askeri personelin Kıbrıs'tan çekilmesi istenmiştir. Ayrıca Türkiye, Yunanistan ve İngiltere, barışın ve güvenliğin tesisi için işbirliğine çağırılmıştır.²⁸² 22 Temmuz'da tarafların ateşkese kabul etmesiyle, 25 Temmuz'da taraflar arasında

278 Özersay, ss. 92–94; Toluner, ss. 260–261.

279 Toluner, ss. 263–264.

280 *Milliyet Gazetesi*, 17 Temmuz 1974, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/SmeS_x2B_FKEmkqOq54G_x2F_L06iQ_x3D_x3D_, s. 7, (10.08.2011).

281 *Milliyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1974, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/SmeS_x2B_FKEmkqOq54G_x2F_L06iQ_x3D_x3D_, s. 4, (10.08.2011).

282 *UN Security Council Resolutions–1974, Resolution 353; Cyprus (20 July)*, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/289/72/IMG/NR028972.pdf?OpenElement>, (03.08.2011).

görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmelerde Kıbrıs yönetimi başta 15 Temmuz müdahalesi öncesindeki duruma dönülmesi yönünde açıklamalarda bulunurken, Türkiye'nin iki ayrı bölge ve muhtar idareden meydana gelecek federal bir devlet yapısının tesisi yönündeki talebi nedeniyle sonradan, 1960 Anayasal düzenine geri dönülmesinden yana bir tutum izlemeye başlamıştır.²⁸³ Taraflar arasında devam eden görüş ayrılıkları karşın 30 Temmuz'da imzalanan Cenevre Antlaşması ile taraflar, karşıt kuvvetlerin kontrolü altındaki bölgeleri genişletmemeleri, bunlar arasında bir güvenlik bölgesinin oluşturulması, Yunanistan ve Rum kuvvetlerince işgal edilmiş olan Türk bölgelerinin boşaltılması, karma bölgelerin güvenliğinin BM Barış Gücü tarafından sağlanması ve Ada'da karşılıklı güvenin sağlanması ile Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki silahlı kuvvet sayısının ve askeri mühimmatın kademeli olarak azaltılması tedbirlerini saptanması hususları üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Ayrıca Kıbrıs'ta, Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk toplumuna ait iki ayrı özerk bölgenin varlığının da kaydedilmesiyle, yeni bir statü sağlanana kadar uygulanacak geçici bir düzen üzerinde anlaşılmıştır.²⁸⁴ Fakat yine bu Antlaşmada karar verildiği üzere, Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk temsilcilerinin de katılımıyla 9 Ağustos'ta tekrar müzakerelere başlandığında, tarafların Cenevre Antlaşması'nın getirdiği geçici statü konusundaki tutumları görüşmelerin somut bir sonuca ulaşmasını engellemiştir. Öyle ki, kabul edilmiş olan ateşkese rağmen, Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk tarafları arasında çarpışmalar devam etmiş; Türk birlikleri kontrolü altındaki bölgeleri genişletmiştir. Rum kuvvetleri ise işgal etmiş oldukları köyleri boşaltmamışlardır.²⁸⁵ Bunun yanında, Türkiye bu görüşmeleri 1960 Anayasası ile kurulmuş olan düzenin dışında bir düzenin oluşturulması amacına yönelik görürken, Yunanistan ve Rum yetkililer 1960 düzeninin geçerliliğini koruduğunu ve Garantör devletlerin yeni anayasa yapma yetkisi olmadığını ileri sürmüştür.²⁸⁶

Görüşmelerden somut bir sonuç alınamaması üzerine Türkiye, 14 Ağustos'ta Ada'da ikinci bir harekât başlatarak, Ada'daki Türk toplumunun hayatını tehdit eden durum karşısında Türkiye, üzerinde anlaşılacak bir çözüm yolunun Yunanistan ve Rumlar tarafından engellendiği gerekçesiyle, Türk toplumunun haklarının ve güvenliğinin korunacağı bir düzeni tek başına sağlamak durumunda kaldığını ifade etmiştir. Bu esnada Güvenlik

283 Mehmet Ali Birand, *30 Sıcak Gün*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1980, ss. 159–160.

284 *Milliyet Gazetesi*, 1 Ağustos 1974, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/6Eiwhst5Y6JEKF_x2B_ZNzrI4w_x3D__x3D_, s. 6, (03.08.2011).

285 Toluner, s. 304.

286 Özersay, ss. 99–100.

Konseyi tarafından, bir önceki Konsey kararının uygulanması ve her türlü askeri harekâtla silah satışının durdurulması kararı alınmış; 16 Ağustos'ta Türkiye'nin teklifi ile kabul edilen ateşkes sonrasında Rum ve Türk tarafları arasında Eylül ayında görüşmeler gerçekleşmiş; 1975 yılına gelindiğinde ise 13 Şubat'ta Ada'nın Türk silahlı kuvvetleri denetimi altındaki bölgede Kıbrıs Türk Federe devleti ilan edilmiştir.²⁸⁷

2. 1964–1974 Döneminin Silahsızlanma Antlaşmaları ve Türkiye

II. Dünya Savaşı sonrasında, nükleer teknoloji alanında sürekli olarak ilerleme kaydeden ve bu alanda silahlanma yarışı içine giren Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki diyalogun ve onların nezdinde iki blok arasındaki ilişkilerin yumuşamaya başladığı 1960 sonrası dönemde, silahların kontrolüne yönelik çalışmalar da hız kazanmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasındaki konvansiyonel silahlara yönelik sınırlandırma çabalarının yerini bu dönemde, nükleer silahların kontrolüne, bunların imhasına ve nükleer denemelerin yasaklanmasına yönelik çalışmalar almıştır. 1950'lerden itibaren nükleer silahlara sahipliğin, Sovyetler Birliği ve ABD'nin tekelinden çıkması²⁸⁸, bu alandaki girişimleri hızlandırmış; diğer yandan dönemin silahsızlanma ve silahların kontrolüne yönelik faaliyetleri, nükleer devletler ile nükleer olmayan devletler ayrımı üzerinden ilerlemiştir. 20. yüzyılın ilk yarısındaki silahsızlanma ve silahların sınırlandırılması çalışmalarının, nükleer silahların kontrolüne yönelik faaliyetlerle paralellik gösteren noktası, sınırlandırmaya veya yasaklamaya gidilen silah türleri farklı olmasına karşın, her iki dönemde de, askeri harcamaların artış gösterdiği veya karşı tarafın askeri gücüne ulaşamadığı ya da silahlanma yarışına yeni güçlerin eklenmeye başladığı noktada, silahların kontrolüne yönelik girişimlerde bulunulmasıdır. Nükleer silahların, konvansiyonel silahlarla kıyaslanamayacak kadar büyük çapta tahribata sebep olması ve belirlenen hedefleri vurma kabiliyeti, bu alandaki kontrol mekanizmalarını gerekli kılan bir diğer nedendir. Söz konusu kontrol, sınırlama ve yasaklama çabalarının nicelikselden çok niteliksel sınırlama yönetime ağırlık vermesi ve bu doğrultuda belirli türdeki silahların yayılmasının önlenmesi veya bunların üretiminin ya da denenmesinin toptan yasaklanması, dönemin silahsızlanma çalışmalarının belirleyici bir özelliğidir.

²⁸⁷ Özersay, ss. 102–103.

²⁸⁸ İlk nükleer denemelerini sırasıyla, 1945, 1949 yıllarında gerçekleştiren ABD ile Sovyetler Birliği'ni, nükleer denemeleriyle İngiltere (1952), Fransa (1960), Çin (1964), Hindistan (1974) ve Pakistan (1998) ile henüz nükleer deneme gerçekleştirilmediği nükleer savaş başlığına sahip bulunduğu bilinen İsrail takip etmiştir. (Stockholm International Peace Research Institute, <http://www.sipri.org/research/armaments/nbc/nuclear>, 03.08.2011.)

Bunlarla bağlantılı olarak, 1964–1974 yılları arasında Türkiye’nin katılım gösterdiği silahsızlanmaya yönelik uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler ve uluslararası konferanslar ile Türkiye’nin bunlara katılım gerekçelerine yer verilecektir. Ardından, Türkiye’nin söz konusu uluslararası düzenlemelere katılımı ile dönemin dış politikası arasındaki ilişki ve aynı dönemdeki savunma eğilimleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1. Atmosferde, Fezada ve Su Altında Nükleer Silâh Denemelerinin Men’i Hakkında Antlaşma (1963)²⁸⁹

Nükleer denemelerin durdurulması ve bu sorunun genel silahsızlanma konusundan ayrı olarak değerlendirilmesi teklifi 1955’te Sovyetler Birliği tarafından gündeme getirilmiş ve konu BM Silahsızlanma Komisyonu’nda görüşülmeye başlamış olmasına karşın, iki blokun silahsızlanma ve güvenlik yaklaşımlarındaki köklü farklılıklar ve Doğu ile Batı siyasi ilişkilerindeki dalgalanmalar, 1963 yılından önce nükleer denemelerle ilgili bir antlaşmaya varılmasını engellemiştir. 1962’den itibaren On Sekiz Ülke Silahsızlanma Komitesi (Conference of the Eighteen Nation Committee on Disarmament, ENCD), denemelerin yasaklanmasıyla ilgili müzakerelere platform oluşturmuş, aynı yıl yaşanan Küba Krizi ile iki ülkenin nükleer bir savaşın eşiğine geldiği ortamda, Sovyet–Anglo Amerikan anlaşmasının sağlanmasıyla 5 Ağustos 1963’te Moskova’da, Atmosferde, Fezada ve Su Altında Nükleer Denemeleri Yasaklayan Antlaşma (Nuclear Test Ban Treaty)²⁹⁰ imzalanmıştır. Yer altındaki denemeleri yasaklamadığı için kısmi deneme yasağı olarak da bilinen Antlaşma atmosferde, uzayda, kara suları veya açık denizler de dâhil olmak üzere su altında ve patlamaların nükleer döküntüye yol açabileceği herhangi bir çevrede nükleer denemeleri yasaklamıştır.²⁹¹ Antlaşma, Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki güç dengesinin yansıması ve bir silahsızlanma önleminden çok, Küba Füze Krizi’nin gerilimi arttırdığı uluslararası ortamda, iki ülkenin güvenliklerinin birbirine bağlı olduğunun kabulü olarak görülebilir.²⁹² Nitekim Khrushchev, iki ülkenin nükleer bombanın düğmesindeki elleriyle birbirlerine meydan okuduğunu düşünürken Kennedy de, dünyanın iki farklı tarafında

289 Bu Antlaşma 1963 yılında imzalanmış olmasına karşın, Türkiye tarafından onaylanması işlemi 1965 yılında gerçekleştiği için, Antlaşmanın bu başlık altında ele alınması uygun görülmüştür.

290 Bundan sonra, Kısmi Deneme Antlaşması olarak geçecektir.

291 U.S. Department of State, *Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water*, <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/lbtbt1.html#3>, (08.06.2011).

292 Tacar, ss. 27–28.

oturan bu iki ülkenin medeniyetin sonunu getirecek bir karara varmasının delilik olduğunun farkındadır.²⁹³

Türkiye tarafından da 9 Ağustos 1963'te imzalanmış olan Antlaşmanın uygun bulunduğu kanun, Millet Meclisi'nin 15 Ocak 1965 tarihindeki birleşiminde oylamaya sunulmuş kabul edilmiştir.²⁹⁴ Antlaşmanın uygun bulunduğu kanun tasarısının gerekçesindeki ifadelerden anlaşıldığı üzere, Türkiye için Antlaşmanın asıl önemi, bu düzenlemenin Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin iyileşmesi yolunda atılmış bir adım olarak görülmesidir. Nükleer teknoloji alanında büyük ilerlemelerin kaydedildiği bu dönemde, nükleer denemelerin yasaklanması meselesinin çözümü sürecinin önemli bir sonucu olan bu Antlaşma, genel ve tam silahsızlanmanın gerçekleştirilmesinden yana olan Türkiye tarafından bu yönde kaydedilmiş olumlu bir aşama olarak görülmektedir. Antlaşma, nükleer silah sayısını azaltmamak, bu alandaki silahlanma yarışına son vermemek ve nükleer savaş tehdidini ortadan kaldırmamakla birlikte, yer altı denemeleri dışındaki denemeleri yasaklayarak, nükleer döküntü tehlikesinin önlenmesi, barışa doğru giden bir ilk adım olması ve Doğu ile Batı arasındaki meselelerin çözümünde bir ümit uyandırması bakımından önem taşımaktadır. Son olarak, İngiltere, ABD ve SSCB arasında 10 Ekim 1963 tarihinde yürürlüğe girmiş olan bu Antlaşmanın, Türkiye açısından onaylama belgesinin verilmesiyle yürürlüğe gireceği ve sunulmuş olan kanun tasarısının bu amaca yönelik olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁵

2.2. Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dâhil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkındaki Antlaşma (1967)

Sovyetlerin, 1957 yılında Sputnik'i uzaya fırlatmasını izleyen süreçte Batılı güçler, dış uzayın askeri amaçlarla kullanılmasının engellenmesi yönünde tekliflerde bulunmuşlardır. ABD Başkanı Eisenhower'ın 1960 yılında, genel ve tam silahsızlanmayla ilişkili olarak, Antarktik Antlaşması'nın ilkelerinin dış uzay ve gök cisimlerine de uygulanması teklifi bunlardan birini teşkil etmiştir. Diğer yandan aynı dönemde Sovyetler Birliği, dış uzayın barışçıl amaçlarla kullanılmasının teminat altına alınması üzerinde durmuş ve barışçıl kullanımın sınırlandırılmamasından yana bir tutum izlemiştir. 1963 tarihli Moskova Antlaşması

293 John F. Kennedy Presidential Library and Museum, *Nuclear Test Ban Treaty*, <http://www.jfklibrary.org/JFK/JFK-in-History/Nuclear-Test-Ban-Treaty.aspx?p=2>, (08.06.2011).

294 *CSTD*, 25 Şubat 1965, dö. 1, ot. 1, c. 25, ss. 676, 724.

295 *MMTD*, 14 Ocak 1965, dö. 1, ot. 1, c. 35, ss. 1-2.

imzalandıktan sonra bu tutumunu değiştiren Sovyetler Birliği, nükleer silahların dünya yörüngesine oturtulmasının yasaklanması yönündeki isteğini dile getirmiş, ardından BM Genel Kurulu'nda 17 Aralık 1963 tarihinde alınan bir kararla bütün devletler, kitle imha silahlarını dış uzaya yerleştirmekten kaçınmaya çağırılmışlardır. Takip eden yıllarda Genel Kurul'da yapılan görüşmelerle üzerinde uzlaşılan Antlaşma metni, 27 Ocak 1967'de Londra, Washington ve Moskova'da imzaya açılmıştır.²⁹⁶

Antlaşmanın 1. ve 3. maddelerinde belirtildiği üzere, ay ve diğer gök cisimleri dâhil, uzayın keşfi ve kullanılması ile uzayda bilimsel araştırmaların serbestçe yapılması hakkı, iktisadi ve bilimsel kalkınma derecesi göz önünde bulundurulmaksızın tüm ülkelere tanınmaktadır ve antlaşmaya taraf ülkeler söz konusu faaliyetleri Devletler Hukukuna uygun olarak gerçekleştirilmelidir. Yine söz konusu ülkeler, nükleer silahlar veya kitle imha silahlarını gök cisimlerine ve herhangi bir şekilde uzaya yerleştirmemeyi ve bu türde silahları taşıyan cisimleri dünya etrafındaki bir yörüngeye oturtmamayı, Antlaşmanın 4. maddesi ile üstlenmişlerdir. Ay ve diğer gök cisimleri, devletlerin ve askeri personelin barışıl kullanımına açık olacak, fakat bunlar üzerinde askeri  s ve tesisler kurulmasına ve herhangi bir tipte silahın denenmesine izin verilmeyecektir. Uzaya cisim fırlatan veya fırlattıran ya da tesislerinden bir cisim fırlatılan bu Antlaşmaya taraf her devlet, bu cismin yeryüzünde, hava sahasında ya da uzayda meydana getireceği zarardan dolayı Antlaşmaya taraf diğer devletlere ve bunlara tabi olan gerçek ve tüzel kişilere karşı sorumlu tutulacaktır. Antlaşmanın 9. maddesine göre, Antlaşma tarafları, uzayın keşfi ve kullanılması faaliyetlerini yürütürken, diğer bütün devletlerin menfaatlerini dikkate alacak ve yine bu faaliyetlerini, yeryüzünde meydana gelebilecek zararlı değişmeleri engelleyecek şekilde yürüteceklerdir. Ayrıca, ay ve diğer gök cisimleri dâhil uzayda faaliyet gösteren Antlaşma tarafları, bu faaliyetlerin yürütülmesi, niteliği ve gerçekleştirildiği yerler ve sonuçlarıyla ilgili BM Genel Sekreteri'ne, halka ve milletlerarası bilim topluluğuna mümkün olan bilgileri vermek konusunda antlaşmaya varmışlardır. Ay ve diğer gök cisimlerinde bulunan istasyon, tesis, teçhizat ve uzay araçlarının, karşılıklı olmak şartıyla, diğer Antlaşma taraflarının ziyaretlerine açık olacağı esası ise Antlaşmanın 12. maddesi ile kabul olunmuştur.²⁹⁷

296 U.S. Department of State, <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/space1.html>, (21.07.2011).

297 *Resmi Gazete*, 23 Ekim 1967, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12732.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12732.pdf>, s. 2, (21.07.2011),

Türkiye, Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dâhil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkındaki Antlaşma'yı 27 Ocak 1967 tarihinde imzalamıştır. Antlaşmanın onaylanmasının uygun bulunmasına dair kanun tasarısının, gerekçesiyle birlikte Millet Meclisi'ne bildirildiği Dışişleri Komisyonu raporunda, uzayın araştırılmasında takip edilmesi gereken ilkelerle ilgili Devletler Hukukunda mevcut olan boşluğun, hukuki ve siyasi alanda yarattığı sakıncalar ve bu boşluğun doldurulması için çalışmaların yapılması gerekliliğinin, uzay alanında araştırmalar yapan devletlerin yanında, bütün BM üyesi ülkeler tarafından da kabul edildiği belirtilmiştir. Teşkilât üyelerinin, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında yeni bir olumlu adım teşkil edeceği inancıyla kabul etmiş oldukları Antlaşmanın, *“uzayın keşif ve kullanılmasındaki gelişmenin bütün insanlık için arz ettiği ortak menfaate ve bu alanda girilecek milletlerarası bir işbirliğinin milletlerarasındaki karşılıklı anlayış ve dostane ilişkilerin kuvvetlendirilmesine yapacağı geniş ölçüdeki katkının faydasına kani bulunan”* Türk Hükümeti tarafından onaylanması 31 Mart 1967 tarihli kanun tasarısı ile uygun bulunmuştur.²⁹⁸

2.3. Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (1968)

Uzayın keşif ve kullanılmasına dair bir antlaşmanın kabul edilmesine yönelik çalışmalar devam ederken, diğer yandan On Sekiz Ülke Silahsızlanma Komitesi'nde sürmekte olan görüşmelerde, nükleer silah yapımının durdurulması, mevcut nükleer silah stoklarının azaltılması, nükleer devletlerin²⁹⁹ nükleer silahları başkalarına devretmemeyi üstlenmesi ve nükleer yayılmanın önlenmesi gibi teklifler üzerinde durulmuştur.³⁰⁰ Nükleer silahların yayılmasının önlenmesine yönelik bir antlaşma tasarısının Mart ayına kadar hazırlanması meselesi ise, Komitenin, 1968 yılının Ocak ayında başlayan görüşmelerinin temel gündem maddesini teşkil etmiştir. Görüşmeler neticesinde hazırlanan ABD–SSCB ortak antlaşma tasarısı ve 1967–1968 döneminde üye devletlerce sunulmuş olan tekliflerin listesi, Nisan ayında BM Genel Kurulu'nda görüşülmüştür. Nükleer olmayan devletlerin, nükleer bir saldırı karşısında, nükleer olmayan devletlere teminat verilmesi ve nükleer enerjiden barışçıl alanda yararlanılması yönündeki teklifleri üzerine bu konularda yapılan bazı eklemelerin ardından tasarı, 12 Haziran 1968'de Genel Kurul'da yapılan oylamada, Türkiye'nin de

298 MMTD, 12 Haziran 1967, dö. 2, ot. 1, c. 18, ss. 1–3.

299 NPT'nin 9. maddesinin 3. fıkrasına göre nükleer devlet, 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer bir silah veya diğer nükleer patlayıcı araç yapıp patlatmış olan devlettir. Buna göre söz konusu devletler, ABD, SSCB, Birleşik Krallık, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyeti'dir.

300 Tacar, ss. 37–39, 43.

dâhil olduğu doksan beş lehte oyla kabul edilmiştir. 1 Temmuz'da Londra, Washington ve Moskova'da imzaya açılan Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (Treaty on The Non-Proliferation of The Nuclear Weapons, NPT)³⁰¹ metni, ABD, İngiltere ve SSCB'nin de aralarında bulunduğu 57 ülke tarafından aynı gün içerisinde imzalanmıştır.³⁰²

Giriş bölümünde, Antlaşmaya taraf bütün devletlerin nükleer enerjiden barışçıl amaçlarla yararlanması ve bu konuda bilgi teatisine katılması, Kısmi Deneme Antlaşması taraflarının, bu Antlaşmadaki hususlarda görüşmelere devam etmesi ve genel ve tam silahsızlanma konularına değinilen Antlaşmanın 1. maddesinde, nükleer devletlerin yükümlülüklerine yer verilmiştir. Buna göre nükleer devletler, nükleer silahları, diğer nükleer patlayıcı araçları veya bu gibi silahların ve patlayıcıların kontrolünü doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, her kime olursa olsun devretmemeyi ve nükleer olmayan devletlere, söz konusu silahların yapımı veya elde edilmesi için yardım ve teşvikte bulunmamayı üstlenmişlerdir.³⁰³ Bu ifadeden çıkabilecek bir sonuç, nükleer devletlerin bu yasaklamanın dışında kaldığı ve bu maddenin, söz konusu devletler arasındaki nükleer işbirliğini ve nükleer alışverişi engellemeyeceğidir.³⁰⁴ Nükleer olmayan devletlerin taahhütlerinin belirtildiği 2. maddede ise, söz konusu devletlerin, bu antlaşmaya konu olan silahları ve bu silahların kontrolünü her kimden olursa olsun, doğrudan veya dolaylı olarak devralması, bu silahları yapması veya başka bir şekilde elde etmesi ya da bunların yapımı için yardım alması yasaklanmıştır. Antlaşmanın nükleer denetlemelerle ilgili 3. maddesi, nükleer olmayan devletlerin, kendi egemenliği altındaki topraklarda veya kendi kontrolü altındaki herhangi bir yerde yürütülen nükleer çalışmalarda kullanılan, kaynak ve füzyona uğrayabilen özel maddelerin, hedeflenen barışçıl amaçtan nükleer silaha veya patlayıcı nükleer araçlara sapmasını engellemek adına, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency IAEA) tarafından denetlenmesini öngörmektedir. Bu denetimin yapılabilmesi için nükleer olmayan devletler ile IAEA arasında antlaşmalar yapılacak, fakat bu denetlemeler teknolojik

301 Bundan sonra, NPT olarak geçecektir.

302 Ömer Zeytinoglu (haz.), *Silahsızlanma (1968–1971 Yılları İçindeki Gelişmeler)*, y.y., T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973, ss. 1–5.

303 *Resmî Gazete*, 28 Kasım 1979, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16823.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16823.pdf>, (20.07.2011).

304 Zeytinoglu, s. 9.

gelişmelere engel olmayacak şekilde yürütülecektir.³⁰⁵ Yine bu hükümden anlaşılacağı üzere, nükleer devletler söz konusu denetlemelere tabi olmayacaktır.

Antlaşmaya taraf devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl kullanımını sağlayacak cihaz, madde ve bilimsel ve teknolojik bilgi alışverişini kolaylaştırmayı üstlendiklerini ve bu alışverişe katılma hakkına sahip olduklarını belirten 4. maddeye göre, Antlaşma tarafları, nükleer olmayan devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı için diğer devletler ve uluslararası örgütlerle işbirliği yapacaklardır. Genel ve tam silahsızlanmaya değinilen 6. madde ise, taraflardan her birinin nükleer silahlanma yarışının durdurulması ve genel ve tam silahsızlanmaya ilişkin bir antlaşma için görüşmeler yapmayı üstlendiklerini belirtmektedir. Bu madde, nükleer olmayan devletlerin, dikey yayılmanın (nükleer devletlerin sahip olduğu nükleer silahların artması) durdurulmasına ilişkin tedbirlerin, yatay yayılma (nükleer devlet sayısının artması) önlemleri ile dengeli olması yönündeki talepleri doğrultusunda Antlaşmaya konulmuş, fakat nükleer devletler için ciddi bir yükümlülük getirmemiştir.³⁰⁶ Antlaşmada açıkça yasaklanmayan bir diğer husus, nükleer silah ve patlayıcı araçların, nükleer olmayan devletlere devredilmesinin yasaklanmasına dair bir maddenin varlığına karşın, mülkiyeti nükleer devlette bulunan söz konusu silahların, nükleer olmayan ülke toprakları üzerinde bulundurulmasına dair herhangi bir yükümlülüğün olmamasıdır.³⁰⁷ Antlaşmanın diğer maddeleri, Antlaşmanın yürürlüğe girmesi ve onaylanması işlemleri, Antlaşmanın yürürlük süresi ve tarafların, Antlaşmanın konusuna giren olağanüstü olayların, ülkesinin menfaatlerini tehlikeye düşürmesi durumunda Antlaşmadan çekilme hakları gibi düzenlemelerle ilgilidir.

Türkiye, Antlaşma metni üzerinde müzakerelerin gerçekleştirildiği Komite çalışmalarına katılmamakla birlikte, metnin BM Genel Kurulu'ndaki oylamasında lehte oy kullanmış ve Antlaşmayı 28 Ocak 1969 tarihinde imzalamıştır. Antlaşmanın onaylanması işlemlerinin tamamlanması ise, Cumhuriyet Senatosu Raporu'nda belirtildiği üzere, *“onaylanmanın sonuçları konusunda ilgili kuruluşlar arasında beliren görüş ayrılıkları nedeniyle”* 1979 yılına kadar mümkün olmamıştır. NPT'yi onaylamamış gelişmekte olan ülkeler, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın tetiklediği enerji bunalımı ortamında, nükleer enerji üretimine

305 Resmi Gazete, 28 Kasım 1979, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16823.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16823.pdf>, (20.07.2011).

306 Zeytinoğlu, s. 13.

307 Sezai Orkunt, “Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 3, 1972, s. 326.

öncelik vermeye başlamışlardır. Diğer taraftan nükleer madde ve teknoloji ihracatçısı ülkeler, nükleer ihracatı denetime tabi tutmak amacıyla bazı ilkeler üzerinde anlaşmışlar; bu doğrultuda, nükleer olmayan ülkelere bilgi ve teknoloji transferinde bulunmak için bu ülkelerin NPT'yi imzalamış olmalarını şart koşmuşlardır. Enerji ihtiyacını karşılamak ve sanayileşmesini sağlamak için geleneksel enerji kaynaklarının yetersiz kalması sebebiyle, nükleer enerji üretimine başlayacağından ve bunun için gerekli olan güç üretimi, tesis, teknoloji ve finansman açısından dış yardıma ihtiyaç duyulduğundan, Türkiye'nin de, ihracatçı ülkelerin şart koştuğu NPT'yi imzalaması gerekmektedir. Bu nedenle, Türkiye'ye nükleer cihaz, madde ve teknolojinin girebilmesi ve ülkenin ekonomik amaçlarla nükleer enerjiden yararlanabilmesi, söz konusu Antlaşmanın onaylanmasına bağlıdır. Yine Antlaşmanın onaylanmasına dair Dışişleri, Turizm ve Tanıtma Komisyonu raporuna göre, Türkiye'nin Antlaşmanın onaylanması yönündeki isteği, nükleer silah yapılmayacağının ve Türkiye'nin yayılmanın karşısında olduğu yönündeki “iyi niyet beyanının açıklanmasından” ibarettir.³⁰⁸

Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı'nca, Cumhuriyetin 50. yılı münasebetiyle yayınlanmış olan “Silahsızlanma (1968–1971 Yılları İçindeki Gelişmeler)” başlıklı yayında, içinde bulunulan şartlarda Türkiye'nin nükleer silah yapımı gibi bir amaç gütmeyeceği, fakat bir gün bu yönde bir mecburiyet içinde olabileceği göz önünde bulundurularak, barışçı nükleer faaliyetlere önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Türkiye'nin söz konusu Antlaşmayı imzalamış olması, gerektiğinde barışçıl nükleer faaliyetlerden askeri amaçlara yönelmesinin önünde engel teşkil etmeyecektir. Çünkü diğer devletlerin nükleer silah üretimi girişiminde bulunması durumunda, Türkiye de aynı şekilde hareket etme hakkına sahiptir.³⁰⁹ Nitekim barışçıl amaçlarla geliştirilen nükleer teknolojinin, belirli bir aşamadan sonra askeri amaçlara yönelmesi mümkündür. Bu ihtimali bertaraf etmek adına IAEA, bir denetim mekanizması olarak Antlaşmanın 3. maddesinde yer almış olmasına karşın, bu düşünceye göre, söz konusu maddenin yükümlülüklerinin, yine Antlaşmanın başka bir maddesi —ülkesinin menfaatinin tehlikeye düştüğüne karar veren ülkenin Antlaşmadan çekilebilmesi hakkı— öne sürülerek, ortadan kaldırılması mümkün görünmektedir.

O günün koşullarında nükleer silah yapma imkânına sahip olmayan Türkiye'nin NPT'yi imzalamasının ulusal savunma menfaatleri ile örtüştüğünü ileri süren bir diğer

308 CSTD, 27 Mart 1979, dö.1, ot. 1, c. 43, s. 2, 4.

309 Zeytinoğlu, ss. 16–17.

değerlendirmeye göre Türkiye, yine de bu gibi uluslararası düzenlemelere bel bağlayıp nükleer enerji alanındaki çalışmalarından vazgeçmemeli ya da yavaşlatmamalıdır.³¹⁰

2.4. Nükleer Olmayan Devletler Konferansı (1968)

İlk olarak Pakistan'ın teklifi üzerine, 17 Kasım 1966 tarihinde BM Genel Kurulu'nda alınan bir karar ile Nükleer Olmayan Devletler Konferansı'nın (Conference of Non-Nuclear-Weapon States) toplanması kararlaştırılmıştır. Söz konusu kararda, nükleer olmayan devletlerin güvenliğinin ne şekilde sağlanacağı, bu devletlerin, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda nasıl işbirliği yapabileceği ve nükleer araçlardan özellikle barışçıl amaçlarla ne şekilde yararlanılabileceği konularını görüşmek üzere, Temmuz ayına kadar bir konferansın toplanması hususunda uzlaşmıştır.³¹¹ 19 Aralık 1967'de alınan yeni bir BM Genel Kurulu kararı ile nükleer olmayan BM üyesi devletlerin ve IAEA üyelerinin davet edileceği Konferansın, 29 Ağustos–28 Eylül 1968 tarihleri arasında Cenevre'de toplanması üzerinde anlaşılmıştır.³¹² Oy hakkı bulunmaksızın Konferansa katılan İngiltere, ABD, SSCB ve Fransa olmak üzere nükleer devletlerin de dâhil olduğu 96 devlet arasında görüşmelerin belirlenen tarihlerde gerçekleştirildiği Konferans sonucunda, bazı kararlara varılmıştır.

Altı temel başlık altında toplanan bu kararlardan birincisi, Almanya tarafından teklif edilmiş olan, nükleer olmayan devletlerin güvenliğinin ancak genel ve tam silahsızlanma ile sağlanabileceğinin dile getirildiği ve BM Yasası'nın eşitlik, bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkeleri ile meşru müdafaa hariç kuvvet kullanmama ilkesinin, nükleer devletlerce teyit edilmesi çağrısının yapıldığı karardır. Bu kararda, nükleer olmayan bir devlet, nükleer devlet tarafından konvansiyonel silahlarla da tehdit edilebileceği için bu devletlerin, kuvvet kullanmamayı üstlenmeleri istenmiştir.³¹³ Yayılmayı önleme tedbirlerinden biri olarak nükleer silahlardan arındırılmış bölgelerin tesisinin önem taşıdığı ve bunun hayata geçirilebilmesi için nükleer devletlerin işbirliğine ihtiyaç duyulduğu yönündeki ikinci başlıkta yer alan karar ise, Latin Amerika ülkeleri tarafından dile getirilmiştir. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ilişkin üçüncü başlık altında, nükleer

310 Suat Bilge, “Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 4, 1965, s. 54.

311 *UN General Assembly Twenty-first Session, Resolution no: A/RES2153(XXI) [A–B]*, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r21.htm>, s. 10, (22.07.2011).

312 *UN General Assembly Twenty-second Session, Resolution no: A/RES2346(XXII) [A–B]*, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r22.htm>, s. 17, (22.07.2011).

313 Tacar, s. 159; Zeytinoğlu, s. 19.

silahlar ve bunlar için parçalanabilir madde üretiminin durdurulması, nükleer denemelerin topyekûn durdurulmasını sağlayacak bir antlaşmanın yapılması, nükleer silah ve taşıyıcıların geliştirilmesinin önlenmesi ve bunların stoklarının azaltılmasını takiben imha edilmesi konularında müzakerelere başlanması tavsiye edilmiştir. Ayrıca bu karar ile ABD ve SSCB, nükleer saldırı silahlarını taşıyıcı sistemler ve balistik füzelere karşı savunma sistemlerinin azaltılması konusunda görüşmelere başlamaya davet edilmiştir. Dördüncü başlıkta, kaynak ve özel parçalanabilir maddelerin barışçıl amaçlar yerine askeri amaçlara kaydırılması ve endüstriyel casusluğa karşı IAEA kontrolünün nükleer olmayan devletlerce kabul edilmesi kararına varılmıştır. Ayrıca, IAEA tarafından gerçekleştirilen denetleme yöntemlerinin basitleştirilmesi ve Ajans ile yapılacak denetleme antlaşmalarının, endüstriyel casusluğu önleyici hükümler içermesi hususunda da anlaşılmıştır.³¹⁴

Görüşmelerde üzerinde en çok uzlaşma sağlanan nükleer enerjinin barışçıl kullanımı meselesi beşinci başlık altında ele alınmıştır. IAEA'nın, barışçıl patlamalar da dâhil olmak üzere, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusunda gizli olmayan bilgileri yayınlanması için çalışmalarına devam etmesi, ticari ve endüstriyel değeri olan bilgilerin devletlere iletilmesi ve nükleer devletlerin güvenlikleri açısından gizlilik teşkil etmeyen ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı için gerekli olan bilgilerin belirli aralıklarla IAEA'ye bildirilmesi konuları bu başlıkta yer almıştır. NPT'nin 3. maddesinde yer alan, IAEA tarafından yapılacak güvenlik denetlemelerini kabul etmiş olan nükleer olmayan devletlere, parçalanabilir maddelerin verilmesinin kolaylaştırılması ve yine bu devletler için, Ajans tarafından özel parçalanabilir maddelerle ilgili bir fon oluşturulması ve bu fonun nükleer devletler tarafından desteklenmesi konuları, bu başlık altında kabul edilmiş olan diğer konulardır. Ayrıca, nükleer denemelerin tamamen durdurulması ile barışçıl nükleer patlamaların yöntemleri ve denetimi konularının çözümü arasında yakın bir ilişki bulunduğu ve bu konuların eş zamanlı olarak fakat ayrı antlaşmalarla düzenlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Son başlıkta ise BM Genel Kurulu'nun, Konferansta alınan kararların uygulanması ve nükleer olmayan devletler hususunda ikinci bir konferansın toplanması konularının incelenmesi istenmiştir.³¹⁵

Konferans neticesinde bazı kararlar üzerinde uzlaşılmış olunmasına karşın, Konferansın etkili bir sonuç yarattığını söylemek zordur. Konferans katılımcılarının güvenlik meselesiyle

314 Tacar, ss. 160–161; Zeytinoğlu, ss. 19–20.

315 Zeytinoğlu, ss. 21–23.

ilgili tutumlarındaki farklılıklar bu konuda ortak bir hareket zemini oluşturmasını engellemiştir. ENDC'nin taraf tutmayan devletlerinin³¹⁶ dayanışma içinde olmaması da Konferansın etkili bir sonuç vermesi önündeki engellerden birini oluşturmuştur. Diğer yandan Konferanstan, nükleer olmayan devletlerce, IAEA tarafından yürütülecek olan kontrol sisteminin kabul edilmesi yönünde bir karar çıkmış olmasına karşın, nükleer silahların yayılmasını önleyici tedbirler ve kontrol konusunda, nükleer alanda daha ileri olan Brezilya ve Hindistan gibi devletler ile daha sıkı bir denetim mekanizması isteyen Pakistan ve NPT'nin denetim hükümleri üzerinde ısrar eden ABD ve SSCB arasında fikir birliği sağlanamamıştır.³¹⁷

Türkiye, dördüncü başlıkta, IAEA tarafından yapılacak denetleme tedbirleriyle ilgili düzenlemenin yer aldığı bölüm haricindeki tüm Konferans kararlarında olumlu oy kullanmıştır. Nükleer olmayan devletlerle ilgili güvenlik tedbirleri konusundaki görüşmelerde çekimser kalmış olmasına karşın, bu konudaki Alman tasarısına olumlu oy vermiştir. Yine nükleer silahlardan arınmış bölgelerin tesisi konusunda lehte oy kullanmış olmakla birlikte, siyasi anlaşmazlıkların yaşandığı ve stratejik öneme sahip coğrafyalar açısından, bu konunun uygulamada herhangi bir fayda sağlamayacağı yönündeki görüşünü sürdürmüştür. Ayrıca nükleer enerjinin barışçıl kullanımı faaliyetlerinin ve barışçıl nükleer patlamalarla ilgili kontrol mekanizmasının IAEA çerçevesinde yürütülmesinden yana olmuş fakat Ajansın bu faaliyetleri ne şekilde yürüteceği konusunda çekimser kalmıştır.³¹⁸

2.5. Yeraltı Nükleer Denemelerinin Durdurulması Görüşmeleri (1969)

Kısmi Deneme Antlaşması'nın yer altındaki nükleer denemeleri yasaklamamış olması nedeniyle, nükleer denemelerin yasaklanması hususunda ABD ve SSCB arasında görüşmelerin yapılması gerekliliği yönünde bir görüş ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, 1968–1971 yılları arasında On Sekiz Ülke Silahsızlanma Komitesi, Silahsızlanma Komitesi Konferansı (Conference of the Committee on Disarmament, CCD)³¹⁹ ve BM'de yürütülen görüşmeler,

316 Söz konusu taraf tutmayan ülkeler, Birinci Bölümde BM Silahsızlanma Komisyonu başlığı altında ele alınmış olan, beş Doğulu ve beş Batılı ülkeden oluşan On Ülke Silahsızlanma Komitesi'ne, 1961 yılında katılmış olan sekiz yeni üye ülkedir. Brezilya delegesi bu terimden, NATO ve Varşova Paktı'na üye olmamanın anlaşılması gerektiğini ve kendileri için bu terimin yalnızca ENCD bakımından bakımından geçerli olduğunu ifade etmiştir. (Tacar, s. 36).

317 Zeytinoğlu, ss. 24–25.

318 Zeytinoğlu, s. 25.

319 ENDC'nin 1969 yılında genişletilerek üye sayısının yirmi altıya çıkarılması ile Komitenin adı “Silahsızlanma Komitesi Konferansı” olarak değiştirilmiştir. Yeni katılan ülkeler, Japonya, Moğolistan,

ABD ve SSCB arasındaki temel görüş ayrılıkları üzerinden yürütülmüştür. İki ülke de nükleer denemelerin yasaklanmasından yana olmakla birlikte, bu konudaki bir antlaşmaya uyulup uyulmadığının kontrolünün ne şekilde yapılacağı meselesinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Antlaşmaya riayetin ulusal araçlarla yapılması meselesinde ABD, bu araçların—haber alma imkânları ile bir devletin topraklarında nükleer bir patlamanın meydana gelip gelmediğini belirleyen yöntemler— yerinde teftiş edilmesini görüşünü taşıırken, SSCB, söz konusu teftişi gerçekleştirebilecek uzaktan ilmi yöntemler üzerinde durmuştur.³²⁰

Komite görüşmelerinin devam ettiği 1969 yılı içinde, İsveç tarafından, nükleer denemelerin durdurulmasına yönelik bir antlaşma tasarısı sunulmuştur. Bu tasarı, barışçıl nükleer denemeler dışında bütün nükleer patlamaların yasaklanması yer altı sarsıntıları ile nükleer patlamalardan kaynaklı sarsıntıların ayırt edilebilmesinin kolaylaştırılması için, antlaşmaya taraf devletlerin sismolojik bilgi teatisinde bulunmaları ve yine bu devletlerin, egemenliği ve hukuki yetkisi altında bulunan topraklarda, denetlenme için teklifte bulunmaları konularını içermektedir. ABD tarafından öne sürülen yerel denetleme uygulaması olmadan da, denemelerle ilgili caydırıcılığın sağlanabileceğini savunan İsveç'in, denetlemenin taraf ülkenin daveti üzerine yapılması yönündeki görüşünü kabul eden Sovyetler Birliği, 1969 yılı içindeki görüşmelerde, uzaktan denetim ile ilgili ifadelerini yinelemiştir. Sovyetler Birliği ayrıca, 4.75 sismik gücün³²¹ üstündeki yer altı nükleer denemelerin yasaklanması ve bunun altındaki denemeler için moratoryum ilan edilmesi yönündeki Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin görüşünü desteklemiştir. Bağlantısız ülkeler de İsveç tasarısını destekleyen bir tutum sergilemişlerdir.³²² Diğer yandan ABD, 10 kilotona kadar olan nükleer patlamaların yaratacağı sarsıntılar ile depremlerin ayırt edilmesinin sismik olarak tespitinin mümkün olmadığını, bunun altındaki patlamaların ise askeri açıdan önem taşıdığını ve bu nedenlerle, yerinde denetleme yöntemleriyle tamamlanmamış bir antlaşmanın pratik bir önem taşımayacağını ifade etmiştir. Komisyon tarafından tespit edilecek yıllık kontenjanlar dâhilinde gerçekleştirilecek yer altı nükleer denemelerinin, kademeli olarak azaltılması ve dört veya beş yıllık süre içerisinde sıfıra indirilmesi yönünde bir teklif sunan İngiltere ise,

Arjantin, Macaristan, Fas, Pakistan, Yugoslavya ve Hollanda'dır. (Zeytinoğlu, s. 63).

320 Zeytinoğlu, s. 28.

321 4.5 sismik güçteki bir yer altı sarsıntısı, toprağın cinsine göre, 5 ila 50 kiloton büyüklüğündeki nükleer patlamaya denk gelmektedir. (Zeytinoğlu, s. 29) Hiroşima'ya atılan atom bombasının 20 kiloton büyüklüğünde olduğu göz önünde bulundurulursa, 4.5'in üzerine çıkacak, hatta bu güçteki bir nükleer patlamanın bile yol açacağı tahribatın büyüklüğünü tahayyül etmek zor değildir.

322 Zeytinoğlu, ss. 31, 33, 37.

İsveç'in ileri sürdüğü tasarıdaki sismik bilgilerin teatisi meselesinin yeterli olmadığını, bu bilgilerin değerlendirilmesi için bir komite kurulmasına ihtiyaç olduğunu ve yerinde denetleme yönteminin uygulanması gerektiğini dile getirmiştir. Aynı şekilde Kanada, sismik bilgi teatisiyle ilgili bir organın kurulması meselesinin görüşülmesinden yana olmuştur.³²³

Konferansın gerçekleştiği dönemde, Konferans gündemi ile ilgili meseleler BM'de de görüşülmüş ve bazı kararlar alınmıştır. Bunlardan biri, 1963 Kısmi Deneme Antlaşmasını imzalamamış olan devletlerin, buna katılmaya çağırıldığı, nükleer devletlerin nükleer denemeleri durdurmaları isteğinin dile getirildiği ve devletlerin etkin bir uluslararası sismolojik bilgi teatisi sistemi oluşturmaları ümidinin belirtildiği 20 Aralık 1968 tarihli BM Genel Kurul kararıdır.³²⁴ Nükleer denemelerin durdurulması ile ilgili 16 Aralık 1971 tarihli BM Genel Kurulu kararında, henüz Kısmi Deneme Antlaşması'nı imzalamamış ülkelerin varlığı 1963'ten bu yana, atmosferde devam eden nükleer denemelerin artan kirliliğin kaynağı olduğu ve yer altındaki nükleer deneme sayılarında artış bulunduğu dile getirilmiştir. Ayrıca, uzayda, yer altında ve su altında nükleer denemelere devam eden ülkelerin daha fazla nükleer denemede bulunmaktan vazgeçmeleri, Kısmi Deneme Antlaşması'na taraf olan bütün hükümetlerin, nükleer denemeleri durduracak kısıtlayıcı önlemleri almak üzere görüşmelerde bulunmaları ve yine bu ülkeler tarafından, nükleer denemelerin sayı ve hacim bakımından azaltılması ve sınırlandırılması ve nükleer denemelerin kapsamlı yasaklanması yönünde gerekli tedbirlerin alınması yönünde çağrıda bulunulmuştur.³²⁵ Nükleer denemelerle ilgili sismolojik bilgi teatisi konusunda alınan bir Genel Kurul kararında ise, sismolojik bilgi teatisinin kapsamlı bir deneme yasağı antlaşmasının yapılmasını kolaylaştıracağı belirtildikten sonra, bu konudaki bilgilerin BM üyesi devletler tarafından Genel Sekreter'e iletilmesi talep edilmiştir. Bu doğrultuda kimi devletler, ülkelerindeki rasathaneler hakkında bilgi verirken, kimisi ülkelerinde rasathane bulunmadığını, kimisi ise bu yönde bir bilgi vermeyi gereksiz bulduklarını belirtmişlerdir.³²⁶

Nükleer denemelerin durdurulması meselesi, gerek Nükleer Olmayan Devletler Konferansı ve Yer Altı Nükleer Denemelerinin Durdurulması Görüşmeleri'nde, gerekse

323 Zeytinoğlu, ss. 30, 32.

324 *UN General Assembly Twenty-third Session, Resolution no: A/RES2455(XXIII) [A-B]*, <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r23.htm>, (25.07.2011).

325 *Resolutions Adopted on the Reports of the First Committee*, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/328/44/IMG/NR032844.pdf?OpenElement>, ss. 33-34, (25.07.2011).

326 Zeytinoğlu, ss. 34-35.

silahsızlanma faaliyetlerinin, nükleer silahların kontrolü ve sınırlandırılması şeklinde belirttiği 1960 sonrası dönemde yapılan uluslararası antlaşmalarda ele alınmış olmasına karşın, 1970'lere gelindiğinde nükleer denemelerin sayısında herhangi bir azalma olmamıştır. Kısmi Deneme Antlaşması'ndan sonra nükleer devletler, nükleer denemelerine, özellikle yer altında gerçekleştirdikleri patlamalarla devam etmişlerdir. Türkiye, Nükleer Olmayan Devletler Konferansı'nda izlemiş olduğu tutum gibi, söz konusu görüşmelerde nükleer denemelerin, etkin bir denetleme sistemiyle durdurulmasından yana olmuş, BM Genel Kurulu'nca nükleer denemelerle ilgili sismolojik bilgi teatisine yönelik alınan kararda, olumlu oy kullanmıştır.³²⁷

2.6. Denizyatağı ve Okyanus Tabanı ile Bunların Altındaki Topraklara Nükleer Silahların ve Diğer Kitle İmha Silahlarının Yerleştirilmesinin Yasaklanmasına Dair Antlaşma (1971)

Deniz yatağı ve okyanus tabanının kullanımı meselesinin, ilk kez 1967 yılında Malta tarafından dile getirilen teklife uygun olarak BM gündemine alınması, denizyatağı ve okyanus tabanının silahlanma yarışının dışında tutulmasına yönelik çabaların ilk adımını oluşturmuştur. BM Genel Kurulu, 18 Aralık 1967'de, denizyatağı ve okyanus tabanının kullanım ve keşfinin BM ilkeleriyle bağdaşacak biçimde, uluslararası barış, güvenlik ve tüm insanlığın yararına yürütülmesi amacıyla, denizyatağının barışçıl kullanım yollarının araştırılması için bir komitenin kurulmasını kararlaştırmıştır.³²⁸ ENCD'de görüşmelerin başladığı 1969 yılında, dönemin diğer silahsızlanma çalışmalarında olduğu gibi, ABD ve SSCB tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş ve Komiteye ayrı ayrı antlaşma tasarıları sunulmuştur. Sovyetler Birliği, kıyıdan itibaren 12 deniz milinin ötesinde kalan denizyatağı ve okyanus tabanı ile bunların altında kalan topraklara, hem nükleer hem de konvansiyonel silahların yerleştirilmesinin yasaklanması teklifinde bulunmuştur. Yine bu tasarıyla ilişkili olarak, söz konusu coğrafi bölgelere, yalnızca belirli tipte silahların yerleştirilmesinin yasaklanması durumunda bu bölgelerde, diğer türdeki silahların yerleştirilmesi yönünde bir yarışın başlayacağı açıklamasını getirmiştir. Diğer yandan ABD, sahip olduğu askeri deniz gücünü öne sürerek, denizyatağı ile okyanus tabanının topyekûn silahsızlandırılması teklifine karşı çıkmış; bunun yerine, bu bölgelere nükleer silahlarla kitle imha silahlarının yerleştirilmesinin yasaklanması önerisini getirmiştir. Deniz diplerinden askeri amaçlarla

³²⁷ Tacar, s. 150; Zeytinoğlu, s.39.

³²⁸ U.S. Department of State, <http://www.state.gov/t/isn/5187.htm>, (27.07.2011).

faaydalanılması doğrudan doğruya ülkelerin savunmaları ile bağlantılı olduğu için, devletlerin bundan vazgemeyecekleri iddiasını da açıklamalarına eklemiştir.³²⁹

İki farklı görüşün varlığı bu konuda ilerleme kaydedilmesinin önünde bir engel teşkil ederken, SSCB'nin topyekûn silahsızlanma görüşünden vazgeçmesiyle bu iki ülkenin bir antlaşma tasarısında ortaklaşmaları mümkün olmuştur. Fakat 7 Ekim 1969'da sunulan ve taraf devletlerin, nükleer silah, kitle imha silahları ve bunların depolanması, kullanılması ve denenmesi amacına yönelik tesisler ve yapılar kurmalarının yasaklandığı tasarı, yasakların kapsamı, yasağın uygulanacağı coğrafı alan ve antlaşma taahhütlerinin yerine getirilip getirilmediğinin denetlenmesi konularında, görüşmelere katılan pek çok devletin eleştiri-lerine maruz kalmıştır. Bunun zerine ABD ve SSCB'nin, ilki Ekim 1969'da, ikincisi ise Nisan 1970'te olmak üzere yaptıkları değişikliklerden sonra tasarı, BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. 11 şubat 1971 tarihinde Londra, Washington ve Moskova'da imzaya açılan Denizyatağı ve Okyanus Tabanı ile Bunların Altındaki Topraklara Nükleer Silahların ve Diğer Kitle İmha Silahlarının Yerleştirilmesinin Yasaklanmasına Dair Antlaşma, 18 Mayıs 1972'de yürürlüğe girmiştir.³³⁰

Giriş bölümünde, denizyatağı ve okyanus tabanında nükleer silahlanma yarışının önlenmesinin, genel ve tam silahsızlanma yolunda atılacak bir adımı teşkil ettiğine vurgu yapılan Antlaşmanın 1. maddesi ile taraf devletler, 2. maddede³³¹ belirtilen denizyatağı bölgesinin dış sınırı ötesinde kalan denizyatağı ve okyanus tabanı ile bunun altındaki topraklara nükleer silahlar, kitle imha silahları ve bunların depolanması, denenmesi ve kullanılması amacına yönelik yapılar, tesisler ve atış rampalarını yerleştirmemeyi üstlenmişlerdir. Burada bahsedilen denizyatağı bölgesindeki kıyıdaş devlet ve ona ait karasuları altındaki denizyatağı bölgesi, 1. maddeyle belirlenen yasaklamanın dışında kalacaktır. Yine bu maddeye göre Antlaşmaya taraf devletler, herhangi bir devlete, söz konusu faaliyetlerle ilgili yardım ve teşvikte bulunmayacaklarını taahhüt etmişlerdir.³³² Antlaşma metninin görüşmelerinde

329 Zeytinoğlu, ss. 40, 43.

330 Zeytinoğlu, ss. 41–42.

331 Denizyatağı bölgesinin 1. maddede bahis konusu olan dış sınırı, 29 Nisan 1959 tarihli Karasuları ve Bitişik Bölge Hakkındaki Cenevre Sözleşmesi'nin 2. kısmında geçen 12 millik bölgenin dış sınırı ile aynı hatta sonlanacak ve Cenevre Sözleşmesi'nin ilgili bölümüne ve devletler hukukuna uygun olarak ölçülecektir.

332 *Resmi Gazete*, 5 Mayıs 1972, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14178.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14178.pdf>, s. 2, (27.07.2011).

üzerinde en çok tartışılan konu, Antlaşma taahhütlerine riayetin denetlenmesi meselesi olmuştur. ABD ve SSCB'nin, denizyatağı ve okyanus tabanındaki tesislerin, karşılıklılık esasına bağlı olmak üzere ve Devletler Hukuku ve açık denizlerin serbestliği ilkesinin ihlal edilmemesi kaydıyla, Antlaşmaya taraf devletlerin denetimine açık olması yönündeki görüşleri, diğer devletler tarafından yeterli görülmemiştir. Bu doğrultuda, denetlemede bulunmak isteyen fakat bunun için gerekli teknolojiye sahip olmayan devletlere, gelişmiş ülkeler tarafından yardım edilmesi ve uluslararası bir denetleme sisteminin kurulması konularında çeşitli teklifler ileri sürülmüştür. Diğer yandan Bağlantısız ülkeler, denetlemenin uluslararası bir sisteme bağlanmasının bugün değilse bile ileride gerçekleştirilebilmesi için bu konuda bir maddenin antlaşmaya konulmasını talep etmişlerdir.³³³

Antlaşmaya riayetin denetlenmesi meselesinin düzenlendiği 3. maddede, Antlaşmaya taraf devletlerin, 1. maddede belirtilen sınırların ötesinde kalan denizyatağı, okyanus tabanı ve bunların altında kalan topraklardaki faaliyetler için gözlem yoluyla denetleme hakkına sahip oldukları ifade edilmiştir. Buna göre, Antlaşmaya taraf bir devlet tarafından, Antlaşma taahhütlerinin yerine getirilip getirilmediği konusunda bir şüphenin ortaya çıkması durumunda, öncelikle gözlem yoluyla denetleme yöntemine başvurulacak; bu yöntemle bir çözüme ulaşılamazsa, şüpheleri olan devlet, şüphe uyandıran faaliyetlerde bulunan devlet ile danışmalarda bulunacaktır. Yine herhangi bir sonuca ulaşılmazsa, bu şüphelere sahip olan devlet diğer devletleri durumdan haberdar edecek ve söz konusu bölgedeki cisimler, yapılar ve tesisler ile 1. maddenin kapsamına girebilecek araçların denetlenmesi yoluna gidilecektir. Şüphe uyandıran faaliyetlerden sorumlu devletin tespit edilememesi durumunda başvurulacak bir sonraki yöntem soruşturma olacak, ardından ise mesele BM Güvenlik Konseyi'ne götürülebilecektir. Söz konusu denetleme yöntemleri, diğer taraf devletlerin faaliyetlerini engellemeyecek ve açık denizlerin serbestliği, devletler hukukuna riayet ve kıyıdaş ülkelerin kendi kıta sahanlıklarında araştırma ve işletme faaliyetlerine ilişkin hakları ilkelerine riayet edilerek uygulanacaktır. 5. maddede, Antlaşmaya taraf devletlerin, bu Antlaşmada bahis konusu olan coğrafi bölgelerde silahlanma yarışının önlenmesi için silahsızlanmayla ilgili alınabilecek diğer tedbirlere yönelik müzakerelere devam edecekleri ifade edilmiştir. Görüşmelerin gündemindeki diğer bir konu, Latin Amerika devletlerinin, ülke topraklarında nükleer silahlara izin vermeyeceklerini taahhüt ettikleri Tlatelolco Antlaşması'nın statüsünün korunması meselesi olmuştur. Söz konusu Antlaşmada geçen

333 Zeytinoğlu, ss. 46–48.

ülke toprakları kavramı, kara ülkesi, karasuları ve bunun üzerindeki hava sahasını kapsadığı için, Denizyatağı Antlaşması'nın nükleer silahların yerleştirilmesine izin verdiği 12 millik kıyı şeridi, Latin Amerika'daki düzenlemeye aykırı bir durum yaratmaktadır. Bu nedenle Meksika'dan gelen bir talep üzerine, Denizyatağı Antlaşması'nın 9. maddesinde bu konu düzenlenmiş ve Antlaşmaya taraf devletlerin, nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler oluşturan uluslararası antlaşmalardan doğan yükümlülüklerinin, bu Antlaşmanın yükümlülükleri tarafından etkilenmeyeceği hükmü getirilmiştir.³³⁴

Antlaşmayı 25 Şubat 1971 tarihinde imzalayan Türkiye aynı gün yaptığı açıklama ile bu Antlaşmanın, dünya barışının tesisi, uluslararası gerginliğin azaltılması ve devletlerarası iyi ilişkileri güçlendireceği inancıyla imzalandığı ifade etmiştir.³³⁵ Aynı yıl içinde, Antlaşmanın onaylanmasına dair kanun tasarısı hazırlanmış, tasarının Milli Savunma Komisyonu ile Dışişleri Komisyonu tarafından kabul edilmesinden sonra Antlaşma 1972 yılında yürürlüğe girmiştir. Meclis görüşmelerinde, Türkiye tarafından imzalanmış olan bu Antlaşmanın, Türkiye'nin savunması açısından teşkil ettiği öneme dikkat çekilmiştir. Antlaşmanın, karasularının 12 millik bölgesinin dışında kalan denizyatağı, okyanus dibi³³⁶ ve bunların altında kalan topraklarda nükleer silahlar ile kitle imha silahlarını yasakladığı belirtilerek, üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'nin egemenliği dışında kalan söz konusu bölgelerin, kitle imha silahları ve nükleer silahlardan arındırılmasının, ülke topraklarına bu bölgelerden yöneltilebilecek olan tehdidin ortadan kaldırılması ve dolayısıyla da ülkenin güvenliği açısından önem taşıdığı ifade edilmiştir.³³⁷ Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanmış olan, Antlaşmanın onaylanmasının uygun bulunmasına yönelik gerekçede, Antlaşmanın getirdiği yasaklamanın kapsamı ve yasaklamanın uygulanacağı coğrafi alan belirtildikten sonra, bu yasaklamanın, Türkiye'nin ulusal yetki alanında bulunan karasuları ve bitişik bölgeler ile kıta sahanlığı üzerindeki haklarına ve açık denizlerin serbestliği ilkesine aykırı bir durum yaratmadığı vurgulanmıştır. Söz konusu Antlaşma, dörtte üçü deniz ve okyanuslarla çevrili olan dünyada, bu bölgelerdeki nükleer silahlanma yarışının önlenmesi ve yine buralardaki doğal kaynakların tüm insanlık adına barışçıl maksatlarla kullanılması

334 *Resmi Gazete*, 5 Mayıs 1972, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14178.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14178.pdf>, s. 2, (27.07.2011).

335 Zeytinoglu, s. 52.

336 Antlaşmanın onaylanmasının uygun bulunduğuna dair Hükümet teklifindeki okyanus dibi kelimesi, Dışişleri Komisyonu'nca okyanus tabanı olarak değiştirilmiş ve Antlaşma metninde de bu şekilde yer almıştır.

337 *MMTD*, 3 Nisan 1972, dö. 3, ot. 1, c. 23, ss. 451–452.

amacını taşımaktadır. Türk Hükümeti de Antlaşmayı, silahlanma yarışının durdurulması için gerekli tedbirlerden biri olarak görmekte ve genel ve tam silahsızlanma yolunda atılan olumlu bir adım addetmektedir. Denizyatağı ve okyanus diplerinin nükleer silahlar ve kitle imha silahlarından arındırılmasının Türkiye'nin milli güvenlik menfaatlerine uygun düşmesi bakımından Antlaşmanın onaylanması uygun bulunmuştur.³³⁸

2.7. Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Zehirli Silahların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme (1972)

Lahey Sözleşmeleri bu konuda bir hüküm içermekle birlikte, boğucu, zehirleyici ve benzer gazlar ile biyolojik silahların savaşta kullanımının ve bakteriyolojik savaş yöntemlerinin yasaklanması, ilk kez 1925 tarihli Cenevre Protokolü ile mümkün olmuştur. Antlaşma, 1970 yılına gelindiğinde Antlaşmanın imzalanmasından o güne kadar geçen yaklaşık yarım asırlık süreçte, dönemin süper gücü ABD tarafından henüz imzalanmamış; Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa gibi imzacı ülkeler tarafından ise imzacı olmayan taraflara karşı, söz konusu silahların kullanım hakkı saklı tutulmuştur. Kimyasal ve biyolojik silahlar ile boğucu ve zehirleyici gazlar, Antlaşmanın imzalanmasından sonra da savaş alanında ve sivil halk üzerinde kullanılmaya devam etmiştir.³³⁹ Bir yandan, Cenevre Protokolü'nün bir denetim mekanizmasından yoksun oluşu ve Protokolün söz konusu silahların ilk kullanımından sonraki kullanımları yasaklamamış olması, bir yandansa zehirli gazlar ve biyolojik silah teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle bu düzenlemenin yetersiz kalması, bu konuda tamamlayıcı düzenlemelerin yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.³⁴⁰ Bu doğrultuda, alınan BM Genel Kurulu kararları ile Doğu ve Batı bloku tarafından sunulan antlaşma tasarıları çerçevesinde biyolojik ve kimyasal silahların yasaklanması konusunda görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

İngiltere 1969 yılında, Cenevre Protokolü'nü tamamlayıcı bazı ilkelerin kabul edilmesi için bir sözleşme tasarısı ileri sürmüştür. Bu tasarıda, tahrip gücü ve yayılma hızı bakımından ortaya çıkaracağı tehlikeler ve zararlı etkiler göz önünde bulundurularak,

338 *MMTD*, 3 Nisan 1972, Dönem 3, Oturum 1, c. 23, ss. 1–2.

339 Bu dönemde kimyasal ve biyolojik silahların kullanımına verilecek örneklerin sayısı oldukça fazladır. II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın, Yahudi toplama kamplarında ve ABD'nin Vietnam Savaşı'nda kullandığı zehirli gazlar ile Japonya'nın, Mançurya'yı işgalinden sonra II. Dünya Savaşı'nı da kapsayan dönemde, Çin halkı üzerinde şarbon, kolera ve veba hastalıklarının virüslerini kullanarak gerçekleştirdiği denemeler bunlardan bazılarıdır.

340 Zeytinoglu, s. 53; US Department of State, <http://www.state.gov/t/isn/4718.htm>, (28.07.2011).

biyolojik silahların yasaklanması meselesine öncelik verilmesi ve kimyasal silahların, bu düzenlemeden sonra ele alınması uygun görülmüştür. Yine bu tasarıya göre, biyolojik silahlar, meşru müdafaa hakkı için kullanımı da dâhil olmak üzere yasaklanacak, yalnızca bunlara karşı pasif savunma gücü oluşturacak korunma ve uyarma cihazlarının yapımına izin verilecektir. Bu türdeki silahların kontrolüne yönelik olarak, BM Genel Sekreteri ve Güvenlik Konseyi'ne başvurulması öngörülmüştür. Sözleşmeye taraf devletin, kendisine karşı biyolojik silah kullanıldığı yönündeki şikâyeti Genel Sekretere; bu türde silahların yapıldığı, geliştirildiği veya depolandığı ya da bu silahların diğer bir taraf devlete karşı kullanıldığına dair şikâyetler ise Güvenlik Konseyi'ne bildirilecektir. Ayrıca kendisine karşı biyolojik silah kullanılan devlete, sözleşmeye taraf her devletin yardımda bulunması ve bu yardımları desteklemek yönündeki niyetini belirtmesi gerekmektedir. Aynı yıl içinde, Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde Doğu bloku ülkeleri tarafından, kimyasal silahlarla biyolojik silahların bir arada ele alınmasını öngören bir antlaşma tasarısı BM Genel Kurulu'na sunulmuştur.³⁴¹

Diğer yandan BM Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1969 tarihli kararı ile kimyasal ve biyolojik savaş yöntemlerinin çoğu zaman kontrol edilemeyen ve öngörülmeyen sonuçlarına dikkat çekilerek, Cenevre Protokolü'nü imzalamamış olan devletler bu Protokole katılmaya çağırılmıştır. Ayrıca, Silahsızlanma Komitesi Konferansı'ndan, bir sonraki BM Genel Kurulu oturumuna kadar, Doğu bloku ülkeleri ve İngiltere tarafından sunulmuş olan tasarıları göz önünde bulundurarak, biyolojik ve kimyasal silahlarla ilgili yasaklamalar ve diğer önlemler konusunda bir anlaşmaya varılmasına önem verilmesi ve bu türdeki silahların tasfiye edilmesi probleminin bütün safhalarıyla ilgili bir rapor sunulması istenmiştir.³⁴² 1970 yılında İngiltere ve SSCB, 1969 yılına ait tasarılarını, üzerinde yaptıkları bazı değişikliklerle BM Genel Kurulu'na sunmuşlar, fakat kimyasal ve biyolojik silahların bir arada ele alınıp alınmaması konusundaki görüş ayrılığı devam ettiği için herhangi bir anlaşmaya varamamışlardır. 1971 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği ve müttefiklerinin, Denizyatağı Sözleşmesi'nin görüşmelerindeki gibi bir tutum izleyerek, ilk aşamada yalnızca biyolojik silahların yasaklanmasını içeren bir tasarıyı 30 Mart'ta Komiteye sunması ile uzlaşma ortamı sağlanmıştır. Tasarı, mikrobiyolojik veya diğer biyolojik araçların

341 Zeytinoğlu, ss. 55–56.

342 *UN General Assembly Twenty-fourth Session, Resolution no: A/RES2455(XXIII) [A–B]*, <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r24.htm>, (28.07.2011).

veya herhangi bir türdeki toksiklerin, önleyici veya diğer barışçıl amaçlar için gerekli olmayan miktarlarda üretilmesi, geliştirilmesi, depolanması veya herhangi bir şekilde ele geçirilmesinin yasaklanmasını öngörmüştür.³⁴³ Sovyet tasarısı ve bu tasarı üzerinde yapılan bazı değişikliklerle hazırlanan ABD tasarısı Ağustos ayında Komiteye sunulmuş; bunlar üzerinde devam eden müzakereler ve diğer Komite üyelerinden gelen tekliflerin görüşülmesi ile son düzenlemeleri yapılan sözleşme tasarısı, 16 Aralık 1971’de BM Genel Kurulu’nda oylanarak kabul edilmiştir. 10 Nisan 1972’de imzaya açılan Sözleşme metni Türkiye tarafından da aynı gün içinde imzalanmıştır.³⁴⁴

Sözleşmenin 1. maddesiyle, Sözleşmeye taraf devletler, kaynağı, üretim yöntemi ve türü ne olursa olsun, her türlü mikrobik veya diğer biyolojik araçları ya da toksikleri (zehirleyici), koruyucu ve barışçıl amaçlar için gerekli olmayan miktarlarda ve bu türdeki araçlar ile toksiklerin dostça olmayan amaçlarla veya silahlı çatışmalarda kullanılmasına yarayan silah, teçhizat ve atış araçlarını³⁴⁵ hiçbir koşulda geliştirmemeyi, imal etmemeyi, depolamamayı veya herhangi bir şekilde ele geçirmemeyi ya da elde bulundurmamayı üstlenmişlerdir. Bu maddedeki “hiçbir koşulda” ibaresinin, maddenin savaş esnasında da yürürlükte kalmasını sağlamak amacıyla konulduğu belirtilmektedir.³⁴⁶ Bu maddede bahis konusu olan bakteriyolojik silahlar ve bunların kullanılmasına yarayan araçların Sözleşme taraflarınca, mümkün olan en kısa sürede, fakat Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren dokuz ayı geçmemek koşuluyla, imha edilmesi veya barışçıl amaçlarla kullanılır hale getirilmesi yükümlülüğü 2. madde ile getirilmiştir. Bu yönde bir yükümlülüğün, o güne kadar yapılmış olan silahsızlanma çalışmalarında yer almamış olması bu maddeyi önemli kılmaktadır. Sözleşmeye taraf her devlet, yine bu türdeki bakteriyolojik silahlar ve bunların kullanılmasına yarayan araçları başka birine, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak devretmemeyi ve herhangi bir devletin, devletler grubunun ya da uluslararası kuruluşun, bunlardan birini yapmasına veya ele geçirmesine yardım ve teşvikte bulunmamayı üstlenmiştir. 4. madde ile tarafların, kendi sınırları içinde veya kontrolü altındaki bir yerde bulundurduğu bakteriyolojik silahlar ile bunların kullanılmasına yarayan araçları gelişt-

343 Tasarının İngilizce tam metni için; US Department of State, Office of the Historian, <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76/ve02/d221>, (28.07.2011).

344 Zeytinoğlu, ss. 59–60.

345 Burada bahsedilen mikrobik ve biyolojik araçlar, toksikler ve bunların kullanılmasına yarayan silah, teçhizat ve atış araçları, daha sonraki kısımlarda, bakteriyolojik silahlar ve bunların kullanılmasına yarayan araçlar olarak geçecektir.

346 Zeytinoğlu, s. 60.

tirmeyi, imal etmeyi, depolamayı, ele geçirmeyi veya elde tutmayı yasaklayacak ve önleyecek tedbirleri, Anayasasında uygun gördüğü usullere göre alması hükmü getirilmiştir. Sözleşmenin 5. ve 6. maddeleri, Sözleşme hükümlerinin uygulanması ve bunlara riayetin sağlanması ile ilgilidir. Buna göre, Taraflar, Sözleşme amaçları ve hükümlerinin uygulanmasıyla ilgili sorunların çözümünde işbirliğinde bulunabilecekler ve bunu BM çerçevesinde ve BM Yasası'na uygun olarak yürütebileceklerdir.³⁴⁷

Sözleşmeye riayetin denetlenmesi meselesi ise BM Güvenlik Konseyi aracılığıyla yapılacaktır. Sözleşmeye taraf bir devlet diğer bir tarafın, bu sözleşmeden doğan yükümlüklerini yerine getirmediğine dair şikâyetleri bütün delilleriyle birlikte Güvenlik Konseyi'ne bildirebilecek ve Sözleşmeye taraf devletler, Güvenlik Konseyi'nin yapacağı tahkikatta işbirliğinde bulunmayı üstlenecektir. Taraflardan birinin, Sözleşmenin ihlalinden doğan bir tehlikeye uğraması durumunda, diğer Sözleşme taraflarının, tehlikeye uğrayan devlete, yine bu devletin talebi üzerine yardımda bulunması yükümlülüğü, Sözleşmenin 7. maddesiyle düzenlenmiştir. Bu madde ve denetim mekanizması ile ilgili düzenlemenin temelini, 1969 yılındaki İngiliz tasarısında yer alan bu konuya yönelik maddeler oluşturmuştur. Ayrıca Sözleşmenin hiçbir hükmünün, 1925 Cenevre Protokolü'nden kaynaklanan yükümlükleri kısıtlayacak ya da azaltacak şekilde yorumlanamayacağı belirtilmiştir. Sözleşmenin 9. maddesinde, bu Sözleşmede yer almamış olan kimyasal silahların yasaklanması ve imhasına yönelik bir anlaşmaya varılması amacıyla çalışmalara devam edilmesi üzerinde durulmuştur. Sözleşmede bakteriyolojik silahlar ve toksiklerin barışçıl kullanımına yönelik bir düzenlemeye de yer verilmiştir. Sözleşme tarafları, bu türdeki silahların barışçıl amaçlarla kullanılmasına yönelik teçhizat ve malzemelerle, ilmi ve teknik bilgilerin değişimini kolaylaştırmak hakkına sahiptir. Bu devletler ayrıca barışçıl amaçlarla yapılacak ilmi keşiflerle ilgili işbirliğinde bulunabileceklerdir. Sözleşmenin yürürlük süresinin sınırsız olmakla birlikte, Sözleşmenin konusunu teşkil eden olağanüstü meselelerle ilgili ulusal menfaatlerini tehdit eden bir durumun varlığına kanaat getiren tarafın, Sözleşmeden çekilme hakkına sahip olduğu da belirtilmiştir.³⁴⁸

347 *Resmi Gazete*, 6 Ağustos 1974, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14968.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14968.pdf>, (30.07.2011).

348 *Resmi Gazete*, 6 Ağustos 1974, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14968.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14968.pdf>, (30.07.2011).

Türkiye tarafından, 10 Nisan 1972’de imzalanan Sözleşmenin, onaylanmasının uygun bulunmasına dair kanun tasarısı 25 Temmuz 1972’de kabul edilmiştir. Söz konusu kanunun gerekçesinde, 1925 Cenevre Protokolü’ne taraf olan Türkiye’nin, bakteriyolojik ve kimyasal silahlar ile bunların kullanılmasına yarayan araç ve gereçlerin yasaklanması ve imha edilmesi yönündeki çabaların başından beri desteklediği belirtilmiştir. Türk Hükümeti Sözleşmeyi, silahlanma yarışının durdurulmasına yönelik ve genel ve tam silahsızlanma yolunda atılacak önemli bir adım addetmektedir. Bu alandaki yasaklama ve bu türdeki silahların imhası, uluslararası gerginliğin azaltılması ile devletler arasında barış ve işbirliğinin sağlanmasının yanında, Türkiye’nin ulusal güvenlik menfaati açısından da önem taşımaktadır. Kanun tasarısı, Dışişleri, Milli Savunma ve Bütçe Plan Komisyonları tarafından da incelendikten sonra Sözleşmenin, silahlanma yarışını durduracak bir silahsızlanma önlemi olarak, Türkiye’nin ulusal güvenlik menfaatine de uygun düştüğü kanaatine varılarak kabul edilmesi uygun bulunmuştur.³⁴⁹

C. 1964–1974 Döneminin Ekonomik Gelişmeleri ile Genel Dış Politika ve Savunma Eğilimlerine Bakış

İkinci bölümün başında da belirttiğimiz gibi, kimi meselelerde alınabilen görece özerk kararlara karşın Türk dış politikasının genel eğilimlerinin değişmediği ve ekonomik ve askeri yardımlar bakımından Batının ağırlığının sürdüğü 1960 sonrası dönemde, dış politikanın devamlılık arz eden yönlerini destekleyecek unsurlar olarak, genel hatlarıyla, dönemin ekonomik koşullarına ve savunma politikasına bakmamız faydalı olacaktır.

1960’lı yıllardan itibaren, iktisadi planlama tekniklerinin Batı kampının yanında, Hindistan gibi bağımsızlığını yeni kazanmış kimi ülkelerde de uygulanmaya başladığı ve büyüme hızı, gelir dağılımı ve sanayileşmenin ölçüt alındığı bir döneme girilmiştir. Bu uluslararası ortamda, Türkiye’de iktidara gelen askeri idare de iktisadi planlamayı gündeme getirmiştir. Diğer yandan 1962’de OECD bünyesinde oluşturulan Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu’ndan (Turkish Consortium)³⁵⁰ alacağı kredilerin, Türkiye’nin planlı bir ikti-

349 *MMTD*, 19 Haziran 1973, dö. 3, ot. 1, c. 39, ss. 1–4.

350 ABD, Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya, Norveç, Kanada, Lüksemburg ve Norveç’ten oluşan Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu 1962 yılında kurulmuştur. Aynı dönemde, iktisadi kalkınma planlarını uygulamaya koyan Türkiye, hem kalkınma için ihtiyaç duyduğu dış yardımın devamlı kılınması amacıyla, hem de müttefiklerin ortak girişiminin, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda öngörülen hedeflere ulaşmak için gerekli görülmesinden dolayı, bu kuruluşa ihtiyaç duymuştur. Avrupa ülkeleri, Türkiye ekonomisindeki ilerlemeleri kontrol etme imkânı sağlayacağı düşüncesi, Türkiye’nin Batı ittifakındaki stratejik pozisyonu ve Türkiye ekonomisi üzerinde ticari

sadi politika izlemesini gerektirmesi de planlamanın itici unsurunu oluşturmıştır.³⁵¹ Bu doğrultuda, kamu yatırımları için zorunlu, özel yatırımlar için ise teşviklerle desteklenen özendirici hedefler konulmuştur. Bunun yanında, 1963–1977 yılları arasındaki üç adet beş yıllık kalkınma planları döneminin sanayileşme biçimi, 1930’lar ile 1954 sonrasında da uygulanmış olan ithal ikamesine dayanmakla birlikte, üretimin yöneldiği alan ve girdi bakımından söz konusu dönemlerden ayrılmıştır. 1930’ların daha çok yerli girdiyle tüketim malları üretimine yönelmiş olan sanayileşmesi, yerini, 1962’den itibaren uygulanmaya başlayan kalkınma planları döneminde —ortaya çıkan tüketim tercihleri doğrultusunda— dayanıklı tüketim mallarının üretimine bırakmıştır. Üstelik bu kez üretim yerli girdiyle değil, yetersiz döviz kaynaklarının bu mallara tahsis edilemediği ortamda, daha çok dış kaynaklarla yapılacaktır.³⁵²

Yerli girdi ve yan sanayi kollarıyla desteklenmeye çalışılsa da, bir yandan ithalata yüksek düzeyde gereksinim duyan dayanıklı tüketim mallarının artan hacmine paralel olarak, ithal girdi talebinin artması; bir yandan da yatırımlarda, yüksek tempoya karşın yeterli genişleme sağlanamayınca, aşırı bir ithal gereksiniminin ortaya çıkması nedeniyle, ithal girdiye bağımlılık artmıştır. Dahası, bu üretimler hem maliyet hem de kalite bakımından Batılı örnekleriyle rekabet edebilecek düzeye ulaşamadıkları için ihracatta da durgunluk yaşanmıştır. Fakat bu olumsuz etkenlere rağmen 1962–1976 döneminde yüksek bir büyüme hızı gösteren ekonomi, dış krediler ve dış yardımlar ile açıklanmaktadır. Bu kredi ve yardımların egemen olduğu ve işçi dövizlerinin de ekonomik büyümeye önemli katkı sağladığı yıllarda Batı etkisinin devamlılığı, Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu ve IMF aracılığıyla devam etmiştir.³⁵³ İhracatın ithalatı karşılama oranının % 68’e vardığı ve ithalat oranının Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içerisindeki payının % 6’yı aşmadığı 1960’ların başında,

çıkarlara sahip olmak isteğiyle yardıma katılmışlardır. ABD ise Batı Avrupa ülkelerinin özellikle de Almanya’nın Türkiye’nin dış yardım ihtiyaçlarına dair ekonomik sorumluluk üstlenmesini istemiştir. 1963–1970 yılları arasında Türkiye’nin Konsorsiyumdan talep ettiği 2,114 milyon dolara karşılık 2,076 milyon dolarlık yardım yapılmıştır. Diğer yandan, ABD’nin yardımları da Konsorsiyum üzerinden devam etmiştir. (Baran Tuncer, “External Financing of the Turkish Economy and Its Foreign Policy Implications, Ed. Kemal Karpaz vd., *Turkey’s Foreign Policy in Transition 1950–1974*, Leiden, E.J. Brillss, 1975, ss. 214–215.)

351 Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 4. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 95.

352 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002*, 7. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 119; Oran, Cilt 1, s. 661.

353 Boratav, ss. 119–122; Kazgan, s. 97.

Batının ekonomik etkisinden çok siyasi ve askeri etkilerinden bahsetmek mümkünken³⁵⁴; 1976'ya kadar geçen süreçte bu oranlardan ilkinin azalma, ikincisinin ise artma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1976'ya gelindiğinde, ihracatın ithalatı karşılama oranı, % 34'e düşerken, ithalatın GSMH'daki payı % 10'u aşmış; 1971 sonrasında milli gelir yine artış göstermekle birlikte, enflasyon oranı tek haneli rakamlardan çift haneli rakamlara yükselmiş ve genel fiyat düzeyi ile dış borç oranı artış göstermiştir.³⁵⁵ Bu göstergeler, ithal ikamesinin amaçlandığı söz konusu dönemde, aslında bunun gerçekleşmediğini ve II. Dünya Savaşı sonrasında Batı bloku yanında yer alarak onun kaynaklarından yararlanan Türkiye ekonomisinin, ihracat ve döviz birikimine önem vermeyen yapısını ve kronikleşen dışa bağımlılığını da ortaya koymaktadır.³⁵⁶ Diğer yandan yine bu dönemde, blokların nüfuz alanının Orta Doğu, Afrika ve Asya'ya kaydığı uluslararası ortamın sağladığı hareket kabiliyeti sayesinde, Türkiye'nin alternatif yardım ve işbirliği olanaklarına yönelmesi mümkün olmuştur. 1967 yılında, Türkiye'de sınai tesisler kurulması için Sovyetler tarafından sağlanacak olan teçhizatla ilgili antlaşma bu ortamda imzalanmıştır. Bu antlaşma çerçevesinde, İskenderun Demir ve Çelik Tesisleri için malzeme ve teknik yardım ve Seydişehir Alüminyum tesisi için demir çelik tahsisi konularında anlaşmaya varılmıştır.³⁵⁷ Fakat tekrar belirtmek gerekir ki, hiçbir zaman Batı kanadından ayrılmak ve tarafsızlık gibi bir politika izlenmesi söz konusu olmamış; yalnızca günün koşullarında, aranan dış yardım ve krediler ile siyasi ilişkilerin geliştirilmesi için farklı yönelimlerde bulunulmuştur.³⁵⁸

II. Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası ortamın getirdiği iki bloktan birinin yanında yer alma gereksiniminin ve Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana izlenen temelde Batıya dönük bir dış politika tutumunun sonucu olarak, ekonomik ve siyasi anlamda Batı ile işbirliği içine giren Türkiye'nin savunma gereksinimleri ve güvenlik politikası da, "ortak savunma" adı altında yine Batı ile ilişkilendirilmiştir. Bu doğrultuda, bir yandan NATO

354 Kazgan, s. 98.

355 1976 yılı itibarıyla, Boratav tarafından, %33,9 olarak verilen ihracatın ithalatı karşılama oranı, Kazgan'ın DİE ve DPT kaynaklı tablosunda %37 olarak gösterilmektedir. Uluğbay'ın tablosuna göre, İthalat/GSMH oranı, 1975–1976 yıllarında sırasıyla % 12.94 ve % 13.20 iken, Boratav bu oranı %12,6 olarak vermiştir. Bununla birlikte bu verilerin bize gösterdiği ortak nokta, 1960'ların başından 1970'lerin ortalarına gelindiğinde, ithalatın GSMH içerisindeki payının ve milli gelirin artış; ihracatın ithalatı karşılama oranının ise azalma gösterdiğidir. (Boratav, ss. 134–135; Kazgan, ss. 93, 98; Oran, Cilt 1, s. 662.)

356 Boratav, ss. 134–135.

357 *Resmî Gazete*, 2 Haziran 1967, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12611.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12611.pdf>, (03.08.2011).

358 Cem, ss. 269–270.

üyeliğinin gerektirdiği biçimde, Türkiye'nin savunma gereksinimini aşan sayıda askerin silah altında tutulmasının getirdiği ekonomik yük, diğer yandan ABD'den alınan fakat mülkiyeti Türkiye'ye ait olmayan savunma teçhizatının sebep olduğu askeri bağımlılık, 1960'lara gelindiğinde ulusal savunma sanayiindeki sorunları gündeme getirecektir.

Kıbrıs meselesinin patlak verdiği, NATO ve ABD ile ilişkilerin ve ulusal savunma alanındaki yeterliğinin sorgulandığı bu dönemde, savunma alanında diğer ülkelere bağımlı hale gelmesinin sakıncaları açık bir biçimde ortaya çıkmış ve Türkiye, savunma sanayiini geliştirme gerekliliğinin farkına varmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesini takip eden planlı ekonomi döneminde, Türkiye ekonomisinin gösterdiği büyüme ve sanayileşmeye paralel olarak, savunma sanayiinde de önemli adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda, özellikle gemi yapımı ve uçak sanayiindeki gelişime önem verilmiştir. On beş yıllık kalkınma planları evresinde inşa edilen gemi sayısı, 1962'den önceki kırk yıllık dönemden 15 kat daha fazla olmuştur.³⁵⁹ 1964 yılının Kıbrıs'la ilgili gelişmeleri neticesinde, deniz kuvvetlerinin geliştirilmesi yoluna gidilmiş ve 1965'te Donanma Cemiyeti kurulmuştur. Kıbrıs'ta gerilimin yeniden tırmandığı 1967 yılında, çıkarma gemilerinin yapımına başlanmış; mayın tarama gemileri deniz kuvvetlerine katılmış; aynı yıl Almanya'dan hücumbot satın alınmıştır. 1970'te, arama-tarama, kurtarma ve onarım gemileri donanmaya katılmış; 1972'de, hücumbotlara güdümlü mermiler yerleştirilmeye başlanmıştır. Çıkarma gemilerinin ve avcı botlarının yapımına 1973 yılında da devam edilmiştir.³⁶⁰ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı evresinde, toplam yatırımların 25 milyar liralık kısmının ayrıldığı imalat sanayi içinde, gemi inşası en yüksek paya sahip olanlardan birisidir.³⁶¹ Diğer yandan, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, uçak onarım sanayii sayesinde, pistonlu uçakların onarımlarının ülke içerisinde gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. İkinci Kalkınma Planı döneminde, jet uçaklarının yeniden gözden geçirilmesi için Eskişehir Jet Revizyon Atölyesi, Üçüncü Beş yıllık Kalkınma Planı döneminde ise Türk Uçak Sanayii Anonim Şirketi (TUSAŞ) kurulmuştur. TUSAŞ'ın amacı, yabancı ekonomilere bağımlılığı hafifletecek, dış piyasada rekabet edebilir, teknolojik düzeyi yüksek ve milli güvenlik ile sivil ihtiyaçlara yönelik bir uçak endüstrisinin meydana getirilmesi olarak ifade edilmiştir.³⁶² 1960–1973 döneminde

359 Ankara Ticaret Odası Araştırma Yayınları, *Türkiye Milli Harp Sanayii Semineri*, Ankara, 1975, s. 83.

360 *Cumhuriyetin 70. Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, 1994, ss. 27–28.

361 *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, Ankara, Sayı 16, Mart 1993, s. 32.

362 *Cumhuriyetin 70. Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, ss. 85–86.

kara kuvvetlerinde, tank ve palet yenileştirme fabrikaları, atış poligonu, mühimmat, kobra silahları, yedek parça ve paraşüt yapımına önem verilmiştir. Nükleer silahların gerektirdiği taktik ve stratejik değişiklikler, piyade sınıfında pentomik³⁶³ denilen beşli kuruluşa geçilmesini gerektirmiştir. Yine nükleer silahların varlığının bir sonucu olarak, piyade sınıfı için zırhlı personel taşıyıcıların ve tanksavar gücünün arttırılmasına önem verilmiştir. Bu doğrultuda ABD'den tank, personel taşıyıcı ve motorlu zırhlı toplar alınmıştır. Yine bu dönemde eski askeri fabrikalar, Makine Kimya Endüstrisi kurumu tarafından yeniden faaliyete geçirilmiştir.³⁶⁴

Ulusal savunma sanayini geliştirmeye yönelik atılan bu adımların yanında, kendi kendine yeterliliğin kısa vadede gerçekleşeceğini ve uzun bir geçmişi olan askeri yardımların tamamen sona ermesini beklemenin gerçekçi bir yaklaşım olmadığı aşikârdır. Fakat bunun da ötesinde, Batıdan alınan askeri yardımların bir önceki döneme göre çok da azalma göstermeden devam ettiği, aynı şekilde Türkiye'nin silah ithal hacminin 1972 yılına kadar —azalan dönemler olmakla birlikte— artış gösterdiği görülmektedir.³⁶⁵ Nitekim özellikle deniz kuvvetleri gücünün artırılması için yapılan girişimlerin içinde ABD ve Almanya tarafından yapılan silah satımı önemli bir yer teşkil etmiştir. 1967–1974 yılları arasında, daha önce Kıbrıs bunalımının etkin olduğu dönemde yapılan yardımların kara kuvvetleri modernizasyonu için kullanılmasını öneren ABD tarafından, Türkiye'ye destroyer ve denizaltı tahsis edilmiştir.³⁶⁶ Aynı şekilde Almanya ile Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu çerçevesinde yapılan mali yardım antlaşmalarına paralel bir biçimde, askeri yardım antlaşmaları imzalanmıştır. 1971 yılında, bu askeri yardımlardan Türk deniz kuvvetleri için denizaltı inşa ettirilmesine dair karar alınmış; nakliye, kargo ve mayın dökme gemileri yardımı yapılmıştır.³⁶⁷

363 Beşli kuruluş anlamına gelen Pentomik kavramı, savaş alanında nükleer taktik silah faktörünün ortaya çıkması sebebiyle, tümenlerin arazi üzerinde dağılmalarını sağlamak için 1957 yılında Amerikan ordusu tarafından kabul edilen ve beş alaydan oluşan birliği tanımlamaktadır. Bu teşkilat 1960 yılında yerini tugay tipinde daha hafif bir birliğe bırakmıştır. ABD tarafından terk edilen bu oluşumu, Türkiye'nin 1970'lerde henüz kabul ediyor olması dikkat çekicidir. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Pentomic>, 20.08.2011.)

364 *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, s. 9.

365 Orkunt, s. 181.

366 Stockholm International Peace Research Institute Arms Transfers Database, *Transfers of Major Conventional Weapons: 1964 to 1974*, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, 4 Ağustos 2011.

367 Askeri yardım antlaşmaları ve denizaltı alımına dair belgeler için bkz. BCA, Muamelat Kataloğu (030.18), Klasör 186, Dosya 33, Belge 13; BCA, Muamelat Kataloğu (030.18), Klasör 245, Dosya 8, Belge 7; BCA, Muamelat Kataloğu (030.18), Klasör 299, Dosya 42, Belge 2; BCA, Muamelat Kataloğu

Sovyetler Birliği'nin yanında Arap lkeleri ile de ekonomik ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, özellikle 1973 petrol krizinin enerji alanında yarattığı sıkıntılar böylelikle açılmaya çalışılmıştır. Silah ambargosunun uygulanması ile de yine Batı dışından destek bulma çabaları belirmiştir. Fakat yine ekonomik olarak müttefiklerin ağırlığı devam etmiş; diğer arayışlar ise Batının yerini alması için değil, imknların genişletilmesi amacını taşımıştır.³⁶⁸

(030.18), Klasör 271, Dosya 66, Belge 7; ayrıca askeri yardımlar için bkz. Stockholm International Peace Research Institute Arms Transfers Database, "Transfers of Major Conventional Weapons: 1964–1974", http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, 4 Ağustos 2011.

368 Sönmezoğlu (1994), s. 435.

SONUÇ

Nükleer gücün, İngiltere ve Fransa'nın denemeleriyle birlikte Sovyetler Birliği ile ABD'nin tekelinden çıktığı, dolayısıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra, nükleer silahlara sahiplikle sağlanan güç dengesinin bozulmaya başladığı 1960'lı yıllarda, nükleer silahların kontrolüne yönelik düzenlemelerin yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, söz konusu alanda, çok sayıda ikili görüşme ve konferans gerçekleştirilmiş, bir dizi uluslararası antlaşmaya imza atılmıştır. Detant sürecinin başlangıcına denk düşen bu yıllar, uluslararası ortamın olanak tanıdığı ölçüde ve dâhil olduğu Batı ittifakının çıkarları uğruna, güvenlik gibi ulusal çıkarlarının, bizzat müttefikleri tarafından göz ardı edilebildiğini gösteren olaylara tanıklık edilmesi neticesinde, Türkiye'nin görece özerk dış politika tutumlarına yönelebilmesi açısından da önem arz etmektedir. Bu yıllar aynı zamanda, bir yandan dünyadaki silahsızlanma ve silahların kontrolü çalışmalarına katılan Türkiye'nin diğer yandan savunma sanayiini geliştirmeye yönelik adımlar attığı yıllardır. Öyle ki Türkiye, 1960 yılında meydana gelen U2 Olayı'nda kendi topraklarından havalanan ABD casus uçakları sebebiyle Sovyetlerin doğrudan hedefi haline gelmiştir. 1963'teki Küba Füze Krizi esnasında ise Türkiye, kendi çıkarı gözetilmeksizin, Sovyetler Birliği ile ABD arasında pazarlık konusu haline gelmesi ve bu doğrultuda bizzat Türk yetkililer tarafından yapılan açıklamalarla, Türkiye'nin güvenliği açısından sahip olduğu öneme dikkat çekilen füzelerin kaldırılması sonucuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu olayları takip eden dönemde, Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler neticesinde 1964'te Ada'ya müdahale kararı alan Türkiye, akabinde ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'dan gelen mesajla, ABD'de tarafından tahsis edilen askeri teçhizatın onun çıkarları ve rızası olmadan kullanılamayacağını görmüştür. Bütün bu gelişmeler 1974 yılındaki Kıbrıs Harekâtı'na kadar geçen dönemde savunma sanayii alanındaki atılımları da beraberinde getirmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısının konvansiyonel silahlara yönelik faaliyetleri 1960'lardan sonraki dönemde de devam etmekle birlikte, bu yüzyılın ikinci yarısından sonra artış gösteren silahsızlanma çalışmalarının belirgin özelliği, nükleer silahların kontrolü ve sınırlandırılması faaliyetlerinin ön plana çıkmış olmasıdır. Diğer yandan, iki dönem arasındaki silahsızlanma faaliyetlerinin altında yatan etkenlerin kimi zaman süreklilik arz ettiği görülmektedir. Bu etkenlerden biri, askeri güce sahip (ki genelleme yapılamamakla

birlikte, ekonomik ve siyasi güçle de desteklenen) devletin, karşı tarafın kendisi ile aynı güce ulaşmasını engellemek adına kendini de sınırlamaya gitmesidir.

Bu türde bir yaklaşım, Sovyetlerin Sputnik'i uzaya fırlatmasının akabinde uzayın keşif ve kullanılmasına yönelik bir düzenlemeye gidilmesi yönündeki Batı kampının girişimlerinde görülmektedir ki böylelikle Sovyetlerin gelişen nükleer gücünün engellemesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda söz konusu düzenlemelerin silahlanmayı sınırlandırmaktan çok, silahlanmanın belirli bir düzen içinde gerçekleşmesi yönünde bir etki yarattığını söylemek mümkündür. İki kutupluluktan çok kutupluluğa geçildiği 1960'lardan sonraki yıllarda, her iki kutbun liderlerinin artan nükleer gücüyle bağlantılı olarak güç dengesi de değişikliğe uğramaya başlamış ve bu noktada iki taraf arasındaki ilişkiler yumuşayarak, nükleer gücün denetlenmesine yönelik çalışmalar önem kazanmıştır. Amerikalı diplomat Henry A. Kissenger'ın belirttiği gibi, *“bir tarafın kazanımının diğer tarafın mutlak kaybı olarak görülen iki kutuplu sistemin aksine, uluslararası düzen adına olanaklar sağlayabilecek çok kutuplu bir sistem, uzun vadede ABD'nin çıkarlarına daha uygun olacağı gibi; Sovyetler cephesinde karşı bir çabayı ateşlediğinden, bu ülkeye yöneltilecek bir üstünlük girişiminden, karşılıklı sınırlamanın tercih edilmesi her iki tarafın da çıkarlarına daha iyi hizmet edecektir.”*³⁶⁹

Benzer bir şekilde, 1930'daki Londra Deniz Silahsızlanması Konferansı'nda ABD, Japonya'nın artan deniz gücü karşısında, zaten o dönemde ekonomik olarak erişmesine imkân olmayan bir miktarla kendini sınırlandırmıştır. Bunun tersi bir yaklaşımla, ekonomik ve askeri bakımdan karşı tarafın gücünü yakalayamayacak olan bir devletin, silahlanmanın sınırlandırılması yönünde girişimde bulunması mümkündür. Askeri açıdan dönemin diğer güçlerinin gerisinde kalmış olan ve bu güçlerle girişeceği bir silahlanma yarışını sürdürebilecek bir ekonomiye sahip olmayan Rusya, silahlanmanın sınırlandırılması yönünde bir teklifte bulunarak, 1899'da Lahey Barış Konferansı'nın toplanmasına öncülük etmiştir.

Yine bu dönemin silahsızlanma çalışmaları, nükleer devletlerle nükleer olmayan devletler ayrımı üzerine kurulu olduğu için, 1968'de imzalanan NPT'de olduğu gibi, antlaşma taahhütleri, nükleer devletlerden çok nükleer olmayan devletleri bağlamıştır. Zira bu Antlaşma dikey yayılmanın değil, yatay yayılmanın önüne geçilmesine yöneliktir.

369 John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, New York, Oxford University Press, 1982, ss. 277, 279.

Bütün antlaşmalar için aynı şeyi söylemek doğru olmamakla birlikte, genel ve tam silahsızlanmayı değil, belirli türdeki silahların yasaklanmasını veya silahlanmada niceliksel sınırlandırmaya gidilmesini öngören bir antlaşma, ilk bölümde de belirttiğimiz üzere, başka türdeki silahlarda artışa sebep olabilecektir. Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı sonucunda, sahip olunabilecek büyük savaş gemilerinin miktarlarına konulan kotalar, dönemin yeni gelişen teknolojileriyle birlikte, daha hızlı ve vurucu gücü yüksek gemilerin yapım çalışmalarını hızlandırmış ve kruvazör ve destroyer gibi daha küçük çaplı gemilerde silahlanma yarışını arttırmıştır.

Benzer olarak, Türkiye'nin 1960'ların nükleer alandaki silahsızlanma ve silahların kontrolü çalışmalarına katılması, konvansiyonel silahlanmasına engel teşkil etmemiştir. Öyle ki Türkiye bu dönemde, ekonomik büyümeye paralel olarak ve Kıbrıs meselesinin gerektirdiği biçimde savunma sanayiini geliştirme yoluna giderken, Batıdan aldığı askeri yardımlar ve satın alımlar da devam etmiştir. Öte yandan, dönemin silahsızlanma antlaşmaları ve sözleşmelerinin getirdiği, barışçıl kullanıma dair olanlar haricindeki taahhütlerin, hâlihazırda nükleer güce sahip olmayan Türkiye'yi yakın bir vadede sınırlandırması gibi bir durum söz konusu değildir. Zaten Türkiye'nin, uluslararası ortamdaki ve komşu ülkelerdeki gelişmeleri takiben, nükleer silah teknolojisini geliştirilebilmesi için, ulusal çıkarlarını tehdit ettiği noktada askeri faaliyetler alanına kaydırılabilecek olan nükleer enerji alanında, çalışmalara devam edilmesi gerektiği üzerinde durulmuş; bu alandaki gelişmelerin askeri faaliyetlere aktarılması imkânının önü açık tutulmuştur. 1968 yılında imzalanmasına karşın, onaylanma işlemi 1976 yılında gerçekleşen Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması, askeri alana kaydırılabilecek olan nükleer çalışmalara imkân tanıyacak düzenlemelerin bir örneğini oluşturmakta; yine bu Antlaşmanın gerekçesindeki, Türkiye'nin nükleer enerjiden yararlanabilmesinin bu Antlaşmanın imzalanmasına bağlı olduğu yönündeki beyan, açıkça pratik bir nedeni ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, 1960'ların başındaki nükleer silahların kontrolüne yönelik düzenlemeler Türkiye tarafından, Doğu ile Batı arasındaki mevcut sorunların çözümü ve kutuplaşmanın yumuşamasına olanak sağlayacak gelişmeler olarak görülmüştür. İki kutup arasındaki gerilimin azalması ise, aynı dönemde Kıbrıs meselesi nedeniyle içinde bulunduğu ittifakla sorunlar yaşayan ve bu nedenle NATO ve ABD ile ilişkilerin sorgulandığı ortamda,

güvenlik endişesiyle birlikte alternatifler arayan Türkiye'ye, hareket kabiliyeti sağlaması bakımından önem arz etmiştir.

Türkiye'nin 1960 sonrası dış politikası, nasıl güvenlik ile ilişkilendirildi ve güvenlik endişesine düştüğü noktada Batı ittifakının yanında, Sovyetler Birliği, Arap ülkeleri ve Bağlantısızlar gibi güçlere yönelendi ise, silahsızlanma ve silahların kontrolüne yönelik politikalarının da, kimi zaman güvenlikle ilişkilendirildiğini söylemek mümkündür. Türkiye, Küba Füze Krizi sonrasında, her ne koşulda olursa olsun Batı ittifakının yanında yer almanın kimi zaman güvenliğini tehdit edecek noktaya geldiğinden hareketle, NATO ve ABD'ye yönelik tepkilerin bir sonucu olarak, Türkiye'deki üslerde konuşlandırılmış Jüpiter füzelerinin kaldırılması ve ülkenin nükleer silahlardan arındırılması gerektiği yönünde tepkiler oluşmuştur. Her ne kadar bunlar, hükümetler tarafından gösterilen tepkiler olmasa da ve füzelerin sökülmesinin, doğrudan Türkiye'nin inisiyatifinde gerçekleştiği söylenemese de, nükleer silahların güvenliği tehdit eden bir unsur olarak görülmesi Türk dış politikasının temel eğilimlerine yönelik —NATO üyeliği ve ABD ile imzalanmış ikili antlaşmalara gösterilen tepkiler gibi— eleştirilerin gündeme gelmesi noktasında, dış politikanın gözden geçirilmesi açısından önemlidir.

Bununla birlikte, Türkiye'nin silahsızlanma ile güvenlik arasında kurduğu bağın, yalnızca silahsızlanmayla güvenliğin sağlanması biçiminde değil, silahsızlanmanın Türkiye'nin güvenliğini olumsuz etkilememesi şeklinde ortaya çıktığını da söylemek mümkündür. Zira silahsızlanma meselesinin güvenlik ile ilişkilendirildiği noktada, silahsızlanma meselesi ile ilgili ciddi politikalar üretilmesi beklenirken, Türkiye bu konuyu, süreklilik arz eden bir politika olarak ele almamıştır. 1971'deki Denizyatağı ve Okyanus Tabanı ile Bunların Altındaki Topraklara Nükleer Silahların ve Diğer Kitle İmha Silahlarının Yerleştirilmesinin Yasaklanmasına Dair Antlaşma'yı imzalayan Türkiye, bir yandan Antlaşmayla denizyatağı ve okyanus dibine nükleer silahların yerleştirilmesine getirilen yasaklamayı, üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olarak ulusal güvenlik çıkarlarına uygun görürken; diğer yandan Antlaşmanın imzalanmasıyla, karasuları ve bitişik bölgeler ile kıta sahanlığı üzerindeki ulusal haklarından taviz verilmeyecek olması üzerinde durması bu görüşü destekler niteliktedir.

Ele aldığımız silahsızlanma çalışmaları, Soğuk Savaş'ın detant dönemine girdiği yılların uluslararası alandaki gelişmelerinin ve içinde bulunduğu Batı kampı ile Doğu kanadı arasındaki artan işbirliğinin Türkiye tarafından da takip edildiği düzenlemeler olarak

değerlendirilebilir. Bunun yanında dış politikasında güvenlik endişelerinin ön planda olduğu bu dönemde, ulusal güvenliğe olan katkılarına atıf yapılan bu Antlaşmaların, Türkiye'yi nükleer enerjiye sahip olma ve ulusal yetki alanı gibi konularda sınırlandırmaması konusuna da önem verilmiştir. Diğer yandan nükleer silahlar alanında zaten gelişme imkânı olmayan Türkiye'nin konvansiyonel silahlanmasını arttırması, imzalanmış olan antlaşmaların Türkiye'yi uygulamada sınırlandırmadığını da göstermektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, (030.10), Klasör 222, Dosya 497, Belge 20

BCA, (030.10), Klasör 228, Dosya 532, Belge 25

BCA, (030.10), Klasör 228, Dosya 534, Belge 12

BCA, (030.18), Klasör 186, Dosya 33, Belge 13

BCA, (030.18), Klasör 245, Dosya 8, Belge 7

BCA, (030.18), Klasör 299, Dosya 42, Belge 2

BCA, (030.18), Klasör 271, Dosya 66, Belge 7

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

Düstur

Resmi Gazete

TBMM Tutanakları

CSTD, 25 Şubat 1965, Dönem 1, Oturum 1, c. 25

CSTD, 9 Kasım 1965, Dönem 1, Oturum 1, c. 31

CSTD, 27 Mart 1979, Dönem 1, Oturum 1, c. 43

CSTD, 12 Nisan 1967, Dönem 2, Oturum 1, c. 16

MMTD, 14 Ocak 1965, Dönem 1, Oturum 1, c. 35

MMTD, 21 Ocak 1965, Dönem 1, Oturum 1, c. 35

MMTD, 26 Ocak 1965, Dönem 1, Oturum 1, c. 35

MMTD, 7 Aralık 1965, Dönem 2, Oturum 1, c. 7

MMTD, 23 Mayıs 1967, Dönem 1, Oturum 1, c. 42

MMTD, 12 Haziran 1967, Dönem 2, Oturum 1, c. 18

MMTD, 3 Nisan 1972, Dönem 3, Oturum 1, c. 23

MMTD, 19 Haziran 1973, Dönem 3, Oturum 1, c. 39

Gazeteler

Hürriyet (İstanbul)

Milliyet (İstanbul)

Kitaplar

- Addington, Lary H.; *The Patterns of War Since The Eighteenth Century*, Bloomington, Indiana University Press, 1984
- Ahmad, Feroz; *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1992
- Ağaoğulları, Mehmet Ali; Levent Köker; *Kral–Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004
- Akşin, Aptülakat Akşin; *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri Ve Diplomasi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991
- Almog, Orna; *Britain, Israel and The United States 1955–1958, Beyond Suez*, Portland, Frank Cass Publishers, 2003
- Alsan, Zeki Mesud; *Silahsızlanma Problemi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953
- _____; *Yeni Devletler Hukuku*, 2. Baskı, Cilt 1, İstanbul, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1955
- Arı, Tayyar; *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 5. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004
- _____; *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 3. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004
- Armaoğlu, Fahir; *Belgelerle Türk–Amerikan Münasebetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991
- Arrighi, Giovanni; *Uzun Yirminci Yüzyıl*, Çev. Recep Boztemur, 1. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2000
- Avcioğlu, Doğan; *Milli Kurtuluş Tarihi*, Cilt 4, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1983
- Best, Antony; Jussi M. Hanhimaki; Joseph A. Maiolo ve diğerleri; *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, çev. Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt, İstanbul, Yayınodası, 2008
- Birand, Mehmet Ali ; *30 Sıcak Gün*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1980
- Blacker, Coit D.; Gloria Duffy; *International Arms Control: Issues and Agreements*, 2nd Edition, Stanford, Stanford University Press, 1984
- Blight, James G.; Bruce J. Allyn; David A. Welch; *Cuba On the Brink: Castro, The Missile Crisis and The Soviet Collapse*, Lanham, Maryland, Rowman&Littlefield Publishers, 2002
- Boratav, Korkut; *Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002*, 7. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2003
- Bull, Hedley; *Hugo Grotius and International Relations*, New York, Oxford University Press, 2002

- Callaway, Rhonda L.; Elizabeth G. Matthews; *Strategic US Foreign Assistance, The Battle Between Human Rights and National Security*, Bodmin, Cornwall, Ashgate Publishing Limited, 2008
- Caşın, Mesut Hakkı; *Çağdaş Dünyada Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahsızlanma*, Ankara, Savunma Sanayi Müsteşarlığı, 1995
- Cem, İsmail; *Tarih Açısından 12 Mart*, 2. Baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1980
- Claude, İnis L.; Jr., *Swords Into Plowshares: The Problems and Progress of International Organizations*, New York, Random House, 1971
- Clausewitz, Carl Von; *Savaş Üzerine*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul, May Yayınları, 1975
- Cohen, Michale J.; *Strategy and Politics in The Middle East 1954–1960*, New York, Frank Cass Publishers, 2005
- Cortright, David; *Peace: A History of Movements and Ideas*, New York, Cambridge University Press, 2008
- Cumhuriyetin 70. Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*; Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, 1994
- Çakmak, Haydar; *Türk Dış Politikası (1919–2008)*, Ankara, Barış Platin Kitap, 2008
- Dağ, Ahmet Emin; *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, İstanbul, Anka Yayınları, 2004
- Dağı, İhsan D.; Atilla Eralp; E.Fuat Keyman; *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008
- Değer, M. Emin; *CIA Kontr–Gerilla ve Türkiye*, 5. Baskı, Ankara, 1979
- Divine, Robert A.; *The Cuban Missile Crisis*, New York, Marcus Weiner Publishing, 1988
- Elliot, Jeffrey M.; Robert Reginald; *The Arms Control, Disarmament and Military Security Dictionary*, y.y., Wildside Press, 1989
- Erim, Nihat; *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans Türk, Ankara, 1975
- Erkin, Feridun Cemal; *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968
- Falkus, M.E.; *Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700–1914*, çev. Alaeddin Şenel, V Yayınları, Ankara, 1986
- Fırat, Melek M.; *1960–71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997
- Foreign Relations of The United States 1961–1963*, Vol. XI, US Government Printing Office, Washington, 1997.
- Frost, Mervyn, *Towards a Normative Theory of International Relations: A Critical Analysis of the Philosophical and Methodological Assumptions in the Discipline with Proposals*

- Towards a Substantive Normative Theory*, New York, Cambridge University Press, 2009
- Gönlübol, Mehmet; *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, 2. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968
- Gönlübol, Mehmet; Ahmet Şükrü Esmer; A.Suat Bilge ve diğerleri; *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1965)*, 6. Baskı, Ankara, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987
- Gürün, Kamuran; *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)*, Ankara, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983
- _____; *Türk–Sovyet İlişkileri (1920–1953)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991
- _____; *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*; Ankara, Sayı: 16, Mart 1993
- Hilsman, Roger; *The Cuban Missile Crisis: Struggle Over Policy*, Westport, Praeger Publishers, 1996
- Hobsbawm, Eric J.; *Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Abdullah Ersoy, 2. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2003
- _____; *Kısa 20. Yüzyıl 1914–1991 Aşırılıklar Çağı*, 3. Baskı, İstanbul, Everest Yayınları, 2007
- Hopkins, Terence K.; Immanuel Wallerstein; *Geçiş Çağı Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945–2025)*, çev. Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2000
- Kant, Immanuel; *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984
- Karpat, Kemal (ed.); *Turkey’s Foreign Policy in Transition 1950–1974*, Leiden, E.J. Brillss, 1975
- Kazgan, Gülten; *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 4. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009
- Kennedy, Paul; *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, Çev. Birtane Karanakçı, 5. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994
- Keyder, Çağlar; *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990
- Knutsen, Torbjorn L.; *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, çev. Mehmet Özay, İstanbul, Açılımkitap, 2006
- McNeill, William H.; *Dünya Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985
- Meray, Seha L.; *Devletler Hukukuna Giriş*, 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965

- Morgan, Roger; *20. Yüzyıl Tarihi*, Cilt 2, Yönetenler: Rasih Güran ve Süreyya Kanıpak, İstanbul, Arkın Kitabevi, 1970
- Morgenthau, Hans J., *Uluslararası Politika*, çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970
- Nash, Philip; *The Other Missiles of October, Eisenhower, Kennedy and the Jupiters 1957–1963*, London, The University of North Carolina Press, 1997
- NATO El Kitabı*, Brüksel, 2001
- Oran, Baskın (ed.); *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, 11. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005
_____; *Türk Dış Politikası*, Cilt 2, 11. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005
- Orkunt, Sezai; *Türkiye–ABD Askeri İlişkileri*, yy., Milliyet Yayınları, 1978
- Ökçün, A. Gündüz; *Türk Antlaşmaları Rehberi: (1920–1973)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974
- Özersay, Kudret; *Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme*, 2. Baskı, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002
- Partington, James Riddick; *A History of Greek Fire and Gunpowder*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1999
- Potyemkin, Vladimir; S. Bakruşin; A. Efimov; İ. Mintz; E. Kosminski; *Uluslararası İlişkiler Tarihi – Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi*, Cilt 2, Çev Atilla Tokatlı, İstanbul, May Yayınları, 1977
_____; *Uluslararası İlişkiler Tarihi – Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi*, Cilt 3, Çev Atilla Tokatlı, İstanbul, May Yayınları, 1977
_____; *Uluslararası İlişkiler Tarihi – Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi*, Cilt 4, Çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, May Yayınları, 1977
- Richie, Jason; *Weapons: Designing the Tools of War*, Minneapolis, The Oliver Press Inc., 2000
- Sander, Oral; *Türk–Amerikan İlişkileri 1947–1964*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979
- Sezer, Duygu; *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972
- Slavicek, Louise Chipley; *Treaty of Versailles*, New York, Infobase Publishing, 2010
- Soysal, İsmail; *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983
_____; *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945–1990): Kesim A, (Çok Taraflı Bağlılar)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991

- Sönmezoğlu, Faruk; *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 1994
- _____; *ABD'nin Türkiye Politikası (1964–1980)*, İstanbul, Der Yayınları, 1995
- Subcommittee on Disarmament; *Disarmament and Security, a Collection of Documents 1919–1955*, Washington, United States Government Printing Office, 1956
- Şahin, Haluk; *Gece Gelen Mektup (Türk Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası)*, İstanbul, Cep Kitapları, 1987
- Taşdemir, Fatma; *Uluslararası Terörizme karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, Ankara, USAK Yayınları, 2006
- Toluner, Sevin; *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977
- Tukin, Cemal; *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1999
- Tunçkanat, Haydar; *İkili Antlaşmaların İçyüzü*, Ekim Yayınları, Ankara, 1970
- Tunis, Edwin; *Weapons: A Pictorial History*, New York, The World Publishing Company, 1954
- Türkiye Milli Harp Sanayii Semineri*; Ankara, Ankara Ticaret Odası Araştırma Yayınları, 1975
- Türküne, Mümtaz'er; *Siyaset*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005
- United Nations Institute for Disarmament Research; *From Versailles to Baghdad: Post-War Armament Control of Defeated States*, New York, UN Publications, 1992
- Uslu, Nasuh; *Türk Amerikan İlişkileri*, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000
- Woodward, Sir Llewellyn; *The Age of Reform 1815–1870*, New York, Oxford University Press, 1997
- Yavuz, Turan; *Satılık Müttefik Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye*, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999
- Yeşilbursa, Behçet Kemal; *The Baghdad Pact, Anglo American Defence Policies in the Middle East, 1950–1959*, New York, Frank Cass, 2005
- Zeytinoğlu, Ömer (haz.); *Silahsızlanma (1968–1971 Yılları İçindeki Gelişmeler)*, y.y., TC. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973

Makaleler

- Bilge, Suat; “Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 4, 1965
- Bozkurt, Gülnihal; “1899 Lahey Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt 3, Kısım 1, 4–8 Ekim 1999

- Karaosmanoğlu, Ali. L.; “Nükleer Stratejinin İlk On yılı” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996
- Keskin, Funda; “Silahlı Çatışma Yöntemlerinin Birleşmiş Milletler Kuvvetlerine Uygulanması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 1, 1997
- Kıran, Abdullah; “Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş”, *GAU Journal of Social and Applied Science*, 3(6), 19–36, 1998
- Orkunt, Sezai; “Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 3, 1972
- Pazarcı, Hüseyin; “Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1, 1992
- Sarıbeyoğlu, Meltem; “Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Düzenlemeler”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*
- Smith, H.A.; “The problem of Disarmament in the Light of the History”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931–1939)*, Blackwell Publishing, 1931
- Tütüncü, Ayşenur; “Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004/2
- Ülman, Haluk; “NATO ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, 1967
- Vagts, Detlev F.; “The Hague Conventions and Arms Control”, *The American Journal of International Law*, Vol. 94, No. 1, 2000
- Williams, John F.; “The Geneva Protocol of 1924 for the Pacific Settlement of International Disputes”, *Journal of the British Institute of International Affairs*, Vol. 3, No. 6, November 1924.

Ansiklopediler

- Ana Britannica*, Cilt 28, İstanbul, Ana Yayıncılık A.Ş. & Encyclopedia Britannica, Inc., 1994
- Thema Larousse*, Cilt 1, İstanbul, Miiliyet, 1993–1994

Basılmamış Tezler

Gürkan Işıl; Uluslararası Silahlı Çatışma Hukukunda Yasak Silahlar ve Yöntemler,
Danışman: Doç Dr. Faruk Turhan, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta.
2004

Özgür, Salih; Soğuk Savaş ve Sonrası Dönemde Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma
Çabaları, Danışman: Doç Dr. Erol Kurubaş, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans
Tezi. Isparta. 2006

İnternet Kaynakları

<http://avalon.law.yale.edu>

<http://en.wikipedia.org>

<http://www.globalsecurity.org>

<http://history.state.gov>

<http://www.icrc.org>

<http://www.jfklibrary.org>

<http://www.jstor.org>

<http://www.oapecorg.org>

<http://www.sipri.org>

<http://www.ssm.gov.tr>

<http://www.state.gov>

<http://www.un.org/en/ga>

ÖZET

Türkiye'nin, dış politika eğilimlerinde görülen değişiklikler ile nükleer silahsızlanma ve silahların kontrolü çalışmalarına yönelik tutumu arasındaki ilişkinin, 1964 tarihli Johnson Mektubu'ndan 1974'teki Kıbrıs Harekâtı'na kadar geçen süreç kapsamında değerlendirilmesi, bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Türkiye, Soğuk Savaş'ın yumuşamaya başlamasıyla birlikte, Batı ile anlaşmazlığa düştüğü noktada alternatif dış ilişkiler aradığı 1960'lı yıllarda, aynı zamanda ulusal savunma sanayini de geliştirmeye yönelik adımlar atmıştır.

Bu doğrultuda ilk bölümde öncelikle, silahsızlanma, silahların kontrolü ve silahların sınırlandırılması kavramlarıyla; silahların niteliksel, niceliksel ve coğrafi olarak sınırlandırılması yöntemleri açıklanmıştır. Ardından uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde, silahsızlanmaya yönelik yaklaşımlara ve silahsızlanma ile savaş ve barış meselesi arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Endüstri Devrimi sürecinin teknolojik gelişmelerine bağlı olarak artan silahlanma yarışı ve I. ve II. Dünya Savaşı sonrasındaki silahsızlanma çalışmalarına da yine bu bölümde yer verilmiştir.

İkinci bölümde ilk olarak, Türkiye'nin 1960 öncesindeki silahsızlanma çalışmalarına katılımı incelenmiştir. Ardından II. Dünya Savaşı'nın ertesinde ABD önderliğinde Batı ittifakı tarafından Türkiye'ye yapılan askeri ve ekonomik yardımlar, U2 olayı ve Küba füze krizi gelişmeleri Türk dış politikası ve ulusal savunma sanayi üzerindeki etkileri bakımından ele alınmıştır. Son olarak, dış politikada Kıbrıs'la ilgili sorunların gündemde olduğu 1960'lı yıllarda, Türkiye'nin silahsızlanma çalışmalarına katılımı incelendikten sonra, aynı dönemdeki ekonomik ve askeri gelişmeleri, dış politikasıyla bağlantılı bir şekilde değerlendirilmiş; bunlar ile Türkiye'nin silahsızlanma çalışmaları arasındaki ilişki ortaya konmuştur.

ABSTRACT

The main topic of this thesis is the relationship between the Turkish Foreign Policy's shifting tendencies and its position towards the nuclear disarmament and arms control between the Johnson's Letter in 1964 and the Cyprus Operation in 1974. Turkey, with the emergence of detente, began to take steps for developing its national defense industry in 1960s when it looked for alternative foreign relations due to the conflicts with the West. In this sense, the first chapter explains the concepts of disarmament, arms control, arms limitation and the methods of limiting the arms quantitatively, qualitatively and geographically. Afterwards, the theoretical approaches for disarmament and the relationship between disarmament and matter of war & peace are mentioned in the framework of International Relations discipline. Also, the arms race which increased due to the technological developments of the industrial revolution and the efforts of disarmament after the two world wars are assessed in this chapter.

In the second chapter, firstly, Turkey's participation in the disarmament efforts prior to 1960 is analyzed. Then, the military and economic assistance which Turkey received from the Western Alliance led by the US after the end of the Second World War, the U2 incident and the Cuban Missile Crisis are all assessed vis-a-vis their implications on the Turkish Foreign Policy and national defense industry. Lastly, Turkey's participation in the efforts of disarmament during the 1960s when the problems with Cyprus were at the agenda, is examined while the economic and military developments at that period are studied in connection with the foreign policy and their correlation with the Turkey's efforts in disarmament is presented.